

**ТУРОБ
ТУЛА**

КАМАЛАК

**Ўзбекистон ЛКСМ
Марказий Комитети
„Ёш гвардия“ нашриёти
Тошкент — 1972**

Китоб ҳассос санъаткорларимиз таърифи ва тавсифи баҳонаси билан санъатни англаш, уни баҳолаш билиш маданияти ҳақида муҳокама ва мулоҳаза юритади, буюк ватанимизни, халқимизни, партиямизни куйлаган, ардоқлаган фозил фарзандларимизни улуғлайди, таҳсинлар ўқийди уларга!

Мазкур китоб бундан уч йил муқаддам нашр қилинган «Нафосат» китобининг давоми.

8—1—1

8Уз
Т 96

Тула Т.

Камалак. Т., «Ёш гвардия», 1972.
144 б.

Тула Т. Радуга.

8Уз2

ҚАЛБ ҚАЛАМИ

Биров гул, биров бир боғ пиёз келтиради, дейдилар замонига. Мен икковига ҳам даъвогармасман. Аммо биринчисига ҳаракатим бўлган. Шунинг учун икки оғиз шу ҳақда сўз қотишга ҳаққим бор деб биламан.

Толибжон Содиқов бирон бир шеърни танлаб оларди-да, авторини қийнагани қийнаган эди, нега бундор дедингиз, мана бундай деса яхшимасмиди, оҳанги бузуқ, келинг биргалашиб тузатамиз деб, рояли ёнида эртадан кечгача олиб ўтирарди. Унинг қўшиқ учун ёзмагани билан иши йўқ эди, шеър музыка, музыка эса, шеър деган сўз, шеър ёздингизми, унинг оҳанги чиқиб туриши керак ўқиганингизда, бўлмаса у шеърмас, дерди кулиб. Ғалати куларди, худди мазах қилаётгандай, билмасангиз нима қиласиз шеър шинавандаларини овора қилиб дегандай! У жуда ҳақ эди талабида, қондадан, оҳангдан чиқиб кетган «бетартиб» шеърни тартибга солиб берарди шоирга. У негадир рояль ёнида ўтириб гапиришишни севарди, гапирганда ҳам музыка ё шеър ҳақидамас, тамоман бошқа нарсалар ҳақида гапириб, асл мақсадга йироқдан келарди, хусусан тасвирий санъатни кўп гапирар, шеърга, ғазал ё музыкага ҳам мисолни ўшандан келтиришга уста эди. Бир куни

Низомий Ганжавийнинг тўйи бўлиб қолди-ю, мен унинг ғазалларидан таржима қилдим. Шундан бирини ёқтириб қолибди, қўярда-қўймай уйига олиб кирди, яна рояль ёнида суҳбат чўзилди, Низомийни, унинг асрлар ошиб келаётган ажойиб ғазалларини завқ билан гапирди, мени Низомий руҳига киритиб олиб роялга ўтирди, мана буни тингланг, деди ва «Кўринур» ғазалига ёзган музикасини чалиб берди. Музика уйни тўлдириб янгради, ўзини ҳам, мени ҳам сел қилди... Ашулани тугатар экан, одатича ер тагидан «қалай» дегандай илжайиб қараб қўйди. Мен албатта бу ажойиб санъаткор санъати олдида лол эдим. Шу вақт Бехзод миниатюраларидан бирини олдимга қўйди, мана у кўринган жонон сурати, дегандай. Ҳақиқатан ҳам у суратдан ҳалиги музика янграб турарди. Бошқа ҳеч нарса демади. Менга унинг «Лайли» операсини ёзаётганда қилган ҳузури ҳақидаги ҳикояси, Навоийга шогирд тушгани ўйимдан ўтди. У ҳар бир рангни музикага чоғиштирар, мисрадагинамас, тасвирий санъатда ҳам оҳанг кўрар, музика эшитар, унга қулоқ соларди.

Шеърга ишим тушганида беихтиёр ана шу санъаткорни эслайман, такрор-такрор қойил қоламан, унинг асарлари янграса оҳангидан ғазал ўқиб, тасвир кўриб тураман. Қай бир йили Парижда Луврга кирдим-у, бир сурат атрофида айланиб қолган одамларни кўриб яқинлашдим. Суратда бир гуппи чопон билан шляпасини бостириб кийиб олган киши шаҳардан чиқиб кетарди, рассом уни фақат орқасидангина чизган эди. Куз, тўкилиб ётган сап-сариқ хазон оёғи остида лойга қорилиб борарди. Яқинроқ бориб ёзувини ўқидим: «Кетди» деб ёзиб қўйипти рассом, бошқа ҳеч нарса. Тағин Толибжон ака эсимга тушди, бу суратдан унинг дарди, мақсади шеърдай янграб, музикадай мунг бериб турарди, у одам ҳаёт нуқсидан асар қолмаган бў-

ғиқ шаҳар муҳитидан этак қоқиб чиқиб кетаётганиди. Мен меҳр қўйган бастакор кўрганида бир ажойиб куй тинглагандай мамнун бўларди албатта, бу рассомдан. Назаримда бу—шеърнинг тасвирий санъат шаклида, рассом назарида—тасвирий санъатнинг шеър тўқималари пардасида, бастакор назарида эса—мусиқанинг меъмор ансамбли шаклида кўриниши эди. Яхши асар менинг назаримда—шеър, рассом назарида—сурат, бастакор назарида—музыка! Китобхонни билмадим-у, адабиётшуноснинг ҳам мана шундай ҳис қилишини истардим, ҳалолани айтганда! Ахир яхши бадий асар нима?.. Замон, ватан, халқ, партия, эътиқод ҳақида айтилган энг олий, энг гўзал гап эмасми! Инсоннинг ватанига, халқига, замонига айтган меҳри-муҳаббати, меҳри-садоқати, меҳри-оқибати эмасми! Ҳайкалтарош тошдан чилпиб одамни шарафлайди, меъмор лойдан кошона қуриб одамни шарафлайди, фозил теран мушоҳадаси, ташбеҳи, қуввайи жозибаси билан шарафлайди. Ҳўп, бу нимади, бу ҳам ўша энг олий, энг гўзал, энг олижаноб қалб сўзи эмасми! Модомики, шундай экан, нега у шеърмас, нега у музыкамас, нега у тасвирий санъатмас? Фарқи қалам, мўйқалам, аммо бари бир битта буюк қалам—қалб қалами! У санъат асарининг рангида, ҳароратида, зарбида, маҳобатида билиниб, юрак уриб туради!

Унинг иккинчи номи шеър!

Шеърнинг туғилиши, унинг йўқ ердан бор бўлиши, оқ қоғоз юзида пайдо бўлиши, эълон қилиниши ўзи бир давр! Чақмоқ чақиб ўтиши керак шеърят осмонида, уни ҳамма кўриши, эшитиши керак! Шеър гулмас, очилиб ўтиб кетадиган, у мангуга қоладиган ихтиро, хотирада, китобда, тилда қоладиган, инсоннинг кераги бўладиган ихтиро, қаламидек, қоғозидек, ўйи-хаёлидек!.. Чунки у, шоирнинг унга бўлган муносабатидан,

уни кузатишидан, унинг меҳнатига муҳаббатидан хаёлида йўғрилди, етилди, қаламига келди, қуюлди, оқ қоғозга тушди, унинг она тупроғида жон топиб, тўлғо-ниб, униб, унинг меҳри булоғидан сув ичиб катта бўлиб, қувват олиб, ранг олиб гул бўлиб очилгандай, кўнгилларни равшан этгандай, атри билан атрофни тўлдиргандай!

Шеър туғилибоқ ҳаётга киради, ишга тушади. Шоир унинг биринчи қадамини кузатишга, илк овозини эшитишга, одамларнинг унга бўлган муносабатини кўришга шошилади, суҳбатлаша олдими, одамлар дилини топдими, эътиборини тарта олдими, бир нафас бўлса ҳам йўлдан тўхтатдими, ўзига қаратдими, ташлаб кетмадими, бирга кетдими?.. Бу давр пайдо бўлиши даврдан кўра оғирроқ туюлади шоирга. Ташлаб кетганини кўришдан оғир мусибат йўқ шоирга, шеърини! Ғафур ака бугун чиққан шеърини трамвайларда кузатиб юргучийди ҳаяжонда, телефон тагида ўтираман қўнғироқ кутиб, дерди шеъри чиққан куни. Бу унинг даври билан, халқи билан бирга кетаётганини кузатиш эди! Шеъри унга айтиб турарди. Унгагинамас, бизга ҳам! Қитобхон қаттиқ кузатади, яхшини ҳам, ёмонни ҳам айтиб туради, ўзи ҳақида айтилган гапни ерда қолдирмайди. Бундан кўнғилгинамас, шеър ҳам ўсади! «Шеър шинавандалари, шеър кашандалари» дейишади. Бу тўғримас, шеър «кашандалар» учун ёзилмайди, сигарета кашандаларга чиқарилади, шеър халққа чиқарилади, халқнинг керагига ярасин дейди. Шунинг учун шеърга бир гуруҳ шинавандалармас, унинг ўз эгалари—халқ баҳо беради. Шунинг учун ҳам баъзан Союз «ҳалимхона, зикирхона»га айланиб кетганда у ранжийди, «шеър» олиб келиб, картошка олиб кетган «шоир»дан хафа бўлади, унинг куйчиси, донишманд дастёри ўзиники бўлмаган ишлар билан шуғулланаётгани унга

малол келади. Ахир у, уни мамлакат ифтихори деб билади. Шеър даласидаги ишларда ҳам чакки гаплар бўлмаслиги керак, уни ҳам ҳашаротлардан тозалаб, чилпиб, культивация қилиб турган яхши. Биз ўзимиз қилмасак, уни ҳамиша узлуксиз кузатиб турувчи эгаси қилади. Шоир ўз меҳнатига, унинг натижасига мана шу нуқтаи назардан қарайди, унинг ҳар бир шеъримас, ҳар бир мисраи ҳисобда, назарда, қалбда! У ёқавайрон бўлиб чиқмайди кўчага. Менинг шеърларим олиб келган хатлар, бошлаб келган гаплар менинг давлатим, керагим! Шеърим бошлаб келолмаган хатлар ва гаплар менинг дардим, ҳасратим! Қуруқ қайтиб келган шеъримнинг боши ҳам, юзи қаро! Қўшиғинг паррандалардай кўкни тутуди, шеърларинг хаёлларни қамрайдди, «Тошкент, палончига тегсин» деган мактуб кириб келади адашмасдан ҳовлингга, халқ хизматида юрган шеърларингни алқийди у мактублар, сенинг халқ хизматида борлигингдан дарак беради!

Дарҳақиқат, шоир у—ҳаваскормас, ватанининг тираги! Ватанининг куйчиси, шеър ишчиси! У ватанининг керагига ярайди! У оддий ён дафтар шоиримас! Унинг мисралари оҳангида замон оҳанги, давр қадами эшитилиб туради, саноат корпуслари шовқини, космик фазо гулдуриси, поездлар зилзиласи эшитилиб, далалар нафаси, водийлар атри анқиб туради. Бу буюк бурчни ўтамоқ учун Гомерга кўз, Бетховенга қулоқ, Островскийга сиҳат шарт бўлганмас! Мен шеърнинг йигирманчи йиллар комсомоли сингари фидойи, йигирманчи аср комсомоли сингари топқир, коммунист каби бир сўзли ва донишманд бўлиши, кўнгилдай нозик, муҳаббатдек теран, меҳрдай самимий ва мулойим бўлиб ҳаётингни безатиши тарафдориман! Китобхонларнингмас, ёзғиришдан боши чиқмайдиган «шинавандалар»нинг шеърятга ана шу нуқтаи назардан эътибор бе-

ришини, шоирнинг устахонасига кириб боришини, тасаввур этишини маслаҳат кўрардим! «Одамато»дан қолган сийқа гаплар, ялписига айтилган «фикрлар» зарари жуда билинмоқда энди. Шеър қўшиқдай тилга қўнади қалбини топа олган бўлса, тилдан-тилга кўчади. Чунки у, қушдай нарса, сўлқиллаган торга қўнади, тори таранг қалбга ин қўяди. Бу «ин»дан чиққан қўшиқ эса, учирма қанот бўлади, баланд ҳаволайди!

Шоир қалам учуда юради, кўнгул ичида ухлайди. У қаламда тикилиб, у доводдан жон олган шеърнинг қавиғи бўлмайди! Қаламда юрт камари, кўнгулда юрт амали бор. Шунинг учун ҳам шеър баъзан ҳатто ялов тортиб, ясов тортиб келади!

Буни китобхон ҳис қилади, яхши билади, худди қўшнилардай овоз беради, эшигингнимас, қалбингни тақиллатиб келади унинг самимий, олижаноб мактуби. Қай бир журналда бир танқидчи мени «Йўқолсин танқидчи» деб айтди дея айюханнос солди. У ҳамиша шоирларнинг шеърларини, фикрларини чалкаштириб, чалғитиб, яхшини ёмон, ёмонни яхши деб китобхонни ҳам ранжитиб юрганидай менинг фикримни ҳам ёқавайрон қилиб олиб чиқди кўчага. Авваламбор мен «Йўқолсин танқидчи» деганим йўқ, агар мабодо деган бўлсам, унинг ўзига айтган бўлишим мумкин, шеърни, шеърятни тушуниб етмайдиган, унинг фаҳмига бормайдиган «олим»га! Чунки, шеър ҳақида фикр юритмоқ учун жилла бўлмаса шеърдан завқ олабил, унинг томирида оқиб турган оҳангни тинглай бил, равон, гўзал айтилаётган қўшиқни бузма, дабдурустан кириб келиб ширасиз, қўпол овозинг билан. Танқидчи деган сўз лугавий маънодаги танқидчимас, у дастлаб адабиётшунос, олим, шеърятнинг мағиз-мағизигача тушуниб етадиган, уни чуқур ҳис этадиган, усиз яшай олмайдиган, ҳатто ўзи ҳам ана шу савияда шеър ёза оладиган фан шоири!

Шундай бўлмаса у танқидчининг шоирга ҳам, китобхонга ҳам, ҳатто ўзига ҳам кераги йўқ! Бундай танқидчи, шеъримизни ҳам, фикримизни ҳам, китобхонимизни ҳам чалгитувчи танқидчи ҳақиқатан ҳам йўқолсин! Мен у танқидчини биламан, битта шеърни ҳатто тўғри ўқолмайди, тўғри таҳлил қилиш у ёқда турсин. Шеърнинг шундай аъзолари борки, уларни фақат шоиргина ва шоир табиат танқидчигина ҳис қила олади, ҳатто кўра олади, унинг ҳар бир клавишини тўғри боса олади. Бўлмаса мушук юриб ўтгандай маънисиз музика эшитасиз холос, шеър эшитмайсиз. Шеърнинг ана шу ҳар бир аъзоси, ҳар бир томири, ҳар бир клавиши, яъни тори ҳал қилади унинг бир бутунлигини, хизматини, ўрнини! Шеър оҳанг билан, мусиқа билан, ритм билан, ҳатто ҳар бир сўзнинг ургуси билан, жаранги билан тирик! Бу оҳанг ва урғулар у сўзларнинг, метафораларнинг, образларнинг мазмуни, мақсадини тўлдиради, ранг беради уларга, меъёр бағишлайди. Унинг ҳам музикадаги сингари боши, даромади, авжи бор, буни фаҳм этмоқ керак! Ҳиссиз кишининг кўзгуга даҳлсиз басирдан фарқи йўқ албатта, уни айблаб бўлмайди, аммо давлат юкини олиб юрган дастёрга халақит бермаслик маслаҳат! Мен театр ёки музика мактабини, кино санъати таълимини келгуси ҳунарим—шеърят маҳоратини деб ўтган эмасман. Аммо булар менга катта ёрдам беришган. Бошқаларни билмайман, лекин мен шеърни ўқиб, қўшиқни куйлаб ёзаман! «Ит ҳуради—карвон ўтади», «Жавоб», «Деразам олдидаги ўйлар», «Инсон фазилати», «Ойбулоқ», «Момо Ер» сингари шеърларни ўқиб кўрган киши менинг бу даъвойимни ҳис қилар деб ўйлайман.

Уйим тўла шоир, полкаларда ўтиришади мени кузатиб, балки кулиб. Ҳар нечук мен улардан истиҳола қиламан, хом-хатала, заиф, қашшоқ мисраларни яшириб ҳам олиб чиқиб кетиб бўлмайди уларнинг олдидан.

Инсондай бесабири, бетоқати бўлмайди. Унга бутун кун етмагандай тунни ҳам ёритиб иш қилади. Ишласам, яратсам, қўли етган ерни безатсам, қўшнилари кўнглини кузатсам, фақат гўзаллик бўлса дейди, қоронғиликни ёмон кўради. Дарҳақиқат, олам жамолини томоша қилишдан ҳам гўзал нарса бормикин, унга хизмат қилишдан, уни тебратишдан, уни куйлашдан! Бунга ҳис этмоқнинг ўзи бир олам бахт. Бу бахт эса тил, соз, овоз берган инсонга, ранг ва оҳанг деб!

Бу бўстонга шоирни ана шу бахт бошлаб келган мана сенга куй, чаман, мана сенга соз, замон керак бўлса деб! Мен ҳам унга дастёр тушдим, кўзим унинг жамолида қолди, меҳрим унинг камолида! Унинг дардида йиғлаб ўтган, уни оламга сўйлаб ўтган, уни садоқатли сарбозлардек қўрғаб ўтган, уни оловлардан олиб ўтган, чангини қоқиб оёққа қўйган, беназир куйга солган саҳифаларни варағладим, келган ва қалами қўйилган жойидан бошлаб кетдим мен ҳам уни, у буюк йўлни давом эттираётганлар сафида!

ШЕЪРИМИЗНИНГ ҲАБИБ ВА ҲАФИФ КАМОЛИ

«Топгай ширин сўзинг била ҳар бенаво наво!»
ҲАБИБИЙ

«Диёримсан!»

Ватан — диёр, эл-юртни бу тахлит гўзал ва баланд завқ, муҳаббат ва эҳтиром билан куйга солган, уни бу тахлит ажиб ардоқлаган фарзандлар овози ва овозаси ўчмас, у овозлар ватани осмонида янгроқ қўнғироқдек мангу янграб туради! Хусусан бизнинг замонамизда, тенглик, биродарлик, дўстлик камол топган советлар тупроғида яралган ҳақиқий, самимий қалб садолари асти ўчмайди! Бундай қўшиқ ўзиникидай жаранглайди куйлаганинда! Хаёлингда юргувчи «Диёримсан» қўшиғи ана шундай — қаламидан ҳамиша ҳабиб ва ҳафиф қўшиқ томиб турган шэирники, домла Ҳабибий деб иззатланади бу ажиб шоир!

Шеъримизнинг мўсафиди устоз Ҳабибий домла китобларини қўлга олар эканман, хаёлимдан шулар кечди. Зотан Ҳабибий домла буюк Муқимийдан Огаҳий овозини олган, тирик Муқимийни ўн уч йил тинглаган, 19 ёшида Фурқат қаламини олган, Аваз ва Завқийлар билан бир давр дардкаши ва дастёри бўлган шоири даврон! Унинг нафаси яқин ўтмишимиз нафасини келтиради, унинг ғазаллари яқин ўтмишимиз ғазалларини боғловчи ипак риштага ўхшайди. Ҳақиқатан ҳам шундай, у икки

давр шеъримизнинг кўприги. Утиб бўлмайдиган дарё йўқ, дейди донолар. У ана шу дарёни ўтиб келган, меросхўр шоир, ҳам давр дарёсидан ўта олган шоир, ҳам шеърят дарёсидан!

Шоирни жулдур чопон қишлоқдан-қишлоққа олиб ўтди, замондошлари турмушини ўз кўзи билан кўриб, уларнинг машқини, аҳволи-руҳияларини ўз қулоғи билан эшитди, ўзи туғилиб-ўсган Қўқон қишлоқ қаерга борса олдидан чиқаверди, гўё, Андижон мадрасасида ҳам, Қўқон мадрасаларида ҳам, Бўтақорада ҳам, ҳамма ерда хўроз бир қичқирарди, у чойхона, меҳмонхоналардан, карвонсаройлардан, дали-даштлардан тирик Муқимий, тирик Фурқатларни, Аваз ва Завқийларни эшитар, тинглар (албатта ҳофизлардан) фикрга чўмарди. Ёш Ҳабибий бу қўшиқларни тинглаб, авторларини кўргиси келар, лекин бунга ҳали журъат қилолмасди, ундан ташқари уларни қидириб топиш ҳам у вақтларда маҳол эди. Улар учрашмадилар, шогирд ё замондош бўлиб салом-алик ҳам қилишолмадилар, аммо уларнинг қўшиқлари учрашдилар, ҳофизлар созида, овозида, тараннумида «Эшвой» қўшиғи билан. У шу ном билан ўша даврда ҳам машҳур эди, гоҳ Навоий, гоҳ Муқимий ёки Фурқат ғазалларида. Ҳозир эса, сиз Ҳабибий ғазали билан тинглайсиз. Бу каби халқ ва классик куйлар кимларни бир-бирлари билан учратмаган. Агар эсингизда бўлса, бу куйда ўзбек санъатининг отахони Муҳитдин қори Муқимий ғазалини куйлаб донг ёйганиди!

Куйлар бўладики, халқ билан бирга юради, дардкаш ва самимий дўст бўлади, уни овутади, уни яйратади, унга далда бўлади, эш бўлади, балки шундан бу гўзал қўшиқнинг номи «Эшвой» ёки шу номли бастакор басталагандан шундайдир! Ҳар нечук бу қўшиқ ўзбек қўшиқлари орасида халқ билан асрлар оша эш бўлиб келаётган машҳур қўшиқлар сафида, умри боқий қўшиқ!

Унинг сўзлари — ғазаллари ҳам ўзига ўхшаган даврбоп, шўх, самимий бўлади! У халқ орзусини, завқи-шавқини тошиб тараннум қилади!

Навий бунда куйлади, Муқимий, сўнг Фурқат, энди Ҳабибий бунга навбат олди. Бу ажаб эмас! Бу унинг ҳаққи эди!

Унинг китобига қўл тегизсанг жаранглагандай бўлади, худди бир соз сингари. Биз яқинда у кишининг зиёратларига бордик. Тагин ана шундай ҳис қилдим ўзимни, дастурхон атрофига ўтиришимиз билан кўзим янги чиққан китобларига тушдию қулоғим остида куй янгради, менинг китобни қўлимга олиб бир нафас жим қолганимни кўриб, мен билан у кишини кўргани борган ҳамроҳим худди ҳиссимни фаҳм этгандай «нима бўлди, қўшиқми қулоғингда» деди. Мен унга ялт этиб қарадим. Менга сўз бермай давом этди у: домла яхши куйлайдилар ҳам. У кишининг ажиб дўстлари бор Андижонда. Улфат, Махжур, Анисий тахаллусида ёзишади. Улар тўпланган ер ғазал билан мусиқага тўлиб кетади!

Салкам саксон давонида турган бизнинг мўйсафид «тўғри» дегандай кулиб қўйдилар-да, ҳалиги китобни қўлимдан олиб ёзиб бердилар. У менга тақдим этилган эди. Ёзув шундай маънида эди: «Биз ҳаммамиз ҳам халқ дастёримиз. Модомки, шундай экан, унинг қалбига қалам ҳам, соз ҳам битта йўлдан—самимий йўлдан кириб боради! Шунинг учун шоир бўлсак ҳам, ҳофиз бўлсак ҳам ажабмас!».

Мен бу гапларни кўрдиму, қулоғимда унинг китоб бўлибгинамас, қўшиқ бўлиб халқ орасига кириб келган қўшиқлари, яллалари янгради тагин.

Мен китобни варағлашда давом этаман. Қаранг, қўшиқни, «Теримчи қизлар» деб аталади у. Коммуна Исмоиловамас, хаёлимда домла Ҳабибийнинг ўзлари кулиб куйлаб кириб келардилар теримчилар орасига—

далага, алқаб, теримчи қизларни. Қўшиқ, дарҳақиқат, музикасиз юрмайди ҳеч. Катта ашула эсингиздадир, кейинги йиллари кам айтиладиган бўлиб қолди, менимча, янглиш унутиляпти у, қанчадан-қанча ажойиб ҳофизларни майдонга келтирган у, Ҳамроқул қори, Беркинбой Файзиев, Акбар қориларни, қолаверса, Фарғонада Лутфихоним каби беназир санъат усталарини халқ бағрига олиб кирган ашула бу! Бу ашула катта халқ маъракаларида, халқ қурилишларида меҳнат аҳиллари билан беллашган, улар белига қувват, қалбига қўр ва ғайрат бўлган! Қаранг, қандай сўлим янграйди, у!

Қўшиқларимиз нақадар ранг-баранг! Ҳозирги гўзал, ажойиб, замонавий қўшиқларимиз ҳам ўз тараққиёти билан ана шулардан миннатдор. Булар ана шу юксак музика санъатимизнинг илдизларидир. Биз қўшиқни ҳам, ашулани ҳам, яллани ҳам қўшиқ деб ўрганиб кетганмиз. Аслида қўшиқ—термалардан, ялла—яллавлонлардан, ашула эса, мана шундай патнисаки тароналардан иборат бўлган. Буларнинг ҳар бирининг ўз вақти, ўз жойи, ўз маъракаси бўлган. Бу маданиятимиз бойликлари ҳам мана шунақа серзавқ кексаларимиз хаёли ё илҳомида бизгача етиб келган, халқ мулки бўлиб сақланган. Домла Ҳабибийнинг ҳозир Ортиқхўжа ака билан Ориф Алимақсумовлар томонидан ижро этилган «Келдим» радифли ғазали ҳам ана шундай катта халқ маъракаларини—қурилишларини обод этган ғазал—катта ашуладир!

Қўшиғимизнинг бу турларида ҳам шеъримизнинг сара сатрлари шуҳрат топган, шеъримизнинг бурдини кеткизгувчи баъзи сийқа, замонамизга келишмаган, бадий ва ғоявий жиҳатдан арзимас ёзмалар умри қисқа бўлади, улар тўкилиб қолаверади, саралари қолади халқ қулоғида, тилида, дилида! Айни кунда қўшиғи-

мизнинг иқтидорли муаллифлари кўпаймоқда. Ҳабибий домланинг издошлари, шогирдлари ҳам воқеълигимизнинг актив иштирокчилари бўлиб майдонга келмоқдалар!

Мен ҳали, китобни олишим билан соз янграгандай бўлди қулоғимда, дедим. Буни мен тагин бир нарса билан исботламоқчиман. Шеъримизнинг тури, шакли кўп. Аммо унинг ҳаммасини маҳорат билан эгаллаган шоир кам. Хусусан классик адабиётимизнинг буюк Навоий такомиллаштирган шакллари камдан-кам қалам соҳибларида учрайди. Улар аввал ғоятда мураккаб, аммо уни билган киши учун жуда катта шеърӣ юксаклик бахш этади. Бу шакллар таркиби фақат мусиқадан, создан, куйдан яралгандир. Ана шу таркибдаги ғазаллар Ҳабибий домлаини шундай ҳурмат ва эҳтиромга сазовор қилдилар. Бу таркибдаги мисралар ҳақиқатан ҳам ўйинга тушиб туради ўқиганингизда, бастакорлар нотасига эса қалдирғочлардай қўнишади.

«Ажойиб этди улуғ истагимни ҳал қаламим
Енимда ҳамнафасим эрди ҳар маҳал қаламим».

Ёки:

«Эй шавкати зўр олиму деҳқон азаматлар,
Арбоби ҳунар, энг улуғ инсон азаматлар».

Ёки:

«Сабо, келтир хабар қишлоқларимдан,
Безалган гулшанимдан, боғларимдан».

Ёки:

«Бир кўрсатиб ғамза билан дийдор, ўзинг.
Лутфу қарам қилдинг кулиб изҳор, ўзинг».

Ёки:

Яна кулбам сари ул қомати зебо келса,
Етар эрди бошим осмонга ҳамона келса».

Ёки:

«Озода, гўзал ўлкам, ҳурматли диёримсан,
Кўп заҳмат ила топган бахтимсану, боримсан».

Еки:

«Менинг дил навозим, нигорим келур,
Сўзи шаҳди шакар нигорим келур».

Еки:

«Ҳамма бахтиёр эркин,
На ажаб гўзал замона!»

Еки:

Ҳамма дилда бир муҳаббат,
Ҳамма тилда шўх тарона!»

Бу бир саккиз мисол холос. Китобни охиригача ва рағласангиз бу турдан 41 ини кўрасиз, киноя, лутф, бадий воситаларни эса, қўяверасиз, улар дардингизни олади. Назаримда, бу сатрлар куйи ҳам қулоғингизда, тингланг-а, бир-биридан сўлим, бир-биридан баланд ва бир-биридан тамомила бошқа ажойиб санъат!

Бу машқлармас, бу ҳақиқий санъат асарлари. Шоирнинг машқлари 60 йил бундан муқаддам мадрасаларда ўтган. Аммо ўша йилларда ҳам унинг ғазаллари пишиқ, мусиқавий, созбоп эди, мадрасаларданоқ учиб чиқиб кетар эди қанот қоқиб. Ҳабибий домланинг 1914 йили ёзган ана шундай ғазаллари ҳамон учиб юрипти.

Бормикин оламда сендек дилкашу ҳушёр ёр,
Риштаи жон зулфинг ичра бўлгали ҳуштор тор.
Арзи ҳолингни Ҳабибий ёздим ашъорим билан,
Қилма ноз айлаб қўлингга тегса бу ашъор ор.

Унинг тағин бир шеърига қулоқ солинг. Шоир 1919 йили босмачилар дастидан бошпанасиз қолади, дарбадарликда Бўтақора қишлоғида тўхтади. Бундан хабар топган ва ғойибона уни билиб эъзозлаб юрган шоир Сайфий меҳмон бўлишини истаб мактуб юборади. Қишига кўринишга усти-бошидан номус қилган шоир шундай жавоб қилади:

Зоҳирда агарчи навжувонман,
Ботинда вале, қади камонман.

Эй, яхшилар, айлай арзим изҳор,
Бечора ғарибу нотавонман.
Қошинга боролмай энди, Сайфий,
Узр айткали лолу безабонман.
Қўй, йўқлама, мен каби ёмонни,
Бир эски ямоғу кир чопонман.

Мана бугун домланинг тилида замонаси:

Меҳнатларимиз ҳосили роҳат, мана энди,
Кўрдингиз, улуғ бахту саодат, мана энди,
Умр ичра Ҳабибийда ҳаловат, мана энди,
Юзларга киринг соғу саломат, мана энди,
Эй, бир-бирига ёру қадрдон, отахонлар,
Йўқ, сизда ғаму ҳасрату армон, отахонлар!

Домла Ҳабибий ҳозирги аруз шеъримизнинг камоли, севимли халқ шонримиз Собир Абдулла, ажойиб Қўқон шоири, ўткур таъб Чархийлар қатори ўзига хос мактаб очган Навоийхон, Бедилхон шоир, бугунги шеъримизнинг табаррук мўйсафиди. Унинг қўшиқлари ҳар кун уйингизда азият меҳмон.

Мен унинг санъатини ва табиатини тағин бир ажойиб санъаткор табиатига ўхшатаман!..

Яқин ўтмишимиз санойи нафиси, бадиёти саҳифалари кўп билимдонлар исм-шарифлари билан тўлиқ. Шеъримиз силсиласининг сўнги вакили ва давомчисининг муборак қалами кўзимиз устида! Ана шу зарварақ саҳифалардан бирида машҳур «Энди сандек», «То ўзингни» каби беқиёс қўшиқларнинг эгаси Макайлик ҳофиз Макай замонасининг энг тузук санъат асарларини ҳаммадан бурун пайқагувчи ва бунинг адоларидан «бойгаза» йиғиб юргувчи ринд табиатли киши бўлган экан. Айтишларича, унингдек диди баланд, нафосат шайдоси, нафис куйловчи ўткир нафас ҳофиз кам бўлган. Зебо парий, «баёт» бастакори Юсуфий, беназир созанда Ашурали ҳофиз, Худойберди устозлар ҳам уни қаттиқ ҳурмат қилар эканлар, у «бойгаза» деб келганида албатта

бир ажиб асар пайдо бўлганидан далолат дердилар. Дарҳақиқат, шундай бўлгувчи эди. Ҳамфикр ва ҳамдарди Муқимий, Фурқат, Завқий, Зорий, Мадумар ҳофиз, Парзинчаларнинг айтганларигача териб юргувчи ажойиб киши эди. Уни кўрган-билганлар, унинг суҳбатида бўлганлар асримизгача кириб келган Муқимий, Фурқат, Завқийларни тағин ҳам яқинлашгирадилар бизга, Муҳаммад Аминхўжа ибн Мирзахўжа чил чор солаги, яъни 44 ёшлардаги, сиях реш (қорасоқол), сафид чеҳра (оқ чеҳра), пайқаб сўйлайдиган киши эди, дейди Макай. Фурқатнинг ҳатто ширин тилини ҳам эсидан чиқармайди. Ана шундай гапларнинг бирида — Фурқат яхши танбур чертқувчи, ҳиссиёт билан куйлагувчи эди, агарчандки, катта шоир бўлмаганида, балки, катта ҳофиз бўлиб кетар эди, дейилади. Бу гапга шак келтириб бўлмас. Чунки, шоир — дастлаб машшоқ (лоақал қалбан машшоқ) хонандадир. Бусиз шеър — манзума манзума бўлмас, қуруқ сўзлар маржонигинадир. Зотан шеър-ғазал мусиқа билан тирикдир! Етук ҳофизларнинг ажиб куйлар ва устоз шоирларнинг ажиб қўшиқлар соҳиби бўлишлари ажабмас.

САНЪАТКОРНИНГ СОМОН ЙЎЛИ

Камалакни ҳам сомон йўли дейишади. Аммо сомон йўли умас. Сомон йўли самовотнинг ниҳоятда беғубор тунида беҳисоб юлдузлар жилвасидан тўшалган сутдай ойдин йўл. Бу йўлни баъзан мураккаб фан ё санъат заҳматкашларининг оғир йўлларига ҳам муқояса қилдилар. Мен айни замонда сўнггисини кўзда тутаман, албатта. Санъаткор йўлининг машаққатлилигини санъаткорнинг ўзи ёки санъатни тушунган, унинг қадрига етган ўз касби-мутахассислигини иззат қилгангина (қандай мутахассисликда бўлишидан мустасно) билади! Қай бир йили Нью-Йоркда Эйзенштейннинг бўш вақтларида ёки баъзи фильмларга режиссёрлик қилган вақтда сценарийлар четларига чизган суратларини йиғиб виставка ташкил этадилар. Бу катта шов-шувга сабаб бўлади, уни кўргани келган жуда катта, машҳур rassomлар ҳам бу ажойиб санъаткорнинг қобилияти, маҳоратига ҳайрон қоладилар, бир санъаткор кўргазма альбомига шундай деб ёзади: «Эйзенштейн буюк кинорежиссёр бўлмаганида буюк rassom бўлар эди»... Санъаткор сўзининг ҳақиқий маънисини ҳам мана шунда! Санъат ва санъаткорнинг қадри баланд кўтарилган мамлакат ана шундай санъат усталари билан, буюк кишилари

билан фахр қилади, камолга еткуради, шаънини кўтаради. Давлатнинг, халқнинг, партиянинг эътиборини қозонган санъаткор ана шу тахлитдаги кўп қиррали санъаткордир. Ўзбек совет саҳна санъатининг оғаси Уйғур, саҳна санъатимизнинг валломати Аброр ана шундай санъаткорлар тоифасидандир. Бу Уйғур мактаби, бу мактабни кўплар битирган, бу мактабдан кўплар чиқиб танилган, санъат бешигини тебратган! Ана шундай фидойи санъаткорлардан тагин бири Иттифоқ Халқ артистлари сафидан жой олди ва ҳақли жой олди! У оға мактабидек оғир, қаттиқ ва ажойиб сомон йўлини ўтиб келди бу шараф сафига, у Инсон илми тадқиқотидан имтиҳон берди ва юксак баҳоланди, у Шофрикондан Москвагача, Нозимдан Навойгача Сомон йўлини босиб ўтди!

Виктор Шкловский Навой ҳайкаллаштирилиб қўйилган деган фикрни баён этган эди дастлабки Москва кўриги ва муҳокамасида. Аммо бу вақтда бизнинг санъаткоримиз бундай танқидий мулоҳазалар давридан ўтган, балоғатга етган, буюк Алишер образининг ўзи ҳимоя қилар даражага етган даврдади. Виктор Шкловский буюк Горький замондоши ва кўпни кўрган, билимдон адиб, у Навойни биларди. Аммо шу муҳоқамада ўтирган бошқа бир адибнинг жавоби галати таассурот қолдирган эди муҳоқама қатнашчиларида. Яъни у ҳурматли Виктор Борисовичга қараб «кечирасиз Виктор Борисович, Навойни билмаслигингиз мумкин эмас, аммо унинг ҳозирги экранда кўрсатган ниҳоятда оғир даврини яхши биласизми?» деди. «Биламан» деди. «Мавқенни-чи?». Бунга Виктор Борисович ўйлаб қолди ва фикрининг жуда ҳам қатъий эмаслигини айтди илжайиб. Бу энди муҳоқамани енгиллаштирди. Чунки, катта адибнинг фикри фильмнинг тақдирига таъсир кўрсатиши бежиз эмасиди. Мусоҳаба бошлаган адиб асарнинг,

хусусан Навоийнинг санъатимизда воқеа эканлиги ҳақида узоқ сўзлайди, унинг йўналишида уйдирма ҳам, идеаллаштириш ҳам йўқлигини исбот қилади. Дарҳақиқат, донишманд адиб баҳолашга шошилган эди. Мана у йигирма икки йилдирки, жаҳон маданияти жамоатчилиги эътиборини тортиб келади. Унинг Давлат мукофоти лауреатига сазовор этилиши эса, уни асрларга обида қилиб қолдирди. Бу зукко санъаткорнинг Ҳамза театри саҳнасида Аббор Ҳидоятлов, Олим Хўжаевлар яратган Навоий образи қаторига қўйган муносиб ҳайкал эди.

Бу кун биз буюк Алишер қиёфасини шундай, овози ҳам, ғазал иншоси, қироати, такрори ҳам шундай деб биламиз, қулоғимизда ё назаримизда ҳозирча бошқа бирон санъаткор талқини алмашганича йўқ (СССР Халқ артисти Олим Хўжаев Навоийси бундан мустасно). Зотан Навоий мавзуида ҳали бошқа санъат асари ҳам майдонга келгани йўқдир.

Навоий образига мурожаат қилиш ё уни баҳолашда яна бир муҳим масалани эътибордан ироқ тутиш гуноҳ: Бу мураккаб ва оғир санъат асари устида иш кўрган санъаткор кимлар, қандай кишилар муҳитида бўлди, яшади? Султон Ҳусайн Бойқаро, ғоят ўткир ақл эгаси вазир Мажиддин... Яъни, катта, етук кино санъаткори Асад Исмаилов, тенгсиз, забардаст саҳна санъаткори Обид Жалилов билан бир саҳнада, кино тили билан айтганда бир объектда яшади, иш кўрди, ҳаракат қилди ўша давр ва ўша муҳитда ёш, зийрак, эндигина Тезгузардан келган, ҳали театр саҳнаси ҳавосини жуда ҳам сингдириб улгурмаган, аммо нафосат ва назокатда кўплардан ўтиб кетган санъаткор! Таъбирда янглишмаслик кўп қутлуғ нарса! Ёш ва ҳали катта санъат қозонида қайнамаган фавқуллодда иқтидор эгасининг ана шундай етук санъат муҳитига бирдан ту-

шиб қолиши ва бу муҳитда эсанкираб қолмай улоқни олиб чиқиб кетиши ҳазилакам гап эмасиди. У, наинки, улоқни тўдадан олиб чиқиб кетганда, ҳатто соврунни олганда ҳам эсанкирамади. Зотан унинг эсанкирашга ҳам вақти йўқ эди, кетма-кет иш, катта ишлар турарди унга қараб: Буюк Беруний, Муқимий, Фурқат, Назирий, Шокир махсидўз, Тоштемир дорвоз, қолаверса Насриддин афанди интизор эди унга... Буларнинг ҳар бири бир олам меҳнат тадқиқот талаб қиларди. Тадқиқотга эса, билим керак. Билим бор эди бу санъаткорда, етарли ҳам эди, санъатга у қуруқ келмаганиди, адабиёт ва маданият чироғи тагида кўзини пишитиб келганиди, қоғози ҳам, қалами ҳам бор эди қўлида унинг. Шунинг учун бўлса керак, асари унинг қўлига тушган муаллиф унча ташвишланмайдиган бўлди. Чунки, муаллиф ҳамиша ҳам ўз асари тақдирдан мамнун бўлавермайди, бу бахт унга жуда кам келади, ёзув столидан мамнун турди-ю, театр залидан норози чиқиб кетади кўпинча, қайтиб келмайди ҳам баъзан, етимлигича калтак еб кетаверади. Бундай санъаткорлар эса, столидан мамнун турган санъаткорга калтак егизмайди. Гап катта санъаткорнинг билимидагинамас, унинг садоқати, фидойилигида ҳам! Режиссёр асарни тўғри тушундими-йўқми, дастлаб унинг образларга муносабатида, актёрларга муқоясасида билинади. Агар у асар қаҳрамонини тўғри танлаган бўлса, биринчи дастлабки муваффақият ўша! Меҳвори топилмай эгасигача етиб боролмаган ҳақиқий санъат асарларининг каммаслиги, санаса—санагудеклиги кўпга аён. Бу тўғрида Ҳамза театрининг ҳозирги жуда кўп тенгсиз санъаткорларига ҳомийлик қилган Оғанинг жағлари тинмасди, санъат асарини эгасига ҳалол етказиш керак, дер эдилар. Лоҳутий театр билим юртини битираётганлар яхши бир постановка билан якунлашлари лозим эди ўқишларини. Оға Абдулла Қодирий-

ни таклиф қилдилар билим юртига. У киши Оғанинг айтганларига рози бўлдилар. Биламизки, «Ўтган кунлар»нинг автори саҳна асарини ҳам ёмон ёзмас, асарнинг ҳалол ёзилишига ҳам имонимиз комил. «Биласизки, санъаткорларимиз, — дедилар меҳмонга қараб, — ҳавас қилса арзигулик. — Устозларимиз, театр — иккинчи автор дейди, бу — режиссер, яъни мен, Етим актёр—яъни Аброр, Сора, Обид Жалил, Шукур, Наби, Шариф, Саъдихон, Миршоҳид, Мария Кузнецова, Олим, қолаверса бастакор, рассом!..»—Бу гапни айтдилар-у, бир оз жимиб қолдилар Оға, сўнгра тағин Абдулла Қодирийга ҳурмат билан тикилдилар:—шундай, Сиз ёзиб бераверинг, бу ўтирганлар шогирдлар ҳали, аммо ана шу мен айтган санъаткорларнинг шогирдлари, сизнинг ҳам, бизнинг ҳам юкимизга шерик бўлишадиган шогирдлар! Аммо тағин энг катта, бу ҳар иккала муаллифдан ҳам (режиссёр ва актёрдан ҳам) катта масъулиятли муаллифингиз бор, у асар қаҳрамони! Мен унинг асарингизни тортиб чиқиб кетишига, халққа сиз столингиздан мамнун бўлиб турганингиздай мамнун бўлишингизга кафолот бераман. Санъат асарининг ҳаётий тақдири албатта ана шу муаллиф қўлида — санъатида!..

Оға бунга қаттиқ ишонардилар, театр ансамбли, ўткир санъаткорлар ва асосий қаҳрамон. Асосий қаҳрамон у кишининг фикри нуқтасида турарди ҳамиша. Қим билсин, Аброр Ҳидояттов бўлмаганида «Гамлет» ёки «Отелло»га, «Алишер Навоий»га журъат қила олишармиди? Сора Эшонтўраева, Олим Хўжаев ё Шукур Бурхоновсиз майдонга чиқармиди ёки шундай шуҳрат топармиди бу асарлар?.. Худди шунинг сингари Муқимий «Муқимий»да, Навоий экранда!..

Биз бугун муборакбод этаётган санъаткоримиз ана шунақа муаллиф санъаткорларимиздан! Жуда кўп санъ-

ат асарларимизни ўз туғма санъати—таланти, маҳорати билан майдонга олиб чиққан, томошабинларимизга мақбул этган, унинг эътиборини қозонган санъаткор, Асад Исматов сингари, Лутфихоним сингари, Раҳим Пирмуҳамедов, ё Ҳамза Умаров сингари, Турсуной Жаъфарова ё Анвар Юсупов сингари!

Шукур Бурхонов санъатидан фикрга тўлиб чиқади томошабин, узоқ вақт унутолмайди уни, тағин қайтиб киради, тағин шу аҳволга тушади. Сора Эшонтўраевада ҳам, Саъдихон Табибуллаевада ҳам, Зайнаб ё Яйрада ҳам, Ирода ё Зикрда ҳам... Наби Раҳимовда ҳам, Амин Турдиевда ҳам!... Шундай ҳолат юз беради. Бу катта санъат. Бу санъаткорларнинг ҳар бир яратгани ихтиро. Хаёл, фикр, қалб, бутун вужуд машаққатининг меваси. Буни фақат ўзигина билади санъаткорнинг, олимнинг, шоирнинг, бастакорнинг, мунажжим ёки мунаққиднинг ўзигина билганидек тортган беқиёс машаққатини! Аммо шуни ҳам айтмоқ даркордирки, санъаткор бир мартамас, ҳар сафар, ҳар сафар саҳнага чиққанда ихтиро билан кўринади муҳтарам томошабинига, яъни ихтиро этган образини ҳар сафар қайта ихтиро этади, аввалгисини кўрмайсиз унинг. Менинг китобимни ҳар сафар бир хил ўқийсиз, аммо уни ҳар сафар тамоман бошқа қиёфада—вариантда кўрасиз, яна ҳам яхшироқ, мукамалроқ, ёрқинроқ. Санъатнинг, хусусан театр санъатининг бошқалардан фарқи — афзаллиги ҳам мана шунда бўлса керак.

Муқимий ўн тўққизинчи аср шоири. У шундай муҳитда яшадик, бизгача наинки бир тўлароқ асарлари мажмуаси, ҳатто бирон сурати ҳам етиб келмади. Уттиз йил бундан муқаддам уни кўрган-билганлар сўзи, ҳикояси билангина тикланди акси бу муҳтарам зотнинг. Муқимий театрида ҳам у ана шу сурат орқали асосан, бу санъаткорнинг талқинига кўчди, демак, уни китобхо-

нига Раззоқ Ҳамраев олиб чиқди. Аммо у ҳар сафар бу образга яқинлашар экан, уни ҳаяжон олади, ҳар сафар янги Муқимий яратади, янги куч ва илҳом билан ранг беради бу зукко, донишманд шоирга, ақли-заковатига, феъли-атворига. Машқми, тайёргарликми, томоша бошланишига ҳисобли минутларми қолди, театр саҳнасида, унинг гримхоналари йўлакларида пашша учса билинади, кишилар оёқ учида юришади, кеча уйқуга кетган санъат қайта уйғонаётганидан дарак беради бу жимлик, тинчлик. Гримхонага санъаткор кириб образ чиқади саҳна орқасига, энди образ, санъат асари юради у йўлакларда, парда этакларида. Ана шундай ҳар куни бу лабораторияда.

Санъаткорнинг кўзи бошқаларникидан ўткирроқ, зийракроқ, ҳисси бошқаларникидан кўра нозик ва сезгирроқ бўлиши табиий! Шундай бўлмаса санъаткор бўлмасиди. Аммо унга теран иқтидор ҳам керак. Санъаткор сиз кўрмаганини кўра билиши, сиз ҳис этмаганини ҳис эта билиши мумкин, лекин уни сизга ҳам кўрсатиши, сизга ҳам ҳис қилдира билиши керак. Санъатнинг асосий сирини ҳам мана шунда! Ҳали айтганимиз санъаткор кашфиёти, ихтироси ҳам мана шунда! Демак бу ерда санъаткор қилни қирққа ёради.

Охири декадага тайёргарлик кўраётган қизғин кунлар эди. Марғилондан, Қўқондан, Фарғонадан ҳассос сўз санъаткорлари—қизиқчиларни чақирдик киностудияга. Юсуф қизиқ, Охунжон қизиқ, Эрка қори, Раис боболар келишган, махсус қизиқчилар кинофильми суратга олинмоқда. Ҳадеб ўйланган саҳна чиқавермаганидан кейин бирдан Юсуфжон ака режиссёрга мурожат қилди: мулла, келинг энди бизни қийнаманг, ўша Афандингизни олиб келақолинг, деди. Режиссёр аввал ҳазил деб ўйлади шекил, эътибор бермади унчалик. Юсуфжон ака рўйи-рост келди унинг олдига ва тағин

ҳалиги гапни айтди жиддий: буни фақат Насриддин Афандигина уддасидан чиқа олади, деди.

Бу афанди латифаларини сал кам юз йиллик умри элагидан ўтказган машҳур Юсуфжон қизиқнинг «Насриддин афанди саргузаштлари» кинофильмида Афанди ролини ўйнаган Раззоқ Ҳамроев санъатига таҳсини билан таъзимни эди!

Бу ерда тагин бир муҳим масала бор. Аммо бу ҳамма санъаткорларга ҳам насиб бўлаверадиган масаламас. Бу—ҳали айтганимиз учинчи муаллифликнинг асл кўриниши. Бу ерда санъаткор автор билан режиссёрнинг талқини чегарасидан четроққа чиқади, образ савияси, характери, руҳий ҳолатларини ўзида синаб кўради, қалам уради унга, асар эгаси билан баҳсга ўтади, автор хаёл қилган, аммо айтолмаганини, қавс ичидаги сўзларини тортиб олиб чиқади! Автор бу тоифа санъаткорларга қаттиқ ишонади, уларни ўзининг ижодий ҳамкори, артистигинамас, режиссёри деб ҳам билади.

Бугун халқ оғзида юрган санъаткорнинг санъаткорлиги ва афзаллиги, халқ оғзига тушганлиги ва ҳукумат раъбатига раво кўрилганлиги ҳам мана шунда!

Ўзбек театр санъати қасрининг ўхшаши йўқ меъмори Етим Бобожонов шогирдларига ҳамиша саҳнага ёлғиз чиқма деб таъкидлардилар, ҳамиша ўйнаётган ролинг билан бирга юр, уни кузатиб, тергаб бор, дердилар. Бу таълимда катта ҳикмат бор эди. Бу таълим спектакль мавқеини бир меъёрда тутар, тоб ташлашига йўл қўймас, санъат савиясини кўтарарди, санъаткорлар ҳамиша тетик, илҳом билан ўйнашарди ўз ролларини. Бу таълим Ҳамроевнинг қулоғида, у ўзбек саҳнасининг яратувчилари, усталари эътиборини камоли эҳтиром билан эсида тутарди, озгина бўлса ҳам уларга ўхшагиси келади, ижодда уларнинг шогирдлиги даражасини эгаллагиси келади. Бугун у бу орзусининг устидан чиқди.

Бир дақиқа ҳам санъатдан, кино ва театрдаи бошқа-га вақти йўқ бу санъаткор бугун Давлат арбоби, санъат арбоби, артист, режиссёр, муаллиф! Уни кино артисти дейдилар. Ҳа, у Комил Ерматов, Йўлдош Аъзамов, Раҳим Пирмуҳамедов, Асад Исматов, Обид Жалиловлар билан ўзбек кино санъатини яратган санъаткор! Уни театр артисти дейдилар. Ҳа, у Лутфихоним, Олим Хўжаев, Шукур Бурхонов, Саъдихон Табибуллаев, Зикр Муҳаммаджоновлар билан санъат меъморини обидлаштираётган санъаткор! Уни режиссёр дейдилар. Ҳа, бир юз эллик образига олтмиш етти постановка ҳам қўшган, «Тоҳир ва Зухра», «Муқимий», «Тошболта ошиқ», «Гули сиёҳ» каби кўпдан томошабинлар синовидан ўтган асарлар саҳна вариантнинг муаллифи режиссёри! У ҳозир ўзбек совет театри санъати қасрларидан бирининг бадий раҳбари ҳам!

Хушxabар санъаткорнинг уйига тўсатдан кириб келди, буни унинг шогирдларидан бири Райҳон Тўраева етказди ва бу хурсандликнинг кети узилмади узоқ. Санъаткор хаёлидан, тўзимли, қуввайи ҳофизаси кенг, хулқи хуш, аммо серташвиш, ҳадеб шоирлар, фозилларга мурожаат қилавериш ўзи ҳам улар сабоғига кириб қолган сертавозеъ санъаткор хаёлидан нима ўтдийкин?.. Мирзакарим қутидорми? У «Ўтган кунлар»да Кумушнинг отаси Мирзакарим қутидорни ўйнапти. Бу образнинг Навоий, Муқимий, Афанди, Нозим талқинига етиб бориши ё етиб боролмаслиги ҳақидами? Ҳукумати, давлати, ўзи аъзо бўлган коммунистик партиясининг унга билдирган бу қадар юксак ишончи ва раъбати ҳақидами? Халқининг, узоқ йиллар меҳри, муҳаббатини бериб вояга етқирган Наманган театри, қолаверса туғилган қишлоғи Тезгузар, унинг аҳолиси, бирга ўсган тенгқурлари ҳақидами?.. Келажакиними ўйлади санъаткор? Ёки унинг зиммасига тенгсиз масъулиятлар юклаган,

миллионлаб томошабинлар кўз тикиб турган санъат кошонаси—Муқимий театриними, унинг истиқболи, унинг санъаткорлари истиқболиними?.. Ҳар нечук, у буларнинг ҳаммасини ўйлайдиган санъаткор! Аммо шогирдлари беҳисоб санъаткормас баъзиларнинг шовқин-суронича. Уларнинг гапига қараганда бизнинг сеvimли санъаткоримиз юз ёшда, шогирдлари кўп, ҳатто унинг тенгдошлари ҳам шогирди. Бўлса бордир, аммо у шунчалик қариб қолган санъаткормас, у энди қани санъатингни олиб кел деб майдонга чиққан санъаткор, ҳали кўп навоийлар яратгучи санъаткор!

Санъатнинг сомон йўлига, оғир ва машаққатли йўлига шарафлар!

ОЛТИН БАЛИҚ ЭРТАГИ

Фозил шоир

Қўқонда шеърят каъбаси бор, уни Муқимий ҳужраси деб юритишади. Ким Қўқон сафарига чиқса, бу қадамжойга қўнмай ўтмайди, хусусан шеърят мухлислари!.. Бу муқаддас қўналғада улуғ ўзбек шоири Муқимий ўтган, Фурқат, Завқий, Ҳамза ҳам...

Ана шу ерда ҳозир Чархий домла истиқомат қиладилар. Аниқроғи, бугун муборак музейга айлантирилган бу илм ўчоғида Чархий домла ишлайдилар. Қўқон алломалари, шоирлари хотирасини ихота қиладилар.

Устоз Фафур Фулом бу кишини зиёрат қилмай ўтмас эди Фарғонага, Ҳамид Олимжон ҳам, Мақсуд Шайхзода ҳам, Уйғун, Яшин, Собир Абдулла ва уларнинг шогирдлари ҳам. Бугун ҳам Фарғона адабий муҳити Чархийсиз тилга олинмайди, Муқимий, Фурқат, Завқий, Ҳамза, ҳатто Нодирабегим замони адиб-адибалари ижоди билан шуғулланувчи олимларимиз ҳам илк манбаъдек муносабатда бўладилар у кишига. Чархий домла бу жиҳатдан оппонентликка ҳам арзийдилар. Фафур ака ҳазиллашиб, у киши шоирларимизнинг «пири», фозилларимизнинг «командири» дердилар. Эсимда, Муқимий домланинг қалин дўсти Обидча маҳсум Муқимийнинг биттаю-битта куллиётини сарияқ қийиқчага боғлаб олиб келиб Қўқон

афкор оммаси гувоҳлигида Ғафур акага топширишида ҳам бу кишининг қўллари бор эди. Муқимий кўз юмар олди шу куллиётни Обидча аъламга узата туриб: «эга-сига топширинг», деган экан. Эгаси, дарҳақиқат, Ғафур Ғулом эди. Ғафур ака, камтаринлик билан Обидча маҳсум қўлидан олар экан, минбар ёнида туриб шу гапни ҳам эсларидан чиқармаган эдилар: Ҳожи бува (Муқимий жиянлари ҳаёт эдилар), Обиджон Носир ўғиллари-ҳурматли аъламимиз, бу куллиёт излаган шоир менгинамас, қаршингизда камсуқумлик билан ўтирган шоир Чархий домла ҳамдир!... Шунда Қўқон истироҳат боғини гулдурос олқиш кўмиб кетган эди. Мана қанақа шоир домла Чархий!

У кишининг бунчалик иззатга сазовор бўлишлари ажаб эмас. Бу киши Муқимий, Фурқат, Завқий нафас олган ҳаводан баҳраманд бўлганлар. Завқий, Розий, Мақсад, Мирзойи Қўқондий, Ёрийларни кўрганлар, шеърятга инқилоб билан, Октябрь инқилоби билан бирга кирганлар, уни алқаб, куйлаб кирганлар! Унинг асарлари у вақт нашр этилмади, аммо «нашриёти» кўп, беҳисоб эди, бугун ёзгани худди устозлариники сингари, эртага ёйилиб кетаверади Фарғона бўйлаб. Сиёсий лирикада Муқимийнинг, лирикада Фурқатнинг, ҳажвда Махмур ва Завқийнинг қаламини қўйган ерларидан олиб кетди адабий муҳитда! Муқимий, Фурқат, Завқийлардан кейин ғазал мухлислари ичикиб қолишмади.

Чархий домла ғазалини дастгоҳда мато билан қўшиб тўқиди, бу кишининг ўз иборалари билан айтганда, қаламини чархга чархлаб дастгоҳда, косиб лаҳжасида ёзди, ана шу лаҳжада китобхонларига севилди! Чархий тахаллуслари ҳам шу туфайли бежиз эмас.

Домла классик вазнимизда қалам юритадилар. Қизиғи ва муҳими ҳам шундаки, бу мураккаб вазннинг ҳам ниҳоятда гўзал, шўх, фақат шўх турида ёзадилар, рақси

ҳижосида! Мен бу ғазалларни варақлаганимда беихтиёр кўнгил машқи баландлик касб этади, яйраб, кулиб, маза қилиб ўқийсан киши, ҳар бирининг бастакорники сингари куйи, оҳанги борга ўхшайди. Ватанидан, бахтидан рози шоирнинг машқи гуркураб туради!

Кўп қатори бугун мен ҳам бу устоз адибга саломатлик умр, таранг соз, ижодий баландлик тилайман!

Балоғат

ҒАФУР!

Бу қутлуғ айёмда сени муборакбод қилишга жазм этдим. Шу номда қанча киши бўлса юртимизда ҳаммасини муборакбод этаман!

Муборак бўлсин қутлуғ айёминг! Биз сен билан таниш эмассиз, аммо бир юртда, бир замонда, бир асрда яшамоқдамиз, ҳеч қачон бундай балоғатга етмаган, бундай мўъжизаларга бой бўлмаган замонда, шундай қилни қирқ ёрган, Ер билан Ойга зарралардан кўприк солган замонда, Совет, Рус, Гагарин сўзлари минтақалар қулоғига халқа бўлган замонда нафас олмоқдамиз! Атом зарралари билан, радио тўлқинлари билан нафас олмоқдамиз, қитъалар арогинамас, планеталар аро алоқаларни, антимир ҳақиқатлари фикрлар, муҳокамаларга човут солаётганини кўриб турибмиз! Қуръон устида жон бераётган муллавачча ё атторликда дейдираб ўтирган атторнимас, лабораторияда ўтириб сайёраларни чўтлаётган, мамлакатларни, халқларни бир-бирига ошно қилаётган жаҳонгашта инсон тафаккурини ҳис қилаётирмиз! Шу туфайли сени танийман десам ажабмас бугун! Мен сени Ғафур деб атадим. Юртимизда Ғафурлар кўп, кўп бўлган ҳам! Сен балки менга тенгдурсан, ёшинг элликдадир ёки йигирма бешда, балки ўн еттидадирсан! Дарҳақиқат, бу йил ўннинчани битирарсан. Хўш, шу тўғ-

рида бирон фурсат ўйладингми? Келажагинг ҳақида?.. Дарҳақиқат, келажагинг ҳақида!..

Ўн еттига кирган илк йигитсан, ақлинг қуйилмоқда. Ўн еттинчи йилли инсониятга бахт олиб келган, биринчи социалистик давлат пойдеворига қони ва шони билан ғишт қўйган Ғафурнинг, Ғафурларнинг набирасисан, биринчи беш йилликлар силсиласини яратган, Улуғ Ватан уруши ғалабаларини таъмин этиб берган, амбразураларга сени ўйлаб тик бостириб борган кишиларнинг ўғлисан!.. Хўш, энди ўн еттинчи йилмас, қирқ биринчи ҳаммас, Космос асри! Сенинг зиммангда нима бор, ҳис қиласанми? Ахир, Сен Ғафурсан, истибдод йиллари номусини буктирмаган Ғафурсан, шараф йиллари Ватанингнинг шарафини байроқдай баланд тутган, Ленин мамлакатининг шаъну шавкатини тинмай куйлаган Ғафурсан!..

Маяковский сенинг ёшингда инқилоб бўронига қанот эди. Николай Островский Бўрон болалари билан оқларнинг адабни бериб юарди, Луначарский ўн етти ёшида темирўлчилар орасида етук инқилобчи эди, қил устида сенинг бугунингни тайёрларди. Пушкин ўн еттисида болалиги билан аллақачон хайрлашганиди, Шопен ўн еттига етмасданок мусиқада доҳий эди, Шиллер «Қароқчилар»ини мактабдаёқ ёзганиди, Мусо Жалил ўн еттисида комсомол ячейкасининг жасур котиби эди, Грибоедов эса, ўн еттисида устозларидан ўзиб кетди. Диккенс сенинг ёшингда бутун Англияни пиёда кезиб чиқди... Сен нима қилмоқчисан? Ватанингнинг қайси юкини оласан зиммангга? Қандай шараф келтирасан халқингга? Форобий шарафини давом этдиргинг борми ё Беруний? Сино таълимини давом эттиргунгми Навоийнинг? Ҳамза иқтидорини давом эттиргунгми ё Акмал Икромовнинг?... Йўлдош Охунбобо ўгли нафасиними ё Усмои Юсуф ўглининг?... Менмас, замон, давр, букун

сўрайди сендан бун! Сен ахир, бугунги Англиянинг сочи белига тушган битулси билан юбкаси сонига чиқиб кетган сатангларданмассан, букунги ватанбеҳабар, ватани, халқи, маслағи билан иши йўқ такасалтангларданмассан! Сен таълими олий буюк Ленин мамлакатининг жигарбандисан!

Мен сени муборакбод этаман бугун, сени табриклайман бу қутлуғ айём билан! Сенинг келажагингни!

Кеча зилзила турди шаҳрингда, гулдай шаҳринг тутдай тўкилди, лекин шаҳринг тупроқ остида қолиб кетмади. Пампейдай, тиззалаб қаддини ростлади у, унинг қўлидан дўстлари келиб тутди, кўтариб қўйди. ювиб-таради, жонига оро кирди! Сен бу мўжизани ўз кўзинг билан кўрдинг!..

Эртага олтин тупрогингни пахта босиб кетади, тўрт миллион тоннадан зиёд пахта ҳосили анчайин меҳнатга келади, Аму Қарши билан Бухорага қўниб ўтадиган бўлади Оролига! Бунга сенинг улушинг керак, сен бу мўжизанинг валломати, сабабкори! Сенинг ҳамиятингдан, илмингдан бунёд этилади, булар!

Самарқанд икки минг беш юзга киради. Унинг ривоят, рисола ва ҳикоятларига айланган Сиёвуш, Афросиёб, Спитомин, Муқанналар ва уларнинг қаҳрамонлик дostonлари тагин тилдан-тилга кўчади, Буюк Улуғбек тўрға ўтади! Улар букунги ёш, кечаги кўҳна Самарқанднинг кўкни безаб турган қуббаларида, кошин ва пештоқларида, ўлмас, санъаткор, заҳматкаш боболаримизнинг санъатларида намоён бўладилар... Булар сенга сенинг келажагингни, бурчи «валиаҳд»лигингни эсингга солдилар!

Мен эса, тагин бир марта сени бу қутлуғ айём билан муборакбод этаман, фахрланаман, бошим кўкка етади!

Эрта қўлингдан муҳаббат тутади!

У ҳамма нарсадан қудратли, у сенинг иродангга

киради, руҳингга сингийди, фикри-хаёлингни чулғаб олади, қалбингни эгаллайди. У бир умр йўлдошинг бўлади, сени халқинг, ватанинг, маслагинг йўлига, катта йўлига олиб чиқади, ҳамма нарсани ҳамма мушкулликларни енгишга ўргатади, жасорат бахш этади! Аммо шуни эсингдан чиқармагинки, у чинни, қаттиқ тегдингни, тошга айланади сўзинг, синдириб қўяди. У ўтмас, юлсанг чиқаверадиган! Уни шундай авайлашинг керакки, оёғинг ерданмас, ер оёғинг остидан тойиб кетмасин!

Фафур! Бу гапларни сен мактабингда ҳам, уйингда ҳам эшитгансан албатта. Аммо ўн еттингдамас, илгарироқ эшитгансан. Бугун ўн еттидасан. Энди бошқачароқ тушунасан, англайсан деб ўйлайман! У вақт кунларингни ўткаролмай гаранг бўларидинг. Энди кунлар тез ўтади, вақт бераҳм кўринаверади, у ҳар куни келиб бир кунингни олиб кетади. Сен эса, ҳар куни бир дунё иш қилишинг керак, улгуришинг керак! Бепарволик ва лоқайдликлардан «ошначилик»ни узасан, ҳақиқий граждан ворислиги билан иш кўрасан.

Сен нафосат қўйнига кирасан, ҳаёт фазилатлари қулф урган нафосат қўйнига! У сени киши оёғи тушмаган йўллардан олиб ўтади, ажиб ва гўзал имтиҳонларга солади сени. Сен бу дақиқаларни, кунлар, ойлар ва йиллар силсиласи давонларини шарафлар билан безайсан, ота-боболаримиз сингари, жанговар авлодларимиз сингари, юртимиз, халқимиз ифтихорлари сингари!

Сени шонли Қоммунизм хиёбонларида кўрмоқ истайман! Муборак бўлсин яна қутлуғ кун, қутлуғ аём, қутлуғ ёш!

Бобокалон адиб

Берди оға ҳақида бир-икки оғиз гап айтгим келди. Агар Берди оға бўлмаганда туркман адабиёти бут бў-

лармиди? Менинг назаримда бут бўлмасиди. Урта Осиё халқлари адабиётчи? Совет адабиётчи,.. Наздимда бу забардаст адибнинг ўрни билиниб қоларди, «Дадил қадам» бўлмасиди. Ўзбекда «Қутлуғ қон», тожикда «Қуллар», қозоқда «Абай» бўлмаса бу адабиётнинг қўри камайиб қолгандай! Мен фақат «Дадил қадам»нигина дедим, «Дадил қадам» — бу катта бадийй полотногина мас, у, туркман халқининг босиб ўтган катта йўли, кураши, ғалабаси! У, туркман халқининг буюк орзуси, мақсади, тилаги! У, туркман халқининг асрлар бўйи ўйлаб келган ўйи, ниҳоят, унинг тарихий қомуси. Верди оғани ўқисанг, унинг ўз туркманининг ҳам деҳқони, ҳам чўпони, ҳам миришкори, ҳам арбоби, ҳам олими, ҳам ёзувчиси эканини дарров фаҳм этасан. У ҳамма учун муҳокама юритади, унинг одамлари ҳамма нарсани билади, интилади, дунёни, дунё ҳодисаларини яхши ҳис қилади, баҳолайди, ўз юрти тақдири билан боғлайди, У, арбоб бўлиб, ухламай чиқади туни билан юртнинг гамида, деҳқон бўлиб, даладан бери келмайди ҳосилини йиғиб олгунича, ишчи бўлиб, ҳаёт тоблайди дастгоҳида, вақт савдосини билмайди, жангчи бўлиб, муқаддас тупроғини, халқ бахтини, келажагини қўриқлайди, она бургутдай қаноти остига олади она юртини, миришкор бўлиб, бошоқ тортолмай похолга айланиб қолаётган ташна ғалласини ўйлайди, чўпон бўлиб, бу юртга ниҳоятда зарур ва муҳим аталган қудуқлар атрофида уймалашиб ётган ташна қўтонларини ўйлайди чуқур фикрга толиб. Унинг мияси ер ковлайди, канал қазийди, сув бошлаб келади. Қорақум қаърига, ирригатор бўлиб, тоғлар миясида қават-қават ётган қор в музлар силсилаларини текширади, томирини ушлаб кўради, водийларига гача таралиб келаётган дарёлар одимини ўлчайди, тежаб кўради ҳаёлида, донишмандлардек, қут-барака-

си қувонтиради уни. Мана нима учун мен «Дадил қадам»ни айтақолдим.

Бу мўйсафид бутун борлиғи билан ўлкасини инъикос этади. Ўлкаси у билан, у ўлкаси билан бирга камолга етди, тикланди, елкама-елка келди бу кунга улар. «Дадил қадам»даги мулла Дурди буни жуда эслатади. Шу жиҳатдан ҳам унинг барча битикларини Совет Туркманистонининг қомуси, унинг ўзини муаллифгинамас, ўлкасининг донишманд муарриҳи дедим мен!

Совет Туркманистонининг биринчи шеърини ҳам, биринчи драмасини ҳам, биринчи романини ҳам Берди оға бошлаб берди, асос солди у бу катта, ўлмас маданиятга. У ҳар жиҳатдан ҳам бизнинг Ҳамзани эслатади, ўзининг халқчиллиги, етакчилиги, жўшқинлиги билан! У ўлкасининг ўт чиқиб турган жойларида пайдо бўлар, оғирини енгил қилишга уринар, қўлидан ишини олар, энг муҳим ва оғир жойларида «мана ман» деб турарди. Агар адабий жанрлар қурол аталгудай бўлса, ҳар бирига ўз қуролини ишлатарди. Қалам кучи етмаган жойларда ўзи пайдо бўлди, ҳеч нарсадан хайиқмади юртининг саодати деб. «Дадил қадам» йиллари уни отишга ҳукм қилдилар, зах авахталарда тутдилар, халқи муҳаббати, ғурури матонат бағишлади, ҳатто қутқариб қолди бу фалокатлардан. Яширин ишлардан очиқ жангга кўчди у кейин, енгилларда советларнинг байроқдорлари сафидан ўрин олди, тикланиш, балоғат, юксалиш йиллари халқининг, ватанининг, партиянинг ҳақиқий дастёри бўлди, у қаламга олмаган соҳа қолмади, ниҳоят, Небитдоғда ўлкасининг қора олтини — нефтни ҳам биринчи бўлиб у шарафлади, «Небитдоғ» номи билан ажойиб роман тақдим этди халқига. Мўйсафид адиб Камина ё Муллонафас сингари бутун хазинаю дафинаси Қорақум остида ётган мамлакатнингмас, бугун ҳамма мулки — гази, нефти, маъдани, кўмири, чорваси,

пахтаси, ноз-неъмат келин сепига айланган, юзага чиққан космос, кимёлар мамлакатининг адиби, тақводор соҳиби!

Берди оға аввал халқи билан бирга жаннат макон тузди, сўнг унинг булбулига айланди, босиб ўтган йўллари қаламга олди, куйлади. 1923 йили биринчи шеърини учирди учирма қилиб. Унинг орқасидан гала-гала учирмалар бутун мамлакатни тутди, ардоқлади юртини, унинг тўқ мисралари, татимли фикрлари энди савод кўраётган туркман китобхонлари онгига сув билан ҳаводек зарур эди, сув билан ҳаводек сингиб кетди, унинг китоблари ҳафтиякдек қўлдан-қўлга ўтди, мактабдан-мактабга. Менинг юртимнинг бугуни ҳақида адиб чуқур, наздимда, тўппа-тўғри бир фикр ташлади, инқилобдан илгари энг чиройли бино бизда масжид, энг саводли киши мулла эди, деди. Энди бўлса, энг ҳунук бино масжиду энг оми киши мулла! Буни, менимча, бундамас, тожикда ҳам, қирғизда ҳам, қозоқда ҳам, туркманда ҳам айтса бўлаверади. Утмишда бутун Урта Осиё шундай эди! У кербобоевлар, ҳамзалар, ойбек ва айнийлар, обой ва мухторлар мактабида юксалди! Берди оғанинг ўзи ҳам ана шундай китобхонлик гурунглариининг бирида пайдо бўлди. Бутун бир қитъада саводхонлар гурунги ҳақкам-дуккам эди. Ана шу китобхонлик тунларидан туғилди бугунги туркманнинг адиби, оқини, шоири! У вақтда Навоийнинг чор девони, Муҳтумқулининг баёзи карвон ўрқачларида юртдан-юртга кўчар, буюртма савдо йўлларида қўлдан-қўлга ўтар, Байрам шоир, Кўр муллалар қўлига тушар, ўқиларди. Шу йигирма, ўттиз нусха баёзни ҳам котиблар зўрға етказиб, беришарди. Бугун Навоий, Маҳтумқулиларни, уларнинг авлодларини ўқигувчиларнинг саноғи йўқ, бугун улар ҳар уйда, ҳар хонада зарур ва азиз меҳмон! Ҳозир

туркман ерида шеър гиламдай тўқилиб, қўшиқдай ўқилади!

Фан, санъат ва адабиёт уя қўйган, бахт ва фароғат-болаларини бу қардош элат, юртининг, тилсимот мамлакатнинг зукко қил қаламлари, серзавқ маҳбубалари, пешқадам валломатлари бизнинг саҳоватпеша юртимизда меҳмон. Эллик йиллик санъати, маданияти, адабиёти самараларини кўз-кўз қилмоқда, севиниб-севинтирмоқда элатини шодлиги билан! У, ўз қардошининг боғига сайилга келган мисоли, сайил қилиб юрипти Фарғонасида, қадим Хоразмида, муътабар Бухоросида, заршунос Зарафшониди... Оёқлари қутлуғ келди туркман дўстларининг, Ўзбекистон мамлакатга тўрт миллион тоннадан зиёд «оқ олтин» берди, байрамга байрам қўшилиб кетди, тўйга-тўй! Улар энди пиёда кезмоқда юртимизни, пахта усталарини муборакбод этмоқда бу чексиз зафар билан! Дўстларимиз ўз тўйларини ўтказиб келган эдилар, олти юз минг тонна пахта бериб юртга, тагин тўй устидан чиқдилар, бу йил куз тагин ҳам қутлуғ келди.

Берди оға ўз ойсултонларини кўрмоқда бизнинг пахтазорларимизда. У беҳад шод қадрдон элатининг бахтидан. Унинг самимий қалби, қувонч тўла нуроний юзи туркман элининг маъмур ва масъуд сиймосини кўз ўнгинингга келтиради. Тупроғининг ҳар бир мўъжизаси Берди оғанинг хислатини эслатади, дейди унинг дўстлари, қаламкаш ўртоқлари. Мана тагин бир мўъжиза, гулоби қовунлар ёнбошлашиб ётишипти туркман полизларида: улар она тупроқларига ана шундай бағирларини бериб ётипти, улар унинг юрак уришини тинглашади, бағридан муздек шароб симиришади, қуёш эмади, маза йиғадан ердан, қуёшдан ва эгасига бағишлайди уларни...

Қуёш бу ўлкада шу қадар кўпки, кўзинг қамашади, сон-саноқсиз қудуқлар чақиради бағрига, ташналигинг-

ни қондиради, сени ўзининг ажойиб боғларига, воҳаларига етаклайди, Қорақум канали билан баслашади. Бу меҳнаткаш қудуқлар миришкор ва заҳматкаш туркманларнинг меҳнатини эслатади, саҳоватини қиёс этади ўзига, шунда таъзим қилгинг келади уларга самимий! Яна Берди оғани эслайсан киши, у донишманд оқсоқол чиқиб келади гўё бу меҳнаткаш қудуқлар гурунгида сехргардек! Шунда бу юртни худди эртақлардаги олтин сочли ҳури-ғилмонларга ўхшатгинг келади.

Берди оға бугун Фарғонада юрипти. Назаримда, Туркманистоннинг ўзи оралаб юргандай юртим жаннатини!

Берди оғани Фарғона букун бошига кўтармоқда. Назаримда, Туркманистонни бошига кўтараётгандай гўзал, саховати зўр Фарғона!

Берди оға Фарғона минбарида нутқ этмоқда. Назаримда, Туркманистон нутқ сўзламоқда Фарғонада уни табриқлаб, қучоқлаб, ўпиб!

Аму тўлқинланиб қирғоққа чиқмоқда шодлигидан букун, она Аму, икки буюк фарзандини боқиб ётган, ҳасан-ҳусан фарзандини, ялакатмағиз фарзандини, меҳнаткаш фарзандини!

Берди оға юрипти Ўзбекистонда!

Буюк Маҳтумқулининг ўзбек юртида ўзлиги, Муллаанафаснинг, Андалибнинг ўзлиги ажабмас ўзбекка! Улар юртларининг қаерда ҳудудланганини билмаганлар ҳам. Уларга Самарқанд ҳам, Ашхобод ҳам, Бухоро ва Хоразм ҳам, Мари билан Тошовуз ҳам бир бўлган. Бизнинг Берди оға эса буни аниқ билади, у ҳудуд дўстлик тугалланган жойда дейди.

Берди оға ёзганлари сиёҳи қуримай бизга етиб келади. Унинг сўнги романи ҳам шундай бўлди, сиёҳи қуримай ўзбек китобхони қўлига тушди, бир бўлаги «Шарқ юлдузи»да босилди. Уни адиб «Қайғисиз Отабо-

ев» деб атади. Бу асар Ленинни кўрган, Ленин даҳоси билан йўғрилиб халқи хизматига кирган туркманлар биографиясини ҳикоя қилади. У Аму воҳаларидан тортиб Афғон ва Эрон ҳудудигача, оқма қумлардан тортиб бепоён тақирларгача, Устюрддан то Ҳазар этакларигача, буёғи Копетдоғ тизмаларидан тортиб то Марв воҳаларигача чаман кўрган, Аму бошлаб келган қайғисизлар орзусини, амалини ҳикоя қилади, бу буюк орзунинг амалга кирганини сўзлайди Берди оға. Бу наинки, қайғисизлар орзуси, умиди, Берди оғанинг орзуси, умиди!

Езувчи умр бўйи китобхон қалбига йўл қидириб ўтади, дейдилар. Кўпларга буни топиш муяссар бўлмайди. Қисмат ёрлақгани топади. Оға ана шу кейингисини топган мўъжизакор адиб!

Хуш келибсиз, Берди оға, ўзингиз ўсиб унган юртга, Сизни жондан севган юртга!

„ШАРҚ ЮЛДУЗИ“ ЖУРНАЛИНИНГ МУҲАРРИРИГА ОЧИҚ ХАТ

ҲУРМАТЛИ АСҚАД МУХТОР!

...Бугун почта Сизнинг имзонгиз билан нашр этилаётган «Шарқ юлдузи» журналининг биринчи сонини олиб келди.

Уни варақлаб, менга ва мен ўйлайманки, анчадан бери яхши шеъринг чақмоғига ғоят ташна бўлган кўп китобхонга бадий ҳузур бағишлаганингиз учун Сизга ва Сиз орқали редакциянинг муҳтарам ходимларига чуқур ҳурматимни баён қиламан.

Эсингизда бўлса керак, адабиётга биринчи шеър билан кириб келган кунларимиз, биз ҳам ҳозирги ёшлар сингари кўпчилик эдик, олов эдик, силкитса шеър ёғиларди биздан. Бирон яхши шеър пайдо бўлиб қолса орамизда, баравар қувонардик, табриклашга шошилардик! Кечалари эшик қоқиб борардик, табрик телеграммаларимиз шаҳарма-шаҳар учиб юрарди, ёмон, ногирон шеър пайдо бўлиб қолса, баравар ёпишардик, балодек қувардик орамиздан у «шеър»ни.

Мен бугун журналингиздаги «Буюк ҳаёт тонги» достонини ўқиб шуларни эсладим ва унинг ёш автори Эркин Воҳидов қаламида тоза, самимий, жўшқин қалб торини ҳис қилдим. Бу авторни мен шахсан танимайман, аммо унинг достонида бугунги кунимизнинг нафасини

танидим, ўзимда йўқ қувондим, поэзиямиз хазинасига қўшилган дostonмас, кўпроқ шеърят ансамблига янги соз билан кириб келаётган авторнинг тетик овози қувонтирди, у ўз тили билан «Кўклам келди, зумрад кўклам!» деди. Дарҳақиқат, унинг ўзи ҳам поэзиямизга тагин бир кўкламдек кириб келаётган кўринади, нафасидан кўклам келади! Бугинамас, у поэзиямизга юртимизнинг кўкламини — революцион кўкламини — буюк Ленин орзуларини иншо этиб кириб келди. У, Лениннинг — ёш гимназист Володянинг дастлабки хаёлларини, баҳор-эркинлик тўғрисидаги ўйларини, фикри-парвозини, унинг хаёлида очилаётган башар баҳорини анча чуқур ҳис ва дард, поэтик ифодалар билан чизади, уларни фалсафий баҳолашга уринади, ёш, лекин «Эртанинг сар лочини» Володянинг интилишлари бошқаларникидан кўра бошқачароқ саволлари, мулоҳазалари бадий парвозга тайёрланаётган палапон лочинни эслатади:

Гулда баҳор, елда баҳор,
Аммо элда баҳор йўк.
Бир бор келар йилда баҳор,
Аммо дилда баҳор йўк...
Баҳор келар, нурдан ҳоли —
Бурчакларда қор ётар.
Баҳор келар, кулмас толе,
Юракларда зор ётар...
Қани шундай баҳор бўлса,
Олам узра ёйса гул.
Қани шундай баҳор бўлса,
Кетмас бўлиб келса ул..
Улғай, ҳаёт йўлингдadir
Порлоқ тарих наҳори.
Улғай, сенинг қўлингдadir,
Башарият баҳори!

Бу сатрларни дostonдан ажратиб олиш жуда қийин бўлди, асар қалави бузилиб кетаверади. Бу — менимча, авторнинг асар устида қаттиқ ишлаганидан, унинг ҳам

фикрда, ҳам сўзда — ифодада ижобий «инжиқ»лигидан, шеърят мақсадини тўғри тушунганидан далолат беради. Хусусан асарнинг «Симбирский баҳор» ва «Волга бўйларида» боблари поэтик пухта, пишиқ, бадий гўзал, жўшқин! Унинг ёш гимназист Володя ҳақидаги мушоҳадалари ўқувчи қалбига лочиндай чангал уради:

Бешик-бешик тўлқининг бор,
Сувинг чопқир, тез, бироқ,
Сенга кўкрак урган шунқор,
Сендан кўра жўшқинроқ!
Билсанг — у ҳам тошқин дарё,
Аммо сендан баҳодир.
Сени баҳор қилур пайдо,
Унинг ўзи баҳордир!

Бу — жўшқин лирикагинамас, ҳаёт ва кураш фалсафаси ҳамдир! Бу фақат шоирона қалбдан чиқади.

Бу асар катта адабиётимизнинг ёш қаламкашлари ижодида воқеадир. У улуг Лениннинг буюк ҳаёт йўлидан бир шохобчасини ифода қилади, ифода қиладигинамас, балки янги, бадий бўёқларда, самимий оҳангда басталайди. Келажакнинг мангу баҳори эканлигини катта фахр билан кўйлайди!

Достоннинг бадий қиммати тўғрисида яна кўп ширин сўзлар айтиш мумкин. Аммо асар биносининг саррофлари бўлган қофия қуйилишларига қулоқ солсангиз, уларнинг «таниш» бўлишларига қарамасдан, янгича, бошқача овозини эшитасиз, улар асарга қофиямас — қанот бўлиб кирганлар. Бошқачароқ қилиб айтганда, улар «ўз маркаси»ни эҳтиёт этувчи заргар қўлидан чиққан кўринадилар.

«Буюк ҳаёт тонги» мени ғоят ҳаяжонлантирди. Шунинг учун унинг камчилик ва нуқсонлари тўғрисида, «Балиқчи чол ҳикояси» ва ундан кейинги бўлимларининг аввалгилари сингари пухтамаслиги, пардозда баъ-

зи зид фикрлар қолганлиги, равон фикрларда узилишлар борлиги тўғрисида индамоқчимасман. Буни ҳурматли адабиётшуносларимизга қолдирдим, улар бу томонини тез кўришади.

Мен фақат эски анъанамиз бўйича қувончимни баён этмоққа шошилдим. Тўғриси, у менга Ҳамид Олимжон нафасини эслатди. Бадий ҳузур бағишлаганингиз учун яна бир марта миннатдорчилик баён этиб, эҳтиром билан Сизнинг Туроб Тўла.

МУҲИТ ФАРЗАНДЛАРИ ВА ОДАМЛАР

Кеча кишини кишилиқдан чиқаради, дейишади, бунга ишонмоқ керак! Кеча бу—ҳаммадан бурун зулмат, нодонлик, жоҳиллик, оми, гумроҳлик. Кеча, яъни тун бу минбаъд тубанлик! У Кишини бебошроқ қилади, бутун фазилатлардан маҳрум этади, инсонийликни эсдан чиқаради! Кундуз эса, кишини ҳамиша ҳушёр тутади, кишини ўзидан эътиборини бир зум ҳам қочирмасликка мажбур этади. Кундуз инсоннинг инсонлигини эсига солиб туради ҳамиша. Шунинг учун кундузни, яъни ёруғликни гўзалликка, кечани, яъни қоронғиликни даҳшатга йўядилар! Қоронғилиқда киши нималарга журъат этмайди! Шунинг учун инсон қоронғилиқдан йироқ юради, уни ёмон кўради, ундан ҳазар қилади. Тунлари ҳам кўчага тараниб чиқади, қўлини ювиб, кўришиб, қўлини ювиб овқатланади! Телефон трубкасини олганда ҳам ўрнидан туриб, галстугини тузатиб гапиришади қўнғироқ қоққан киши билан. Ясланиб, оёқ чалиштириб, ярим-яланғоч ўтириб кўтармайди трубкани. Бу билан ўзини ҳурмат қилиб чақирган кишини ҳам, ўзини ҳам ҳурмат қилган бўлади. Бу билан у камайиб ҳам қолмайди. Аксинча, шундай қилмаса бир нимаси камайиб қолаётгандай,

бировни ҳам, ўзини ҳам ҳақорат қилаётгандай бўлади. У ёқавайронгинамас, уй кийими бўлмиш пижома билан кўчага чиқиб кетган бефарқ, уятсиз кишилардан жирканади, уларни кечани яхши кўрадиган кўршапалаклар деб билади, тўғри қилади! Бу одамлар кўча билан унинг, қоронғилик билан ёруғликнинг фарқига бормайдилар, уйда қандай бақириб-чақириб гапиришсалар, кўчада ҳам шундай бақириб-чақириб гапиришаверадилар, атрофда одам бору, бу номус-ку, деб ўтирмайдилар, бундай беодобликлари билан ўзгаларни ҳақорат қилаётганликлари ё бўлмасам, ўзларини шарманда қилаётганликларини тушунмайдилар.

Мактаб билан кўча унинг тарбиясини оҳорлайди холос. Қуш уясида кўрганини қилади, деб бекорга айтмаганлар. Буни донишмандлар айтган. Бир ҳовлига кирсанг руҳинг яйрайди, чиройинг очилади, димоғингга атир бўйи анқийди, ёруғлигидан. Биттасига кирсанг, қочиб чиқиб кетгинг келади ифлослигидан, сассиғидан, хуфтонлигидан, қоронғилигидан. Хўш, бу икки ҳовлида бир хил бола ўсадими? Асло! У бу ҳовлида кўргани, эшитгани, билгани билан қуролланади, ўғил ҳалиги бақиरोқликни, қиз шаллақиликни ўрганади. Унинг биринчи таассуротини ҳеч қанақа мактаб ўчиролмайди. Бу уйда фотиҳа тортилади, бола уни кўради, унга қўшилади, рўза тутилади, бориб-бориб у ҳам саҳар туради, ҳайитга чиқади, ҳайитнамозга боради отаси орқасидан, кейин бидъат маросимларнинг актив иштирокчисига айланади. Шундай қилиб, қулаб бораётган хурофот деворининг наҳраси нурашдан тўхтайди, бу ҳовлидан чиқиб кетаётган хурофот тагин қайтиб киради, кирганда ҳам камид тагин юз йилга.

Мана қандай қилиб мудраб кетаётган дин тагин уйғониб қоляпти. Ё бўлмасам, ўғрилик, безорилик, нодон-

лик, маданиятсизлик, беодоблик ғовлайди бу ҳовлида
ё бу маҳаллада!

Аксарият, бола кимгадир ўхшашга уринади. Бу албатта ўз-ўзидан келиб чиқмайди. Унинг илк эътиборини кимдир тортади, жалб этади, у унга бир идеал бўлиб қолади. У одамнинг юриш-туриши ҳам, сўзлаш ва муомала қилиқлари ҳам, ҳамма-ҳаммаси худди суратдай ўтади кўяди болага. Бу давр боланинг энг нозик улғайиш давридирки, бунда унинг энг муҳим табиати—ҳарактери шаклланади. Кўпинча, афсуски, бола ақлли одамгамас, бундоғроқ бўлса ҳам, кучли одамга таҳассуб қилади, ёш қизлар ўз тенгини топмай, чиройлик қидиргандай, қаттиқ адашади, яна минг афсусларки, бу одамга ўхшашлик унинг бирдан-бир умиди ва мақсади бўлиб қолади. Ана шу давр ҳал қилади инсон тақдирини. Бу даврни шунинг учун ҳам билимдон педагоглар масъулиятли давр деб атайдилар.

Тўғри, болани аяш керак. Аммо нимага аяганингизни у тўғри тушунсин албатта. Аълочилиги ёки сизга бирон юмуш қилиб «ўтқазиб» қўйгани учунмас, аксинча, катталарни, сизни иззат қила билгани, меҳнатни қадрлай олгани учун аяш—иззат қилиш керак. Чунки, аъло ўқиш, меҳнат қилиш унинг бурчи, ҳуқуқимас, ҳурмат-иззат эса, вазифаси. Бу—бўлажак инсоннинг асоси!

Бу ниҳоятда муҳим «аяш» маъносини кўпинча яхши тушунмаймиз, болани эркалатиб юборамиз, «қўзичоғим», «оппоғим», яна аллақандай чучмал ва бачкана гаплар билан болани мушукдан баттар қилиб ўстирамиз, «болагинам, ҳали ақлинг йўқ сани» деб камситамиз. Бора-бора у ҳақиқатан ҳам шундай анқов, нодон, тўпори бўлиб ўсади, катта бўлганидан кейин эса, тағин ўзимиз уни «нодон», «анқов» деб койиймиз. Вахоланки, бу сўзлар энди болагамас, ўзимизга тааллуқлидир. Бола ҳаёт ва табиат

тўлқинида эркин ўсиши керак, уни пайдо бўлган куниданоқ (муболаға билан айтганда) иззат қилмоқ керак, у билан тенгма-тенг сўзлашмоқ лозим. У ўзининг инсон эканлигини ҳамиша билиб ўссин. Қачонгача оёғига кирган тиканни олиб юрамиз. Ҳўкиздек бўлганда ҳам кесиб олган қўлни бойлай олмай орқангиздан эргашиб юради кейин.

Бола югуриб келди уйига, тикиш тикиб ўтирган ойисига ўртоғини биров хафа қилганини айтиб берди ачиhib. У ойиси ҳозир сакраб ўрнидан туради-ю, ўзини хафа бўлиб келганида овутганидай, ўртоғини ҳам овутгани югуради деб ўйлади. Аммо ойиси югуриб куйиниб келган боласига тикишдан бошини ҳам кўтариб қарамади, аксинча «қўявер» деб қўяқолди. Боланинг энди куртак очиб келаётган инсоний ҳисси ағдарилиб тушди бирдан, ғалати бўлиб кетди. Бир ҳафтадан кейин эса, боласининг «ғалати» бўлиб қолганини ўқитувчидан кўрди, ҳатто «болам нега бунақа бўлиб қолди» деб ўқитувчини қийноққа олишдан ҳам тоймади бетавфиқ. У синган—чинни эмасди, чегаласа бўладиган, кўнгил эди. Она-ота бунинг миришқори бўлмоғи лозим. Онлада бирга ўсмоқ, бирга ётиб, турмоқ, бирга нонушта қилмоқ, бирга бир дастурхон атрофида яйраб ўтирмақ, хайрли тун деб ётиб, салом бериб ўриндан турмоқ инсонийликнинг боши, кўзуқоши! У меҳр-оқибат риштасини пиштади. Эрталаб битта-битта тик туриб оёқ устида бир пиёла чой билан, бетавфиқнинг кўрпадан чиқиб ётган қасмоқ оёғига тикилиб, ё усти очилиб қолган қизи тепасида кирдан тиши кўринмай кетган кемшик тароғи билан сочини тараб чиқиб кетувчи оиланинг ҳовлисида нима кутиб бўлади! Ҳамма ўзи чой қўйиб, ўзи еб-ичиб кетаверса, дастурхон бир умр тузукроқ ёзилмаса, эгаларини жамул-жам кўрмаса, бола ўзи туриб, ўзи чой қўйиб, ўзи чой ичиб ё ичмай иштаҳаси бўғилиб, мактабига кетса, ишига жўна-

са, яхши бориб кел дейдигани бўлмаса, чой қўйиб икки чақмоқ қанд ташлаб берадигани то офтоб ёйилиб кетгунча ҳам чўзилиб ётса, унинг кетганини ҳам, келганини ҳам билмаса, у боланинг ҳоли не кечади! Бу ҳовлида ким ва нима ўсади?

Девор-дармиён қўшнимиз бўларди, туякаш эди, оқ нортунси бор эди. Қишлоғимиз шу туянинг бақириги билан ётиб, бақириги билан турарди. Қўшнимиз бечора, шунинг учун бўлса керак, уйдагинамас, ҳатто кўчада ҳам бақириб гаплашарди. Шунинг учун уни Ҳоди бақироқ дейишарди оғайнилари. Ана шу ҳовлининг болалари ҳам бақироқ бўлиб ўсишди, биз жуда қалин ўртоқ эдик, биз билан ҳам бақириб гапиришарди болалари, оталарига ўхшаб бақириб сўкишарди оғизларини тўлдириб... Ўтганнинг ўроғини; кетганнинг кетмонини олишарди. Мана сизга уй, ҳовли, ота-она таъсири, тарбияси, муҳити. Бу ҳовлидан албатта намозхонмас, аммо безори бемалол чиқади! Хўш, бу бақироқ, безори катта бўлганда ўзидан мамнун бўладими, бунда қандай фазилат, қандай гўзаллик бор, ким бу одам билан дўст бўлади, гаплашади, ўтириб бир пиёла чой ичади, ким? Ҳеч ким! У яккамоххов бўлиб қолади маҳаллада, тақдирига лаънат ўқиб ўтмайдими! Бундан ҳам оғир фожиа борми билган инсонга! У ҳамма ерда туртинади, ҳамма ундан ҳазар қилади, у жамият чиқиндисига айланади, одамларгинамас, ўзи ҳам катта бўлган муҳитига, ота-онасига лаънат ўқиб ўтади оламдан.

Бу—бир кўчадайд гап, эртадан-кечгача супурасану, тоза қилолмайсан, тагин ифлос бўлаверади. Супуришгина етмас экан, демак, уни туғилган жойидан супурмоқ, тозаламоқ, тўғри йўлга солмоқ керак экан, ҳалиги кўчага чиқмасидан!

Бола қошиқ ушлашни олибмас, кўриб ўрганади, ҳамма фазилат унинг қонига ақли киргандамас, ҳали

мурғаклигида ўрнашади, демак, ақли биланмас, одат билан киради унинг қалби, зеҳни, хатти-ҳаракатига сингади, пайвандланади, муҳитидаги қайси одат маъқул тушса унга шуни қабул қилади, тошга ёзилгандай ёзилиб боради ҳаётига. Отасига ё онасига ўхшаб кулади, қарашни ўрганади, юра бошлайди, гапиришни ҳам ўшаларникидан қилиб гапиради, ҳатто бориб-бориб овози ҳам ўхшаб кетади отаси ёки онасининг овозига.

Шунинг учун бу давр ниҳоятда масъулиятли даврдир инсон фазилати учун, инсон истиқболи учун. Ақл ҳам, фаросат ҳам, ҳатто унинг келажакда ким бўлиши ҳам асосан шу пайтдан бошланади, пойдевор ана шу вақтда қўйилади, мактабда ёки кўчадама! Мактаб билан кўчада бу излар чуқурлашади, айниқса кўчада камол топади. У ҳаётнинг энг муҳим томонларини кўчада—тажрибада кўради, ёмон-яхшини, хунук-гўзални ажратиши чуқурлашади... Уйдаги олган рангини қуюқлатади кўчада. Бу ранг ёмон ва хунук бўлса нима бўлади?..

Толиб биринчи синфга борганидаёқ ишни парта қирқишдан бошлади. У танаффус вақтларида ёки дарсдан кейин уйига бора-боргунча ёш новдаларни уриб синдириб борар, қўнғиз ушлаб оёғини, капалак ушлаб эса қанотларини юлар, бу ишларни у ҳеч сесканмай, маза қилиб бажарар, кучук ё мушукка эса, тош отишни яхши кўрарди. Бора-бора у ўзидан кичкина ё бўшроқ болаларни туртадиган, урадиган, чалиб йиқитадиган бўлди. Бу «ишлар»ни у завқ билан, астойдил бажарар, аллақандай масхаралаб, жирканч кулишни ҳам биларди. Ҳатто унинг аллақайси муюлишда оч итни ушлаб олиб калака қилаётганини, узун машина ипига гўшт бойлаб ютқизиб, тагин қайта тортиб ўйнаётганини кўрганлар бўлади. Мактаб тартибга чақирди бир неча мартаба уни, уялтирмоқчи бўлди ўртоқлари олдида,

бўлмади. Кунлардан бир кун даҳшатли ҳодисанинг устидан чиқдилар: у, ҳожатхона эшигида туриб, болалардан кириш ҳақи оларди. Муаллим чиқолмади, уни бўш синфга олиб кириб сўроқ қилди, у эса, тагин тиржайиб тураверди, ҳатто муаллимни масхара қилиб кулди ҳам. Ғазабдан ўзини йўқотиб қўяёзган муаллим тарсаки тортиб юборди бирдан, қулочкашлаб. Боланинг эси чиқиб кетди муаллимнинг авзойини кўриб, бирдан оёғига ёпишиб, чирмашиб ялина бошлади, ўкириб йиғлади, муаллим қўйворганда ҳам узоқ вақтгача йиғлаб ётди синфда...

Бу балки, Макаренко айтгандай, кўп тарбия усулларининг бири, аниқроғи сўнггиси эди. Бу уни, балки, синдирди. Аммо мактаб ташвиши тўхтамади, у текшириб кўрди, бундай қизиқ, баттоллик, бадбахтлик қайдан пайдо бўлди болада?

Ҳамма гап уйдан чиқди тагин, боланинг онаси шаллақи, жағи қарғишдан тинмас, отаси эса, ўта кетган безори, ҳар куни ичиб келиб хотинини урар, болаларига ҳам, қўшниларига ҳам кун бермас экан. Мана бўлажак безорининг машқ мактаби қаердан чиқди! Эси кирибоқ биринчи дарси сўкиш, қарғиш, бетавфиқлик бўлди. Етти ёшигача у бола хулқ-атвори мана шундай тарзда пишиди. Одоб ўрнига сўкиш ўрганди, меҳнат ўрнига маломат. Етти ёшида эса «Эти сизники—суяги бизники» деб молини подага қўшиб кетгандай, боласини мактабга ташлаб кетди. Шу билан гўё унинг вазифаси тугади.

Шундан кейин қандай қилиб болани айблай оласиз? Қандай қилиб бу ҳовлида ахлоқ, одоб, ҳалоллик, андиша унсин? Қандай қилиб бу бола сизга ўрнидан туриб салом берсин, яхши таълим-тарбия, самимийлик ўргансин, қандай қилиб у, тўғри, ҳалол, ростгўй, саҳоватли одам бўлиб ўссин. Ниҳоят, қандай қилиб кўча-

кўйларда қулоғингиз беҳурмат ҳақоратлардан, кўзингиз югурдак қўллардан халос бўлсин.

Мана шундай қилиб, гўзаллик, фазилат ва нафосат ҳамиша чангда, одоб, ахлоқ ва андиша ҳамиша жирканч ботқоғда. Демак, бола — айбдорнинг айби! Сизга хизмат қилатуриб дўконларда сизни эламайдиган қўпол, беҳаё, сатанг, олифта, қуруқ «бойвачча» ва «бойвуччалар» мана шулардан, трамвай, троллейбус ва автобусларда тескари қараб сизга жой бермай кетувчи бешармлар шулардан, жамоат жойларида бақириб-чақириб, оғзидан ади кириб, бади чиқиб ўтирувчи валдироқ калтадумлар шулардан, ўз маданиятини, тарихини, ватанини эламайдиган, тақир билмайдиган, кимлигини эсидан чиқариб қўйган шармандалар мана шулардан, ичиш, маст бўлиб юриш, муштлашиш, одамларни хафа қилиш, шундан роҳатланишни мартаба билган тубанлар ҳам мана шулардан! Молия идораларида пок, меҳнаткаш кишининг катта талантили меҳнати эвазига олаётган катта хизмат ҳақиға ҳасад қилиб, уни камситувчи, атай соатлаб кутдириб қўйиб, имиллаб ведомость тузувчи, совет тузуми тартиб-қондаларини қасддан бузиб, норозилик уруғини сепувчи ичкиликбоз, очкўз, уқувсиз, қўпол, дағал молия хизматчиси ҳам мана шулардан! Ваҳоланки, у ана шу талантили киши қурган уйда яшаб, келтирган оловидан исинади, сувида ювиниб, юмшоқ кроватда ётади, ёзган китобини ўқиб, музикасидан сел бўлади. Аммо, буни «меники», деб ўйлайди уятсиз!

Дорихоналардан бирига кирдим. Маълумки, бу ерга киши томошага кирмайди, баъзи магазинларга ўхшаб. Ниҳоятда зарурликдан киради, буни ҳаммадан аввал сотувчилар билишлари керак. Дорихона халқники, ўзларининг шахсий дўконлари ҳам эмас. Айниқса бу ерда хизмат қилувчилар ширинсухан, сезгир ва

чаққон, хушмуомала бўлишлари керак. Мен заруратдан бир дорига кирдим. Дорининг номини атадим, жавоб ололмадим. Яна сўрадим, албатта ялиниб, тезроқ қарай қолсалар деб. Яна жавоб бўлмади. Эшитмагандир деб ўйларсиз. Йўқ, жуда яхши эшитди, гарангларни бундай жойларга қўйишмайди албатта. Бунинг устига дорихонада одам деярли йўқ эди. Тагин сўрадим керакли дорини, бирдан «кар эмасман, бунча бақирасиз, сиздан бўлак ҳам ишим бор» деди қаттиқ хўмрайиб менга ва тагин ўз иши билан шуғулланаверди ҳалиги сотувчи. Нарироқда эса, бошқа бири турипти. У бир қадамгина нарида. Менга тикилиб турипти, кўряпти аҳволни, индамайди, мен олиб берақолай ҳам демайди, кулиб турипти аксинча менинг ҳолимга. Ё тавба, қаёқдан ўрганишдийкин бу қилиқни? Орқамда навбат пайдо бўлди, одамлар аралашди. Шундагина бош кўтарди сотувчи қиз ва айтган доримни бор деб баҳосини айтди, зарда билан. Тавба, қайдан олган бу зардани, ўзи қиз бола бўлса-ю, фақат зардадан, заҳар-заққумдан иборат бўлса, дедим-у ичимда, пул тўлаб қайтиб келдим. Чекни олди-ю бурнини жийирди, мен сизга палон тийин деганидим, кам тўлабсиз, боринг, тўғри тўланг, олифта, деди илон тилини чиртиллатиб. Нима ҳам қилиш мумкин, қачонки ўзи адашиб айтиб, тагин айбни сизга қўйиб ўтирса. Энди касса тўла одам эди. Узоқ навбатда туриб, айтганини тўлаб бордим. Энди, айтган дорингиз йўқ, деди-ю ҳеч нарса юз бермагандек бошқалар билан ҳалиги муомаласини қилаверди. Мен эсам, қанча вақтимни йўқотиб, битта нодон сотувчини деб, яна дори излаб кетдим шаҳар бўйлаб. Хўп, бу ким, бу ҳам ҳалиги қуйқалар уруғиданмасми?!

Кимга керак бу ҳайф одам кеткурлар? Булар тагин бир-бирларини ҳимоя қилишади уялмасдан, сизни айбдор қилиб қўйишади бирпасда, ҳодисанинг тагига ет-

масдан уларнинг ёнига кирувчи калтабинлар ҳам топилиб қолади. Ана ундан кейин асаб ўйини бошланади. Битта муттаҳамни деб қанча кишининг асаби бузилади, қанча ишлар кейинга кетади.

Яқинда биз Москвада янги «Россия» меҳмонхонасига тушдик. Меҳмонхонанинг фэйз-фазилатига тараф йўқ. Гап ҳозир бу ҳақдамас. Биз гап юритаётган инсон фазилати ва гўзаллиги ҳақида! Киришингиз билан эшик оғаси қўлингиздан юкингизни олади ва зум ўтмай қозларингизни тўғрилайди-ю, лифтга йўллайди. Тегишли қаватга чиқишингиз билан сизни очиқ, чиройли чеҳра билан қават бекалари кутиб олишади, бу, бениҳоя гўзал бинолари сингари гўзал, ширин муомала билан сизни ўз хонангизгача кузатиб қўйишади, меҳмонхона тартиби, қондалари билан таништиришади, нима кераклигини, сўраганингизни кечикмай муҳайё этишади. Кетар экансиз, тагин эшиккача кузатиб, қайта марҳамат қилишингизни, хизматингизда бўлишларини таъкидлайдилар. Уларнинг бизнинг дорихона сотувчиларимиздан ҳеч фарқлари йўқ. Фарқлари шуки, уларнинг инсоний фазилатлари бор холос! Мен бу билан бизнинг республикамизда ё Тошкентимизда бундай олижаноб кишилар йўқ демоқчимасман, асло! Бундай кишилар ва жойларни кўплаб кўрсатиш мумкин. Масалан, шаҳримизнинг кўрки деса арзигулик «Тоҳир ва Зухра» тайёр кийимлар магазинига марҳамат қилиб кўринг. Мен ўша «Россия» меҳмонхонасидан чиққанам каби мамнуният ва фахр билан чиқиб кетасиз. У ердаги йигит ва қизларнинг муомалаларига назар-эътибор қилсангиз, гапларига асал суртиб гапирадиларми дейсиз. Бу билан уларнинг ширин гаплари ё бирон жойлари камайиб ҳам қолаётгани йўқ. Улар одамларга кийим-кечаккинмас, шод-хуррамлик ҳам кийитиб юборадилар. Булар гўзал кишилар, том маъноси билан одамохун, андиша-

ли, одобли, кунимизнинг олийҳиммат кишилари. Булар ҳалиги нобоп, нотинч, бефайз ҳовлидан чиққан болалармас, салом-алик тўла кўчадан, иззат-икром тўла ҳовлидан, илм-маърифат уя қўйган кошоналардан чиққан ҳалол, меҳр-оқибатли кишилар! Булар ҳаммаси уларнинг ҳар бир хатти-ҳаракатларидан, киришингиз билан сизга кулиб қараб турган чеҳраларидан кўриниб туради. Бундай кишилар табиий, кўрпачага лой туфли билан чиқиб ўтирмайди ечишга эриниб, катталардан олдин юқорига чиқиб кетмайди, катталар олдида уятсизларча ясланиб ётмайди, овқатга ҳам аввал қўл югуртирмайди, унар-унмасга кишилар гапига суқулавермайди, буларнинг ҳаммасининг меъёрини билади, ҳамиша ўз ўрнида ҳаракат қилади, соқоли ўсиб, тиши қараш бойлаб, ёқаси кир бўлиб юрмайди, кулги бўлиб кишиларга. Булар ҳам уй, ҳам кўча тарбиясини олган азаматлар. Улар уйдан одоб олиб, кўчадан таълим ўрганганлар, мактабда ўқиб музей ё виставкада, театр ё кинода, йиғин ё байрамда яхшилиқни, гўзалликни, самимийликни йиғиб қалбларини озиқлантирганлар, ёмонни кўриб жирканиб, яхшини кўриб фахрланган кишилар булар.

Булар инсон хурсандлигини бўлишадиган, муваффақиятини муборакбод қилишга журъат эта оладиган мард кишилар.

Аммо ўз тақдиридан норози киши каммас орамизда. Лекин бунга ўзидан ўзга ким айбдор. У қийинчиликларни, ҳаёт қаттиқчиликларини ёнлаб ўтган, ҳамиша бировнинг орқасидан юрган, ўзи ёлғиз олдинга тушганмас, ҳамжиҳатликдан қочган. У чидамсиз, нолигани-нолиган, бировни кўролмайди, юраги куяди ҳар нарсага, асаби бузилади бировнинг хурсандчилигига, уни табриклай олмайди, табрикласа ҳам бирон манфаат юзасидан табриклайди, аммо бу жуда билиниб туради, жирканч то-

мони очилиб туради. Бундай кишилар ҳатто кулишни ҳам билишмайди. Уларнинг сохта юзлари, сохта қарашлари, сохта муносабатлари бўладики, сўзлашишга сўз тополмай қолади улар билан, тезроқ қочиб кетгинг келади олдиларидан. Чунки, уларнинг инсонга қилган ёмонликлари самимий бўлишга қўймайди сени. Булар ҳам ҳалиги бадбўй ҳовлидан чиққан кишилар. Қапалак қанотини юлган, навда қийратган, ит қорнидан ютган гўштини суғуриб олганларнинг, дилозорларнинг уруғидан. Булардан хазар қилмоқ керак!

«Тез ёрдам» клиника касалхонасининг врачлари У. Ҳ. деган бир докторлик хайф кетгур ҳақида яқинда айтилган газета хабари ҳаммани ғазаблантирди. Бахтсиз ҳодиса туфайли келтирилган бемор оёғи гипсланганча кун бўйи совуқ коридорда дийдираб ётсаю, ўша кунги навбатда бўлган бу одам парвойипалак, журнал варақлаб ўтирса иш вақтида, давлат ойлиги, халқ пули (шу ҳисобдан ҳалиги беморнинг ҳам ҳиссаси) у кишининг ҳисобига ёзилаверса, тагин кишилар ундан ёрдам беришини сўраб ялинсалар... Нега ялиниш керак, нега бундай кишиларнинг қадамини қирқмаслик керак бундай даргоҳдан, халқ жойидан, нега бурчинимас, лоақал вазифасини адо этмайди бу суллоҳ. Тагин номини қаранг, ота-онаси шўрликлар не умидлар билан Уктам қўйипти. Қани унинг ўктамлиги? Таниқли педагогимиз Нусратхон Валиева бир райкомхоздаги бетавфиқликни мисол келтириб ундан нолийди, хушфеълликка чақиради. Бир мўйсафиднинг шу идорада ўсган бир сассиқ алаф бюрократдан озор чекканини ҳикоя қилади-ю, аммо унинг номини атамайди. Аташ керак, уялтириш керак, токи бу номаъқулчиликни қилмасин. Бўлмаса у давом эттираверади нодонлигини. Интизом, одоб, инсоний муносабатларнинг ниҳоятда бузуқ жойларидан тагин бири бу — шаҳримизнинг шаҳарлараро телефон станцияси!

Унинг 05, 07, 42, 43 ва 634, 806 телефонларида халқ хизматини адо этувчи, бу улуг ишга қўйилган қизлари, Нусратхон, сизнинг ҳалиги райкомхоздаги бюрократингиздан ўн чандон ошиб тушади. Уларнинг «кашта» тикишдан қўллари бўшамайди, бошлиқларининг ўзлари шундай деб жавоб қилишади. Соатлаб телефон қоқасиз-у, аммо трубкага қўл узатишмайди, узатишса ҳам қулоқ солмай, стол устига ташлаб қўйиб: «кашта»ларини давом эттираверадилар, сиз эса, трубка қулоғингизда, саргайиб ўтираверасиз, бирон фойдали иш қилаётгандир, менга гал келиб қолар деб. Борди-ю, олсалар ҳам зардадан, киши асабини бузишдан бошқани билмайдилар. Бу кўзга кўринмас асаб ўйинчилари, ишбузарлар «уясида» қачон тартиб ўрнатади-ю, бу жойга қачон маданият киради? Мана ким бўлиб қаерларга кириб келишади ҳалиги «оппоқ» болажонлар.

Яқинда бир ҳамкасбимиз одоб ва ахлоқ тўғрисида мулоҳаза юргизар экан, ҳалол, соф кишиларга туҳмат қилган туҳматчи тўғрисида гапирди. У туҳматчининг жамиятга етказган зарари, кишиларга қилган маломатини қаттиқ ғазаб билан фош этди-ю, аммо бу маломатларни унинг ўз виждонига ҳавола қилди. Нега? Нега виждонига? Виждони бўлмаса-чи? Ахир, туҳматчида виждон бўладими?! У ахир одамхўр-ку, унда виждон нима қилсин! Ҳатто номини ҳам атамайди. Менимча, бундай валломатларнинг номини айтиб, шармандасини чиқармоқ керак, токи «ҳаваскор туҳматчилар» ўрнак олсинлар, озгина қолган одамийликларидан ҳам айрилиб қолмасинлар. Туҳмат орқасида қон ётади, унинг дастидан майиб бўлган, вайрон бўлган қалблар каммас. Уларнинг қўлидан тутиш керак, йиртқични тутгандай ва унга бериладиган жазодай жазолаш керак? Унинг ўғридан, йиртқичдан фарқи йўқ. У совет

тузумининг, кишилар кўкрагига шамол берган жамиятнинг ашаддий душмани.

Бу инсоний фазилатлар ҳаммаси, тагин таъкидламоқчиманки, мактабдамас, баъзи ота-оналар жоврашича, кўчадан ҳаммас, баъзи муаллималарнинг уқдиришича, йўқ, булар ҳаммаси қуш уясида бола очади, азиз муҳтарам оила муҳитида тарбия олади. Бунга безътибор ва бепарво қараган, жинояткорона муносабатда бўлганларнинг ҳолига вой! Буларнинг айбини мактабга, кўчага йўйиш мутлақо асоссиз! Тўғри, оила—она, мактаб—ота! Мактаб илм беради, таълимини юксалтади, акс ахлоқини йўқотишга гаровмас!

Аммо муаллимнинг ҳам бурчи ҳақида сўзламоқнинг ўрни келди.

Муаллим ҳам фариштамас. Ўқувчи мактабига ажойибхонага шошилгандай шошилади. Бу ўқувчи, демак, санъаткор муаллимда ўқийди. Бундай сирли санъатдан маҳрум муаллимни эса, мактаб тутмагани маъқул, чунки, бунга унинг асти ҳаққи йўқ. У ўқувчинимас, ўзини ҳам майиб қилади, у ўқувчиларнинг шодлигини ҳам, қайғусини ҳам бўлиша олмайди, уни билмайди мутлақо, демак, бу касб уники эмас! Шундай муаллимлар ҳам борки мактабларда, ахлоқсиз болаларнинг бўйларига бўй қўшадилар, ўзларининг калтабинликлари, саёз билимлари, ўзлари ҳам ўша тоифаданликлари билан! Шунинг учун ота-оналар ҳам ўз фарзандлари тақдирини кимга топширганликлари билан қизиқсинишлари керак. Ваҳоланки, улар кўпинча, болаларини кеча-кундузлик боғчага топширгандай бамайлихотир юриверадилар.

Муаллим иззати нафсига эрк беради-ю, мактабда, педагогик тарбияда тузатиб бўлмас хато чиқади. Буни ундан бошқа ҳеч ким билмайди, билолмайди ҳам. Чунки бетавфиқ муаллим олдида бола ҳамиша айбдор.

Ўқувчи адабиёт дарсидан қаттиқ таъсирланиб чиқди-ю, хаёлланиб қолди, нафосат бир нафас фикрини олди. қўнғироқни эшитмай қолди, кечикиб кирди табиёт дарсига... Еки, Лондау ҳаёти ва ҳофизаси ҳақида муаллимнинг ажойиб дарсини берилиб тинглади-ю, танаффусда бир оз ўша дарс ва ўша хаёл билан ҳовли айлангиси, бу ажойиб киши билан озгина банд бўлгиси келди, жуғрофия дарсига кечикди... Тарих муаллимнинг ўрта аср тарихидан қилган бениҳоя зўр ҳиқояси уни танаффус вақтида ҳам қўйиб юбормади, муаллими ёнидан кетмади, танаффусда ҳам давом эттиргиси келди, севимли муаллимига қайта-қайта саволлар берди, жавобини жон озуғи ҳаводай симириб тинглади.. Тинглади-ю, қўнғироқни билмай қолди... Навбатдаги дарс муаллими хўмрайиб қаради унга, нега кеч қолганини суриштирмай-нетмай танбеҳ берди ўртоқлари олдида, бу танбеҳни ўқувчи адолатсиз деб билди, шунинг учун алам қилди унга, у ҳам ўз навбатида тик қаради, уни ҳурмат қилмаган муаллимига. Муаллим ўйламай-нетмай чиқиб кетишини ва эртага онаси ё отаси билан келишини талаб қилди. Ноҳақдан-ноҳақ койилган бола чиқиб кетишга мажбур бўлди. У чиқиб кетди. Шу билан масала тугадими, тартиб ўрнатилдими, бу иш бошқа болаларга, бу ахлоқли, одобли, аълочи, фикри ўткир, зеҳнли болага бўлган бу муносабат ўртак бўлдимиде? Ахир синфдошлари унинг бу кечикишини тартибсизлик деб билмайди-ку, бу чора бошқа боланики-ку, буники-мас-ку, ахир, синфдошлари билмаганларини ундан ўрганадилар-ку. Буни муаллимнинг ўзи ҳам жуда яхши билади-ку!.. Хўш, эртага отаси билан келганида отасига нима деб айбларикин уни, ҳамма гапи пуч ва ёлғон бўлади-ку, муаллимнинг обрўси нима бўлади мактабда, ота-оналар олдида? Наҳотки, муаллим ҳуқуқ деган расмий бало билан гаплашса бола билан мактабда, ҳур-

мат билан, ўзи қозонган ҳурмат биланмас? Мактабда,— умуман ўқув юртида ҳуқуқмас, ҳурмат устун туриши ва фақат ҳурматгина яшамоғи лозиммасми? Тўғри, муаллимнинг ўқувчини койишга ҳам, унга танбеҳ беришга ҳам, жазолашга ҳам ҳаққи-ҳуқуқи бор. Аммо бу тарбия усулими? Менинг назаримда—бу ягона тарбия усулимас. Бу аксинча, тарбияни бузиш усули, кўча болаларини кўпайтиш усули, бу—бола тарбиялашни билмайдиган, билишни истамайдиган муаллимнинг усули. Бундай сўнгги усулни мактабда қилмайдилар. Бунинг учун совет ҳокимиятининг жуда доноларча қўллаган Макаренко усули борки, буни ҳурмат сўзидан олдин қўйиб, у ерда ҳуқуқ деб атайдилар. Ана у ерда ҳуқуқ олдин юради ҳурматдан. Мактаб яккаю-ягона бир улур жойдирки, у жой болага билимдан бошқа яна тагин таълим ҳам беради, яъни олиб келган таълимни ривожлантиради, мустаҳкамлайди, нотўғри бўлса, тўғрилашга ҳаракат қилади. Дастлаб у, нотўғри таълим билан келганни ундан узоқлатиш, ундан қутқариш, яхши таълим бериш учун турли машғулотлар билан боғлайди, ёмон таълим оладиган вақтини ижобий таълим машғулотлари билан банд этади, ёмон таълимни унинг эсидан чиқариб юбортиришга ҳаракат қилади, кейин уни мустаҳкамлайди, аввал ёпишган жой ва йўлларини беркитади, буларнинг ҳаммасини ҳуқуқ биланмас, ҳурмат ёрдами билан қилади, ҳалиги муаллимга ўхшаб иззати нафс йўли биланмас! Мактабнинг кўча бебошларини, бетавфиқларини, одобсиз, нодонларни кўпайтиришга ҳаққи йўқ. У ҳамма ишга, боланинг ҳамма ишига, ҳаётига, муҳитига, турмушигача аралашуви керак, унинг табиятидаги ҳамма чиркинликларни жарроҳдек бераҳм равишда тозалаш лозим, агар керак бўлса, буни тўнгакдан бошлаш, уни кундаков қилиш керак бўлади. Чунки, бузуқ табиятнинг, бузуқ тарбиянинг юқумли касалликдан

фарқи йўқ, аввал унинг келиб чиққан жойини поклаш керак, илдинини қуритиш, ўсишига, говлаб кетишига йўл бермаслик керак. Бунга ҳам мактаб аралашади, муаллим аралашади, ўзига бино қўйган мансабпараст мудир ёки нозик табиат муаллиммас, бу буюк бурчни тушуниб етган, ўзимники деб билган муаллим ва мудир, синф раҳбари аралашади. Бу билан юртига, ватанига, халқига фахрли хизмат қилаётганига ишонади, бу билан фахрланади, космосни эгаллаётган, одам қалбини эгаллаётган, инсон тинчлигини таъминлаётган, инсон бахтини қўриқлаётган шогирдларида кўради ўзини, уларнинг ўзига бераётган саломини, қилаётган таъзимини кўриб туради!

Булар одамлар!

Булар давлат тебратадилар, мамлакат ишини юри-тадилар, инсон тақдирини битадилар, ҳал қиладилар... У сени қабул қилади, сен билан гаплашади! Шунда ўр-нидан туриб келиб кўришади сен билан, креслога так-лиф қилади, сен ўтирганингдан кейин ўтиради, гап-ларингга эътибор билан қулоқ солади, ақл ва идрок би-лан ҳал қилади ишингни ё ҳал қилишга ваъда қилади, ваъдасининг устидан чиқади, ҳал бўлиши муаммо бўл-са, сени бунга ишонтириб жўнатади, бундан ўзи ҳам мамнун қолади. Ё бунинг акси бўлади: совуқ қарши олади, озгина бўлса ҳам илжайишни ўзига эп кўрмайди, ўтирган юмшоқ ё айланадиган креслосини берганларида ақлни ҳам қўшиб берган деб билади, қаламни ўйнаб ё тишини кавлаб туриб «келинг» дейди қўполдан-қўпол, сен эркак кишимас, хотин киши бўлганингда ҳам ло-қал расмият учун «ўтиринг» демайди, столи ёнида тик-ка турганингча гаплашиб чиқиб кетасан. На ишинг би-тади бу одам билан, на машқинг кўтарилади, на ақл қўшилади бу одам билан гаплашганингда ақлингга, на фаросат!

Булар ҳам мактабдан чиққанлар. Аммо ҳар хил муаллимдан, ҳар хил оиладан!

Киши киши билан сўзлаша билиши керак! Инсонни инсон қиладиган ҳам сўз, яксон қиладиган ҳам! Сўздан қудратли оғир нарса топиш мушкул. Уни инсонгина кўтара олади. Аммо уни тоғдек оғир, пардек енгил қила оладиган ҳам тагин инсон! Шунинг учун ҳам айтадилар, сўз яхши одам қўлида кундан ёруғ, ёмон одам қўлида тундан қора, деб!

Кейинги кунлари матбуотимиз, радио-телевидение-миз инсон одоби тўғрисида ўхтин-ўхтин гапирадиган бўлиб қолди. Бу яхшими, деб сўрайман ўз-ўзимдан ва «яхши» дегани нйманаман. Чунки, бу бежизмас! Агар шу томонимиз тартибда бўлганида бунчалик шов-шув кўтарилмасиди. Аммо шунинг учун бу шов-шув яхши, фақат шу жиҳатидан! Уни тузатиб олмоқ керак! Тўғри, инсон — одоби билан инсон! У ҳалол, ростгўй, диёнатли боҳаё, оқибатли, андишали, хуштаъб ва хушмуомала бўлмоғи керак! Унинг таъби ўткир, маданияти баланд бўлади. Бунга чақирмоқ гўзал! Аммо, ана шу мулоҳазалар баъзан кишини ўйлантириб ҳам қўймоқда! «Сиз турмуш ўртоғингизни қай фазилатлари учун севасиз» деган ғалати савол ташланди ўртага бир кун ва бу саволга жавоблар ҳам олинди. Мен бу жавоблар орасида бирон тўғриси, ҳақиқийсини топмадим. Ҳаммалари «билимдонлиги», «маданиятлиги», «тўғри сўзлиги», «камтаринлиги», «одамжонлиги», «меҳрибонлиги» учун деб жавоб қилиптилар. Биронтаси «севиши учун» демапти. Ваҳоланки, юқоридаги жавобларнинг биронтаси ҳам бу сўнги сўзни босолмайди, ўрнини ололмайди! Агар ўртада ҳақиқий севги бўлмаса, билимдонлик, маданият, соф кўнгиллилик, камтаринликдан нима фойда! Бу ажойиб фазилатларнинг биронтаси ҳам севгининг ўрнини

босолмайди. Уларнинг ҳаммаси бекор гап, сохта, ёлгон, севги бўлмаса!

Мен педагог ё ўқитувчимасман, отаман! Мен ўғлим ё қизимнинг тарбиясини мактабга топшириб қўйганмасман. Аммо болаларимнинг тарбияси кетига ҳам тушганмасман. Бола нимаики айб қилса, мен буни мактабдан ёки кўчадан кўрмайман, ўзим яратиб қўйган шароитимдан, муҳитдан, уйимдан, аниқроғи ўзимдан кўраман, ўзим шундай иш қилганман қачондир, ё шунга ўхшаш! Менинг уйимдаги муҳитда мана шу айб бор демак. Бошқа ҳеч гапмас! Мени болаларнинг бўш вақтларида, дарс таёрлаб бўлганларидан кейин нима билан шуғилланишлари қизиқтиради, кимлар билан ўйнайди, нима ўқийди! Бу жуда муҳим, қайси ёшида нима ўқийди, қаерга боради, кимникига, нима кияди, дастурхонга қачон, қандай ўтиради, қандай овқатланади, буларнинг ҳаммаси мени қизиқтиради. Бу контролмас аммо, асло! Буни бола иложи борича билмаслиги керак, иззати нафсига тегасиз. Вақти келадик, ўз-ўздан суҳбат пайдо бўлади, қизиқ саволлар тушади ўртага. Буларга ҳамиша тайёр бўлмоқ керак агар иложи бўлса. Унда кейин тўғри, ўқдай тўғри жавоб топиш керак, тенг кишидек сўзлашиш маъқул, ўргатганда ҳам таъкидламасдан ўргатиш яхши. Бу менимча, яхши муҳит ҳисобланади. Муҳит катта аҳамиятга молик. Шунда боланинг номаъқулчиликларга вақти ҳам бўлмайди, истаги ҳам. Бу муҳитда биз муҳокама юри-таётганимиз масаланинг асоси куртак олади, вояга етади: айб, уят ва андиша! Булар бола муҳитининг, бўлгувси одам муҳитининг, башарият истиқболининг қош-қовоқлари, кўз қоралари.

Мен суҳбатимизни атайи одобнинг туғилиши ва тарбияланиши даврини таҳлил этишга бағишладим. Ҳамма ўзининг фикрини ҳақ деб билади одатда. Мен ҳам шундай демоқчиман.

ОКТАБРЬ НУРИ

Мен Октябрь кунларида туғилганман. Унинг илиқ, меҳрибон нури биринчи менга тушган, мени унинг оромбахш куйи аллалаган, унинг нафаси билан катта бўлганман, мени у бошлаган бахт йўлига, қўлимдан тутиб, мен унга қўл берганман, у менинг бошимни силаган, йўлланма берган ҳаётга, мана сенга олам-олам бахт-саодат, деб!

Октябрь тенгдошлари, сизнинг боболарингиз ана шундай дейишадн фахр билан! Чунки сиз ҳаётга гулшанлардан, хиёбонлардан келиб кирдингиз, сўқмоқларданмас, оғир, қақроқ, оловли йўлларданмас! Сизнинг бугунги табассумингиз ана шу сўқмоқлардан ўтган, сизнинг бугунги оромингиз ана шу оғир, қақроқ йўллардан келган, сизнинг бугунги омадингиз ана шу оловли йўллардан ўтган, сизга етиб келган! Сизнинг бугунги табассум ва оромингиз, бахт ва омадингиз ана шу боболарингиз елкасида, қалбида, қадоқ қўлларида, уйқусиз кўзларида, чарчамас хаёлларида етиб келган, ғазаб, алам, ўт-олов, чидам-матонат ва шижоат туғёнлари силсиласида тобланиб, чиниқиб! Бугун ёв ўтолмаётган, урилиб абжаги чиқаётган девор ана шулар қурган девор, қалъа, баррикада! Бугун Ватанингнинг соясига салом бераётганларнинг ҳадди ўша вақтда синган, бугун олам қулогини

динг, кўзини катта қилаётган ютуқларинг пойдевори ана шу даврда қурилган, бугун фазода бўз тўқиётган юзлаб ракеталаринг тандасини ўша боболаринг қуриб кетган! Бугун сен давом этдирмоқдасан, Октябрь давом этмоқда. Ун еттинчи йил давом этмоқда, сенда, сафдошларингда, сенинг садоқатингдан мамнун боболарингда, момоларингда!

Юртимизда Абдусаттор ота деган мўйсафид бор. Отасининг оти Мирзакарим. Ғаллаоролда. Пири бадавдат, маъмур яшайди, қўша-қўша неvara, чевара, қўша-қўша келин, куёв. Бутун водий унинг истиқболига бош эгади. У Октябрь нурини олиб келганлардан, қилич-қалқон билан, уруш-тўфон билан! У ўн еттинчи йилни билади, ўз кўзи билан кўрган, ёмонларнинг қамчисини синдириб, милтиғини торғиб олган, Қорақишлоқ, Баҳмал теварагини бўрилардан тозаллаган, деҳқонларга ер ўлчаб боғ бойлаб берган оқсоқоллардан! Санзор комсомоллари (Ғаллаорол Санзор деб аталарди) йигирманчи йиллари унинг бошчилигида ёш совет ҳукуматини қўриқлаган, бодраб турган душман ўқи ичида комсомол ташкилоти тузган, қишлоқ юзини Октябрь нури билан ювган, Ота сўзини, Ҳамза қўшиғини олиб келган!

Ун еттинчи йилдан бери мамлакатимиз Октябрь нури билан юз ювиб, сочини тарайди, ҳар куни қуёш чиқиб салом беради, ишларимизни томоша қилади, уззукун кўзини олмайди биздан, худди инқилоб байроғидай бошимизда ҳилпирайди! Далаларимиздан қўшиқ аримайди, қўшиқ билан туриб, қўшиқ билан уйқуга киради юртимиз, ҳосилига ниҳоя йўқ, ҳурматига ҳам!... Буларнинг ҳаммаси ана шу Абдусаттор оталарнинг олиб келган қуёшидан, нуридан, қўшиғидан! Унинг ҳовлисида бўлганмисиз! Мен бўлганман, бир эмас, бир неча кун меҳмон бўлганман. У менга неvara-чевараларигача та ништирган, келин-куёвларигача! Улар мамлакатимиз-

нинг ҳамма томонларида, юрт ишини бошқарадилар, юрт хизматидалар. У мени ўзи қурол билан ўтган йўллардан, дала-даштлардан олиб ўтди. У ерлар энди далай-даштмас, узумзор, лалмикор ерлар. У узумлардан бир ғужум олсанг лабинг лабингда қолади, кечгача ажратолмай юрасан бир-биридан, меҳрибон ойингниг юзидай ширин! У ерларда энди ўқ овозимас, меҳнат, ором қўшиқлари уйғотади одамларни! У мени ўзи билан бирга елкама-елка жанг қилган, ёш совет ҳокимиятини кўкси билан сақлаб қолган, босмачи шайқаларнинг додини берган дўстлари олдиға олиб борди, биз у мўйсафид, табаррук оқсоқоллар билан тонг отдирдик. У менга душман қочган изларни кўрсатди. Октябрь нури қувиб ёндириб юборган душман ўрдаларини кўрсатди! Советлар душманининг сўнги қуйқалари мана шу тоғларда барҳам топган, деди!

Уни эҳтиёт қилиш сенинг зиммангда энди, сенсан энди бу буюк бурилишнинг дарғаси, у энди сенинг елкангда, сен олиб борасан уни коммунистик водийға, худди нони туз сингари истиқболға! Эслатди деб малол олмасен, баъзан шундай эслатмоқ фурсати ҳам бўлади, чунки ҳамма ерда ҳам бирдай лола очилавермайди, ўт босган пайтлари ҳам бўладики, бу сенинг қаламингга халақит беради, тош боғлайди оёғингга! Эътиқодини, бурчинигинамас, инсонлигини ҳам унутиб қўйган, унутаёзганлар ҳам бўлади. Улар ниҳоятда тез урчийди, тез юқади, худди мағзава сингари оёқ босиб бўлмас бўлиб қолади, бугунги эрки қаёқдан, нималар эвазига, қандай келганини унутади! У, авлодни булғатади!

У бугунги олаётган покиза нафаси, кўнглини ёритиб турган нур қайданлигини билиши керак, унга таъзим қилиши керак лоақал, давомидан тутмаса ҳам! Жамият, социалистик ватан, муқаддас тузум ва тупроқ, уни кў-

тариб турган Ер, боқиб турган Ер, туққан ва қайтиб оладиган Ер талаб қилади!

Фарғона водийсидан бир хат олдим яқинда. Олий ўқув юртларига имтиҳонлар қизиб кетган кунлар эди. Мен ТошДУга бордим мактабимни тугаллаб, имтиҳон топширдим, лекин конкурсдан ўтолмадим, уйдан юз жанжал, юз можаро билан кетган эдим ўқишга, қайтиб келишга қўрқдим уйга, номус қилдим. Маслаҳат беринг, —депти. Хат эгаси Доно деган қиз эди. Мен уни юпатувчи жавобгина ёза олдим. Бошқа чорам қолмаган эди, хат кеч келди. Аммо гап бундамас, гап мактуб эгасининг номусни билганида, замон билан, сафдошлар билан, бу куннинг меҳворини қўлда тутиб турган сафдошлари билан биргалигида, бирга кетишга интилишида, Октябрь, Ўн еттинчи йил эстафетасини унинг ҳам қўлига етишини ўйлаганида, унингсиз, унинг қўли, қалби, виждонисиз давом этаётган Октябрь қўшиғи узилиб қоладигандай!

Менинг муборакбодим, саломим, эътиқодим ана шу доноларга!

Ўн етти, сўзининг ўзи менга нечундир муқаддасдай ажиб бир нафасдай туюлади! Ўн етти —ёшликнинг боши, муҳаббат ёши! Ўн етти —энг гўзал ва олижаноб ҳислар, туйғулар бешиги! Ўн етти —баҳор боғи! Ўн етти — иқтидор ва қобилият йўргаги!.. Диккенс ўн еттисида бутун Англияни пиёда кезиб чиқипти. Грибоедов ўн еттисида докторлик ёқлапти, Рембрант ўн еттисида дунёни маҳлиё қипти, Бетховен ўн еттисида бутун европа музикасини остин-устин қипти, Шопен ўн еттисида буюк деб аталипти, Бернес ўн еттисида Шотландия шеърятига тож кийгизипти, Пушкин ўн еттисида Наполеон қурол билан ололмаган мамлакатларни қалами билан олипти. Булар ҳаммаси эҳтимол тасодифдир, аммо ўн етти бари бир муқаддас, бари бир у ёшликнинг ав-

вали, иқтидорнинг боши, қаҳрамонликнинг бешиги! Мен унга сажда қиламан! Менимча сиз ҳам!

Бу сана айтилганда назаринг атрофнигинамас, куррани қамрайди, кўзинг бусанага зид бўлган аллақандай «тўпалонлар»га ҳам тушади планетамиз баданида ярачақа кўринади, Урта Шарқда, Вьетнамда, Лотин Америкасида, Африканинг йироқ пучмоқларида, тагин аллақандай ерларда ёнғин илғайсан, унинг ўша томонларда туриб менинг ана шу сийнамга тош отаётганини ҳис қиласан! Шунда тагин ҳам ўнгланиб оласан, бурчингни тагин ҳам чуқурроқ ҳис қиласан, Ватанингни, уни ҳамма балолардан омон олиб чиққан боболарингни кураши, истиқболга имон келтирасан!

Ойни варваракдек қўлида тутиб турган замон, космос тақдирини қафтида кўриб турган Октябрь бугун сенинг қалбингга кўз югуртади, унинг қувончи ва фахрини қўриб боши осмонга етади, фанда, техникада, ижтимоий юксакликда олқишлайди сени!

Ўқнинг кўзи йўқ, аммо нишондан айнимайди! Бугун сенинг ҳам ўқинг нишонда, у айнимайдиган ўқ нишондан!

Гулхан, Октябрь ёққан гулхан унга йўл кўрсатиб туради ҳамиша! У асти ўчмайди, аксинча баландлайди борган сари, уни ўчирмоқ бўлганларнинг ўзлари ўчишга маҳкумлар тарих ҳукмида! У асти ўчмайди, уни буюк Ленин ёққан, Ленин ёққан нур эса мангу!

КАМАРБАСТА САНЪАТКОР

Капалакнинг гул эмганини кўрганмисиз? Чўл булбули тўрғайнинг осмони-фалакда қалбдай титраб туриб куйлаганини-чи?.. Деҳқоннинг ғўзасини авайлаб ардоқлаганини, чўпон қўйларини най ноласига сел қилиб ухлатганини, қурувчининг ўзи қурган ва қураётган шаҳрига ўзи мафтунона тепадан қараганини кузатганмисиз?

Мен кўрганман, кузатганман, ана шу бахтиёр ва ажойиб дамларнинг роҳатини тотганман! Буни — туққан тупроғини, азиз юрти ва халқини, уни вояга еттирган замони, давронини қалбақ фаҳм этган, суйган, қаттиқ суйган, усиз яшаш маъносидан бебаҳра кишигина англайди, қадрига етади! Булбулни гул шохида титраб туриб нола қилади, фарёд чекади дейдилар. Буюк Навоий дейдики, у ҳақиқатан ҳам нола қилади, фарёд чекади, йиғлайди, бу тўғри! Аммо азоб чекибмас, роҳат қилиб йиғлайди, гул очилган бахтиёр онни кўрганидан, сеҳргар табиаат унинг кўзи олдида ажойиботлар очганини, туққан ватани ана шундай ажойиботларга бойлигидан севиниб, фахрланиб йиғлайди, сел бўлиб нола қилади, зотан бахтиёрликни сеза билмоқ хурсандлигининг авжи фарёдимасми!!!

Мен, — деган экан буюк Лутфий Навоий санъатни тинглаб туриб, — шундай санъатни, шундай подири даврон ғазални кўра билганим, шундай чексиз бахтга муяссар бўлганимдан ёлғиз ўтириб йиғладим, менинг халқим, менинг замонам, менинг тупроғим шундай буюк аллома еткурганидан фахр этдим, шодлигимга чидолмадим!!!

Буни ким дея олади? Бундай ким йиғлай олади? Бундай ким кула олади?.. Фақат ватанпарвар фарзанд, фақат ватанпарвар, борлигини халқига, ватанига даврига бағишлаган фарзандгина, иқтидори баланд, самимий санъаткоргина!

Мен ана шу фарзанднинг муборакбод қилаётган, ана ўша буюк Лутфий сингари ёниб фахрланаётган дўстларим, ҳамкасабаларим сафида туриб шодлигимдан йиғлаш бахтига муяссарман! Чунки, бугун ватанини, халқини, замонини, санъатини ана шу капалакдай, ана шу тўрғайдай, ана шу деҳқондай, ана шу чўпондай, ана шу қурувчидай, ана шу булбул ва ана шу Лутфийдай суйган санъаткор санъати давримизнинг энг олий тақдирига муяссар бўлди, СССР халқ артисти деган буюк унвонга эришди!

Киши сочи нимадан оқариб, киши нимадан ёшарини кузатганмисиз?.. Мен кино асари кўриги залидан сочи оқариб чиққан онини кўрганман санъаткорнинг! Унинг шогирди қилган бефарқ ва безавқ асардан қайғурганини, инсоннинг тақдирига, санъати тақдирига куйганини, буюк санъати, маданияти чаманида ана шундай алафлар ҳам ўсаётганидан ёниб чиққанини кўрганман! Аммо лекин, унинг бу санъат кўриги залидан ёшариб чиққанини ҳам кузатганман! Шогирдининг ажойиб санъатидан, иқтидоридан, муваффақиятидан, ўзининг гўзал санъатидан, муваффақиятидан, ватани ва халқига етук асар тақдим этиш бахтига эриша олга-

нидан ёшариб чиққанини, маликона фахр ва ғурур билан чиққанини, узун, катта қўллари билан дўстлари елкасига урганини, дўстлари қўлини олганини, дўстларини қучоқлаганини кўрганман! Мана бундай одам ҳақиқатан ҳам шодлигини кўксига сиғдиrolмайди, уни ана шу булбул ва тўрғайдай, ана шу Лутфийдай самимий, қалбдан фарёдга айлантириб чиқаради. Ғамни, ташвишни, дардни ҳам!

Мен унинг «Ўзбекистонимизга келинг» фильмини кўраётган томошабинларнинг юзи-кўзларидан, қалби-ҳисларидан меҳр ва муҳаббат ёлқинларини ташналардек ҳарорат билан тортиб, севиниб, дард чекиб, қийналиб ўтирган onларини биламан! Бу асарнинг томошабинлар тақдири ва олқишига сазовор бўлганида авторининг нақадар ҳаяжонга тушгани, ватанининг бир озгина бўлса ҳам файзи-фазилатини, ҳусни-жамолини, қадри-қудратини кўрсата билганидан ичида севингани, умумсанъат хазинасига битта зарра бўлса ҳам қўша олганидан фахр этгани эсимда! У бунга тўла ҳақли ҳам эди! Шундан кейин у қатор ҳаётий асарлар яратди, Вьетнам ҳақида тўла метражли дилбар кинолента яратди, бу мамлакатимиз кино санъати муҳитида авторнинг маҳоратини тагин ҳам юқори поғонага кўтарди, янги, озод ва фаровон ҳаёт йўлига кирган социалистик республика қудрати ва табиатини, меҳнаткаш ва билимдон халқи бахтини, нуфузи ва истиқболини шарафлаган, бир мусиқадай, шеър ва қўшиқдай куйлаган бу санъат асари томошабинни ларзага солди, ўзбек кино санъатининг эътиборини халқаро маданият жамоатчилиги олдида яна ҳам баланд кўтарди, совет санъати аҳллари уни фахримиз деб атади! Бу маҳорат авторнинг навбатдаги асарларида яна ҳам такомиллашди, ўзбек кино санъати ҳуснига ҳусн қўшди. Хусусан, унинг «Баҳордан баҳорга» фильмини марказий матбуот «Ўзбек мўъжизаси» деб ата-

ди! «Ўзбек мўъжизаси» фильми меҳнати, маҳорати ва санъати Ҳамза мукофотига сазовор бўлди. Бу ўзбек ҳужжатли ва хроника кинофильмлари савиясига берилган юқори баҳо эди. Ўзбек ҳужжатли киноси эса, Малик Қаюмов, унинг номи ва санъатсиз тўлиқмасдир! Унинг жуда кўп ютуқлари, муваффақиятлари, шаъни-шавкати, унинг ёш авлоди яратаётган асарлари шарафи ҳаммаси Малик Қаюмовнинг номи билан бевосита боғлиқдир! «Ўзбекфильм» киностудияси ва унинг талантли санъаткорлари ҳам шу хроника студияси асосида яралган, ўзбек кино санъатини ана шу ҳозир устозлари бўлиб қолган оқсоқоллари яратди, Наби Ғани, Комил Ерматов, Сулаймон Хўжаев, Раҳим Пирмуҳамедов, Малик Қаюмов, Йўлдош Аъзамов, Зоҳид Собитовлар яратди, йўқ ердан бор қилди. Букунги латифлар, шуҳратлар, алилар, турдилар ва нэлалар ана шу катта ва қудратли санъат муҳитидан куртак отган, гул очган, ўзбек киносининг шон-шарафини мустаҳкамлаган, унинг эстафетасини давом эттираётган санъаткорлар ҳам ана шу оқсоқолларнинг келажакларидирлар!

Малик Қаюм артист бўлиб келди кинога, кейин оператор камерасини олди қўлига. Бу уни жонажон республикасининг энг узоқ пучмоқларигача олиб борди, шоирдай, рассомдай, бастакор ва олимдай яёв кезди ватанини, халқининг бағрига кирди, уни шоирдай куйлади, рассомдай қалбига чизди ҳусни-жамолини ватанининг, бестакордай ҳаяжон билан тараннум этди ватани ва халқи бахтини! Ватани ва халқи бошига иш тушганда аскарлар қаторига ўтди, бир қўлида камера ва бир қўлида милтиқ жангга кирди. Шундай қилиб унинг санъати ва маҳорати ҳаёт оловлари ва турмуш тўлқинларида вояга етди, ватани билан баробар ўсди, камол топди, бор умрини унинг йўлига атади! Унинг «Ун уч қалдирғоч» фильмини бу фикрнимизга қиёс қилсак бўла-

ди. У бу фильмида инқилоб билан бўйсира бўлиб ўсган, ватанлари хизматига камарбаста бўлиб хизмат қилган, бир мактабдан ватан тармоқларига таралиб, унинг фахрли кишилари бўлиб етишиб чиққан маърифатпарварларинигинамас, ўзининг ҳам биографиясини ифода қилган! Унинг биографияси мана шундай ватани билан, ватанининг ташвиши ва дарди билан, бахти-саодати, кураши ва ғалабаси билан чамбарчас боғлиқдир. У уни вояга еткарди оловларда, водийларда, курашларда олиб юриб, у эса, уни куйлаб, ардоқлаб, севиб камолга етди. Мана бу кун уни бу тупроқ қадрлади, бошига кўтарди, арзиса, арзигудек, фахр этса — фахр эткудек!

Бу санъаткорнинг, бу катта режиссёрнинг сеҳргар қўлидан чиқаётган кино санъатлари, «аския»лари, «фарғона»лари, «самарқанд», «бухоро», ва «хева»лари, «баҳор» ва «қитъа»лари ўзбек маданияти хазинасининг кино сандиғидаги забаржадларидирлар. Бу жонкуяр, серташвиш ва жонсарак санъаткор ҳозир давлатимизнинг шонли эллик йиллигига совға тайёрлаш билан банд. Биз, унинг дўстлари бу совғанинг ҳам мўъжиза бўлишини истаймиз ва яхши ният ва самимият билан интиқ бўлиб кутамиз!

Муборак бўлсин олий унвон, севикли санъаткоримиз!

БАҲОР БАҲОНА

Қудрат ва камолот минтақасида ҳамиша ўзини барқининг ва фароғатда ҳис қилган халқ маданияти раванқининг ўз сабабкорига бўлган миннатдорлиги ва эҳтиромни чексиздир. Унинг бошида ҳамиша офтоб, эртаси тинч, саломатда! Бу саодат на Жомий билан Навоийга ва на Дониш билан Фурқатга муяссар бўлган! Бу буюк толе Ҳамза билан Айний ва унинг авлодларига муяссар бўлди, қуёш жиға совет Шарқи халқларининг асрий маданияти йигирманчи асрга келиб нафасини ростлади, идрок ва даҳоси равнаққа кенг ва чексиз майдон топди, бир дарё бўйида бўй чўзиб шаклланган, бир воҳа ва водий чироғини ёққан, бир эшикдан кириб, бир эшикдан чиққан кўҳна халқ санъати, адабиёти, музыкаси, тасвирий санъати урфи-одатидек бир-бирига суяниб камолотга интилди, камлик кўрмади!

Буюк Ленин миллий сиёсати даҳосига қайта-қайта таъзимлар бўлсинки, бу олам билмаган тенгсиз юксалиш бугун бизникидир!

Буюк Октябрь инқилоби шарафига қайта-қайта таъзим ва эҳтиромлар бўлсинки, кўзларимизни яшнатиб, кўнглимизни тоғ этаётган букунги санъатимиз, маданиятимиз равнақи бизникидир!

Асрлар бўйи халқларнинг битмас-туганмас хазина-

сига айланиб келаётган беизн маданияти, санъати, музикаси торларини созлаган, сайқаллаган, жилолаган, ўшалар тенги санъат саҳифалари яратган, халқиники қилолган, инқилоб қилган, инқилобий асарлар тўлқини пайдо этган, янги ўзбек совет адабиёти ва санъати, музикаси саҳнасини очган Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий овози Фарғона воҳасида янги санъат ҳужайраларини тузаётган Муҳиддин қоридек фидойи санъаткорни суяди, катта майдонга чорлади, музикамиз қадамини узоқ-узоқларга етказган ажойиб бастакор Тўхтасин Жалиловга, Бухорода қўшиғимиз мутаваллилари Домла Ҳалим, Уста Жалолиддин ва Уста Гиёсиддинга, Самарқандда Ҳожи Абдулазизга, Тошкентда Тўйчи Ҳофиз, Хоразмда Сафо Муғанний, Шероз каби бобокалон санъаткорларга эш бўлди!

Ўзбек санъатининг бир бутун чеккасини кўтариб Маннон Уйғур чиқди. Етим Бобожон, Тамарахоним, Мария Кузнецова, Маъсумахоним Қориева, Аброр Ҳидоят, Ҳалима ва Соралар келди бу кўҳлик ва ажиб, сеҳргар санъат оламига! Шеъримиздаги Сўфизода, Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғулом, насримиздаги Абдулла Қодирий, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, киноиздаги — ёш ўсмир киноиздаги Наби Ғани, Асад Исматов, Раҳим Пирмуҳамедов, Комил Ерматов, Малик Қаюмов, Йўлдош Аъзамовлар каби катта тўлқинда ёриб киришди маданият майдонимизга ва маданият ансамбли яратдилар улар! Бугунги академик драма, бугунги академик опера, бугунги хизмати баланд «Баҳор» ва Эстрада санъатимизни, бугунги театр санъати музика санъати олий ўқув юртаримизни яратдилар улар, совет санъати яловбардорлари Турсунной ва Нурхонларга, Ҳалима ва Сораларга, Аброр ва Обид Жалилларга, Бобораҳим ва Карим Зокирийларга, бугунги санъатимизни шарафларга ўраган санъаткор-

ларимизга оқ йўл берганлар улар! «Бой ила хизматчи», «Гулсара», «Бўрон», «Тоҳир ва Зухра», «Дилором», «Нурхон», «Тор-мор», «Ендирамиз», «Тарих тилга кирди», «Номус ва муҳаббат», «Ҳамза», «Алишер Навоий», «Мирза Улуғбек», «Йўлчи юлдуз» каби театр санъати нуқраларига улар асос бердилар! Жаҳон драматургиясининг порлоқ юлдузлари бўлмиш «Гамлет», «Маскарад», «Отелло», «Момоқалдироқ», «Егор Буличев», «Макр ва муҳаббат», «Ревизор», «Маликаи турандот», «Милтиқли киши», «Тартюф» ўзбек совет саҳнасида муваффақият қозонганида ана шу санъат оқсоқолларига шараф ва шавкатлар айтилган! Ҳозирги «Шоҳи сўзана» билан «Шоҳ Эдип» ёки «Бургутнинг парвози» билан «Зулматдан зиё»нинг юқоридаги номланган санъат асарлари сафига ёндашиши ҳам уларсизмас. Чунки бу асарларнинг нафасида улар оқ йўл берган ё йўллаган бекиёс санъаткорларнинг ранги, нафаси бор!

Бугун Тамарахоним деса, дунё Ўзбекистонни танийди, унинг истиқболига ҳурмат бажо келтиради, Мукаррамхоним ёки «Баҳор» деса, ғарбу шарқ ўзбек халқининг камолига, совет мамлакати камолига имон келтиради (китобхон мени маъзур тутсин, бор нарсани айтмай иложим йўқ), бугун Ботир Зокировнинг «Газли» ёки «Мафтунингман»и Франция, англия, ҳинд ё араб тилларида дунё кезиб юрган бўлса, бу фақат жонажон юртимизнинг шаънини муборак номини тилга келтиради!

Буюк Алишер Навоий номи билан аталмиш катта Академик опера ва балет театримиз бу йил ўттиз ёшга кирди, Самарқандда фарзанд кўрди, у ерда ҳам опера театри майдонга келди. Мухтор Ашрафий, Толибжон Содиқов, Юнус Ражабий, Дони Зокиров, Тўхтасин Жалилов, Алексей Козловский, Сулаймон Юдаков, Монас Левиев, Ҳамид Раҳимов, Икром Акбаров, Рашид Ҳамраев, Матниёз Юсупов, Я. Сабзанов сингари автор-

лари бор. Уларнинг «Майсаранинг иши», «Гулсара», «Тоҳир ва Зухра», «Лайли ва Мажнун», «Семурғ», «Фарҳод ва Ширин», «Улуғбек», «Ҳамза», «Дилором», «Шоирнинг қалби», «Қирқ қиз», «Суҳайл ва Меҳри», «Боздашт» каби асарлари эътиборда. Ҳамза номи билан аталгувчи академик драма театримиз эллик ёшга тўлди, унинг Самарқандда, Каттақўрғонда, Қўқонда, Нукусда ва ниҳоят Тошкентнинг ўзида ўзига ўхшаш драматик «йўлдошлари» бор... Бу эътиборли театримиз янги бинога кўчди! Буюк демократ шоир Муқимий номи билан аталувчи музыкали драма ва комедия театримиз ҳам элликдан ошиб кетди, у Ҳамза, Муҳитдин қори, Уйғурлар майдонга келтирган санъат гуруҳларидан Қўқон, Андижон, Фарғона музыкали драма театрларини ташкил этиб, Тошкентда Ҳамза ва Навоий театрларига бош қўшди, шоҳлаб, онахон бўлиб келмоқда. Унинг саҳнасида ўзбек санъатининг улқан-улкан санъаткорлари улғайган, ажойиб образлар яратган Аброр Ҳидояттов ҳам, Бобораҳим Мирзаев ҳам, Ҳалима ва Назиралар ҳам, Карим Зокирий ва Шаҳодатхонимлар ҳам мана шу саҳнанинг фарзандлари. Уларнинг сафдошлари бўлмиш Лутфихоним ая Сармисоқова эса ҳамон шу саҳнада! СССР халқ артисти унвонини ҳам шу саҳнада олдилар. Горький номи билан аталгувчи Академик рус театримиз республикамиз маданиятига ўзбек театрлари билан баробар хизмат қилмоқда, у жаҳон, совет ва ўзбек совет драматургларининг энг яхши асарларини ташвиқ этиб келмоқда, совет театр санъатининг баланд минбарида туриб санъат асари яратмоқда. Унинг саҳнасида Галина Николаевна Загурская каби ажойиб санъаткорлар ижод этмоқдалар. Пойтахтда яна Охунбобоев номида ёш томошабинлар театри, рус тилида ёш томошабинлар театри, рус ва ўзбек тилларида қўғирчоқ театри, «Ёш гвардия» номида ўзбек драма театри, йигирма коллективга эга бўлган

Қори Ёқубов номида Ўзбек давлат филармонияси, Эстрада оркестри, «Баҳор» ансамбли, «Ўзбекконцерт» ва ўзбек давлат цирки иш кўради. Булардан ўзга яна 17 театр республикаимизнинг область маркаслари ва йирик шаҳарларида ўзбек совет санъати рангига ранг, шарафига шараф қўшиб келмоқдалар. Уларнинг Аббос Бакиров, Яҳёхон Маматхонов, Зайнаб Содиқова, Мурадjon Аҳмедов, Қамара Бурнашева, Жалил Раҳимов, Ваҳобжон Фаёзов, Комилжон Отаниёзов, Ойимхон Шомуротова каби санъаткорлари бордирки, ўзбек санъати улар билан, уларнинг санъатлари билан фахрланади.

Қори Ёқубов номидаги ўзбек давлат филармониясининг Зоҳид Ҳақназаров бошчилигидаги симфоник оркестри, Абдуқаҳҳор Султонов раҳбарлигида хор капелласи, Тўхтасин Жалилов номидаги ўзбек халқ чолғу оркестри, Ботир Зокиров раҳбарлигидаги эстрада оркестри, «Шодлик» ва «Лазги» ансамбллари ўзбек музыка, қўшиқ ва рақс санъатининг намуналарини сайқаллайдилар, унинг фахри, шарафи билан яшайдилар, халқимиз меҳнатини, ғалабаларини, пахтакорларимизнинг қаҳрамонона меҳнатларини, меҳнат зафарларини тараннум этадилар, уларнинг шон-шарафларини элга ёйдилар.

Халқимиз шарафи ва самаралари, республикаимиз камоли тасвирий санъатимиз кўргазмаларида ўз аксини топмоқда. Ниҳоят узоқ даврлар мулки ва анъанаси бўлмиш бу санъат асарлари бизнинг замонамизда ўзининг асл ривожини ва камолини топди. Унинг ажойиб усталари етишиб чиқди. Чингиз Аҳмаров, Раҳим Аҳмедов, Самиғ Абдуллаев, Абдулҳақ Абдуллаев, Лутфулла Абдуллаев, Урол Тансиқбоев, Искандар Икромов ва бошқа жуда кўп рассомларимиз бу санъатнинг катта омиллари бўлиб қолдилар.

Ун кунлик қардош ва қондош тожик тупроғида, буюк

Рудакий ва Айний юртида ҳазрат Навоий ва улуғ Ҳамза санъатининг самараларини намоиш қилади. Ун кун дўстлар давра очади бу ажойиб юртда, водийда, ўн кун ўзбек қўшиғи, рақси, яллasi, шеъри, ўзбек музыкаси ва овози юради республика бўйлаб. Албатта ҳали санаб ўтганим ҳамма санъатимизмас, уларнинг бир қисмигина келишади. Навоий театри «Шоирнинг қалби», «Зулматдан зиё» операларини, «Семурғ», «Қирқ қиз», «Спартак» балетларини кўрсатади, СССР халқ артисти Мукаррамахоним Турғунбоева раҳбарлигидаги хизмат кўрсатган Ўзбекистон ССР Давлат «Баҳор» рақс ансамбли, Ўзбекистон ССР халқ артисти Ботир Зокиров бошчилигидаги Эстрада оркестри, СССР халқ артистлари Ҳалима Носирова, Галия Измайлова, Олим Хўжаев, Мухтор Ашрафий, Саодат Қобулова, Ўзбекистон ССР халқ артистлари Юнус Ражабий, Бернара Қориева, Қлара Юсупова, Қундуз Миркаримова, Саттор Ярашев, Ҳалима Комилова, Коммуна Исмоилова, Комилжон Отаниёзов, Фароғат Раҳматова, Муроджон Аҳмедов ва бошқа санъат усталари ташриф буюришади.

Ўзбек маданияти намояндалари тожик қариндошлариникига катта тайёргарлик билан, санъат совғалари билан, салом ва эҳтиром билан, диди баланд тожик санъат шинавандалари олдида қизариб қолмасликни ўйлагани ҳолда қадам ранжида қилмоқда, яқиндагина ўзбекларни тонг қолдириб кетган Ҳанифа Мавлонова, Малика Собирова, Шоҳиста Муллажонова, Аҳмад Бобоқуловлар ҳузурига, ана шундай баланд санъаткорлари бор ифтихорли халқ ҳузурига келмоқдамиз.

Илгарилари авлодларимиз бир-бирларини соғиниб қолишганларида ҳар қанақа ишларини ҳам ташлаб бир баҳона топар эканлару ўша дўстлари яхши кўрган нарсаларидан бир нарсалар қилиб, ялангоёқ, бошларида сават, тилларида ёр-ёр, равона бўлишар экан. Шундан

бўлсами, «ҳай-ҳай ўлан, жон ўлан, гул тергали келган-
миз, гулни баҳона қилиб ёр кўргали келганмиз» деган
ашула ҳам чиққан экан. Шунга ўхшаб биз ҳам бобо-
ларимиз удумлари билан ўн кунлик баҳонаю ёр кўргали
келяпмиз, ёри-дўстларимиз, қадрдонларимизни кўргали
келяпмиз бахт ва баҳор диёрига!

ТОШКЕНТ УИЛАРИ...

Букун мени Тошкент уйғотди. Тонгга ҳали анча бор эди. У баҳор кийимида жилмайиб турарди эшигим олдида. Одатдагидай жим хиёбонлар бўйлаб кетдик у билан. Кундуз ранг чироқлар остида қаттиқ меҳнатдан толиб ухлаб қолган йўлкалар кўз очишарди бизнинг қадамимиздан, саҳархез «мешкоб» машиналар эса, уларнинг қўлларига сув қуйиб ўтар, юзларини ювар, ҳамиша ҳамшаҳарлари ҳузурига пешвоз чиқиб тургувчи сафба-саф камарбаста дарахтлар эса, қўлларини қовуштириб бош эгиб ўтишарди... Улар ҳам бўртиб, кучала чиқара бошлапти...

Биз анҳор бўйлаб кетдик. Карнай-сурнай овози янгради қаердадир, узоқларда ноғора... Шаҳар деразалари кўз оча бошлади, осмон билан ўпишиб турган крач бошидаги Ойқиз ҳам ерга тушди, қуёш билан смена алмашди...

Кўча уйғонди, шовқин тўлди унга, пойчаси шимариглиқ автомобиллар югуриб ўтиша бошлади, трамвай аллақайси муюлишда қийналиб қайрилди, троллейбус эса, яланғоч болалардай шипшийдон шошилиб ўтди чорраҳадан, шамол югуриб кетди орқасидан болалардай, семиз автобус ёрилгудай ҳарсиллаб кўприкка келганда

секинлади, елкасигача чиқиб олган болаларини авайлади наздимда...

Биз ҳамон пиёда кетардик, жим, сокит. У мени ташвиши, дарди, орзулари билан банд қилгиси келар, мен билан бўлишмоқчи бўларди, назаримда, ўзини кўрсатарди менга.

— Менинг яраларим, — деди бир катта ялангликка етганимизда зилзила оқибатларини кўрсатиб, ичида бир нарса узилгандек... — бундан одамларгинамас, уларнинг файз-фазилатларигача, ўйин-кулгиларигача кетди. Ҳувиллаб қолди бир вақт бутун шаҳар эътиборини тортган гўзаллик шоду-хуррамлик ўрдаси. Юрагим шувиллайди ҳар сафар ўтганимда бу жойдан, ўша даҳшатли тонг кўз ўнгимга келаверади, унинг мени ларзага келтирган они, у фарёдлар, у кўксимдаги зарблар, у чок-чокида қетган қадим уйларни, у бир-бирига суяниб оёқда зўрғ қолган синчларим, муккасидан кетган деворларим, у тонг қоронғисида сарпойчанг қочиб чиқиб ҳайратда қолган маъсум кўзлар эсимга келади, яна ўша устимни қоплаган чанг-тўзон, бағримда югурган момагулдурак, гулув туради ўрнидан.— У ҳали ҳам унда-бунда қолган ҳассакаш уйларга ишора қилади...— Мана бу мўйсафидга боқ, у ўзидан қадим қадрдони билан видолашяпти. — Қотмадан келган нуроний мўйсафид қинғайиб қолган икки қаватли эшигидан аста якка кифт ҳолатда чиқиб занжирини солариди. У занжирини солди-ю, ҳайрон қараб қолди, нега занжир солди, қайтиб келаман дебми ёки одатданмиди... Ҳар нечук, занжир солди. Назаримда бу билан у эски истиқоматгоҳини муҳрлади, Энди у пешайвонга чиқди, унда осилиб турган рангдор тўрға боқди. Бедана типирчилаб турарди «мени ташлаб кетма» дегандек унга қараб. Мўйсафид бир нафас илжайди унга. У ҳам буни билди шекилли, «битбилдиқ отди» бирдан тонгни янгратиб. Мўйсафид мамнунлик билан

олди ва деворлари молдек ағанаб ётган ҳовлисидан чиқди, яна бир марта ўгирилди уйига, шу вақт тағин бир нарсага тикилиб қолди. — Қаранг, нима тортди назарини, фаҳмладингизми, — деди бирдан менга Тошкент, — уйининг адреси, кўчасининг номи билан уйнинг санаси ёзилган муқаддас адрес тортди назарини. Қараб туринг, уни ҳам олади ҳозир. — Дарҳақиқат, мўйсафид бориб уни ҳам кўчириб олди. Янги уй калиди қўлида эди унинг бугун. Янги уйига шошиларди..

Чол узоқлашиб кетди. Уни кутиб турган бульдозерчи уни узоқлатиб моторини ёқди. Чол бирдан орқасига қаради. Бунга кўрган бульдозерчи ҳам дарров ўчирди моторини. Жимлик чўкди, чол бир нафас қараб турдида, кейин аста давом этди йўлида, автобусга ўтирди. Шундагина бульдозерчи бульдозер солди чол ҳовлисига. Биз ўтиб бўлгунимизча у ер ҳам тептекис бўлди. — Мана шундай, дўстим, — деди «ҳамроҳим» оҳиста, — сағал кам бир йилдан бери бағрим тимдаланади, тўлғонаман, сенинг дардинг билан куяман.

Биз зилзила ўтган маҳаллалардан ўтиб борардик, ҳол-аҳвол сўрашиб, дардлашиб... Улар энди яралари битиб, ранги-бошлари кириб, хиёбонларга, расталарга айланган эдилар.

Кенг ва катта қурилиш майдонидан келиб чиқдик. Тонг аллақачон уларнинг юзларини ўз олов ранги билан бўяган, дам сайин кўтарилиб турган корпуслар шовқин билан тўла эди.

— Булар менинг дўстларим, — деди ғурур тўла кўксини кўтариб Тошкент. — Булар оғир кунларимни енгиллатган, йиқилганимда суяган, чанга қолган бахтимни қўлимга олиб берган, қўлтигимга кирган азиз биродарларим, қардошларим, азамат ўртоқларим! — У мени «Москва», «Ленинград», «Украина», «Озарбайжон», «Душанба» деб ёзиб қўйилган қатор қурилиш корпусла-

ри ёнидан, катта ҳашар — умумиттифоқ ҳашари ёнидан олиб ўтарди. — Яраларим битмоқда, — деди тагин у ҳузур билан боқар экан бу кетсиз қурилиш ҳавозаларига!.. — Узоқ қолмади энди яраларим битишига. Бу меҳрибон қўллар, бу умумхалқ ҳашари мўъжизалар яратади, ҳатто ўзимиз ҳам ўзимизнинг ҳусни-жамолимизга ҳайрон-ҳайрон боқамиз ҳали, буюк Алишер деганидек:

Хуснингга ҳайрон эсам, келмас улус ҳайронлиғи,
Кимки ҳайронинг эмасдир, мен анинг ҳайрониман!

Ҳали кўрасан, бизга Москванинг камолн, Украина жамоли, Тбилиси таровати, қирғиз кўрки, белорус муҳаббати, ҳамма-ҳаммаси кириб келади, бу омухта ҳусн-тароват совет шарқиға кўз-кўз бўлади, Пушкин даҳасига Обой квартали, Вурғун кўчасига Шайхода маҳалласи, Айний майдонига Якуб Колас чоррахаси улашиб кетади, улар катта Навоий, Муқимий, Фурқат кўчаларини ўз фойз-тароватлари билан нурафшон этадилар.

У мени бу кўча, маҳалла ва майдонлар ҳуснига ҳусн қўшиб турган Маяковский ва Ҳамза, Мухтор Аvezов ва Ғафур Ғулум, Тўхтағул ва Машраб, Маҳтумқули ва Огаҳий, Нотавон ва Нодирабегим, Сайёд Нова ва Алпомиш ҳайкаллари ёнидан олиб ўтди, уларни кўз ўнгимдан ўтқариб фахр билан деди: булар менинг фахри-зийнатим, мулки-давлатим, кўрки-савлатим бўладилар!..

Мана булар эса, менинг тарихим, хотираларим, оғир кунларимнинг ибтидоси!

У менга фожиали кунлар хотираси бўлиб қолган яранган кулба номигина қолган кўча бурчаги ва 26 апрель тонготарида тўхтаб қолган соат, тарихий деворда қолган муқаддас ёдгорликни кўрсатади.. Бу ёдгорликлар ҳақиқатан ҳам чаман орасида бир олам тарихдан гапириб турган асрий баландликларни эсга солардилар.

Булар менинг пешанамдаги ажинлар, — деди жиламайиб. Биз яна илгарилаб кетдик...

Ҳалиги ноғора ҳамон тинмасди. Менинг унга қулоқ солганимни фахмладими, — шундай маърака кунлари бу даҳада ҳам чалинариди у, — деди аста. Кейин тагин давом этди. — Танидингизми, ҳалиги мўйсафидни. Тоштрамда ишлайди, эскидан трамвайчи, конкаликда ҳам ишлариди, от алмашиб берадиган жойда... Мана у ҳозир шаҳримизнинг азиз, муҳтарам граждани. Уйига, янги уйига шошиляпти.

Чол саф тортиб кетган қатор кўп қаватли бинолар орасига кириб йўқолди.

Янги, тамомила янги шаҳар очилди кўз ўнгимизда.

— Бу ҳам мен, — деди гурур билан Тошкент бу кетсиз ва ҳисобсиз кўп қаватли уйларни кўрсатиб менга. Бирдан хаёлан гапириб берган гаплари эсимга келди унинг ва у орзуларни кўра бошладим. Бу уйлар, бу кўз илғамас кенг ва узун кўчалар, бу чорраҳа ва майдонлар, бу даҳа ва маҳаллалар, бу хиёбон ва боғи-роғлар, бу қисмати ва истқболидан мамнун юзлар...

— Бу ҳам мен, — деди у сарвиқомат уйлар бағрида эркаланиб ётган чойхонага мени етаклаб. — Сен бир эътибор қилгин-а, бу кишиларга. Улар бир-бирларига нақадар меҳрибон кишилар! Бу чойхона ҳам, бу маҳалла ҳам, бу одамлар ҳам янги, бир-бирларини шу ерда кўрганлар, шу ерда танишганлар, шу ер, шу жамоат уларни дўстлаштирган, девордармиён ва ҳамжиҳат қилган! Улар шаҳарнинг турли маҳаллаларидан, турли даҳасидан, турли дарбозасидан! Зилзила майиб қилган қадрдон уй-жойларини ташлаб келган кишилар. Қуюқ салом ҳам, иззат-икром ҳам, ширин калом ҳам шу ерда. Булар менга ёқади, буларни кўрсам кўнглим очилади, ҳалиги яраларим бирдан тузалиб, битиб кетгандай бўлади. Дастурхондай қоқиб ташлади уларни, қўрқишма-

ди, туриб беришди мардона, чарчатди жуда, аммо ҳолдан тойдиролмади, ваҳима эса, шоир айтгандай, кўчада сарсон қолди, ҳеч ким эшик очмади.

Ана бизнинг мўйсафид ҳам етиб келди. Унинг маҳалласини «Қашқар маҳалла» дегувчийди. Шаҳар у томонга бўй чўзмасидан илгари у ерлар тўқай бўлар, қашқирнинг кони эди. Ундан кейин у замонларда одамлар ҳам бир-бирига қашқирдай қарашарди албатта. Ўшандан қолган маҳаллайди унинг маҳалласи. Энди бу одамлар нима деб қўйди денг маҳаллаларининг исмини... «Ўртоқ» деб!.. Қашқар қаёқдаю ўртоқ қаёқда! Осиё маликаси деб аталган шаҳар маҳалласининг номи тағин қанақа бўлиши керак!?

Биз бу гавжум чойхонага кирганимизда мўйсафиднинг улфатлари орасида хурсанд ўтирарди. Унинг нуроний юзларида ҳалиги ташвиш ва кудуратдан асар ҳам йўқ эди.

Чойхона шу қадарли шиғам ва покиза эдики, кирган киши ўтириб қолаверар, чойхоначининг оғзи қулоғида эди бундан!

Ногора овози энди жуда ҳам яқиндан келарди.

— Овоз берсанг бўлади энди, у ўша ердан келяпти, — деди «ҳамроҳим». Мен овоз бергани келдим. Энди портрети турарди мўйсафиднинг сайлов участкаси деворида. Овоз бердим. Қайтганимда мўйсафиднинг ўзи йўқ, беданаси турарди осифлиқ чойхона толида. У менинг келишимга шу қадар қаттиқ ва завқ билан сайрадики, бирданига ҳамманинг кўзи унга қадалди.

— Бу ҳам мен, — деди «ҳамроҳим» менга қараб, етаклаб кетди яна. Тепамизда ҳамон ўша бедананинг жонолғич овози янграрди...

ҚУШНИ ОШИ

Янги йил дастурхони атрофида ўтирган азиз, муҳта-
рам дўстлар!

Янги, хушнавоз ва хушрўй йил истиқболига сидқи-
дил ва очиқ юз билан чиққан ўртоқларим!

Янги йил хизматига тайёр камарбаста сафдошларим!

Уни янги келин ҳовлисидек саранжом мамлакати,
билаги шимариглик йигит-қизлар аҳдидек мустақкам
ва ҳалол лабзи билан кутаётган ҳамроҳларим, ҳамкаса-
ба, ҳамжиҳат, ҳамқалам, ҳамқадамларим, дўстларим!

Бундай кунлар инсон умри — саноғида алоҳида қайд
этилади. Шунинг учун бўлса керак, бу кунларга ғазал-
лар, байтлар, қасидалар битилади, қўшиқлар куйлана-
ди, қадаҳлар кўтарилади, яхши гаплар айтилади! Бу ға-
зал, байт, қасида ва қўшиқлар бу кеч, бу оқшомлари
уйма-уй, кўчама-кўча, шаҳарма-шаҳар, элма-эл яхши
одамларнинг саломларини олиб юрадилар бир-бирлари-
га, бўсаларини, ҳалиги илиқ сўзларини, ҳатто ҳарорат
тўла қалблари ва қучоқларини! Бундай муборак ва та-
баррук удумни, балки одатни бизда «қўшни оши» ҳам
деб аташади. Қўшнилари бир-бирларига ана шундай
бахтли, шодиёна кунлари — оқшомлар энг яхши таом-
ларидан чиқарадилар, чинни косалар уйма-уй, кўчама-

кўча кезади, қўшнилар, қариндошлар, дўстлар оши байрам дастурхонларида ана шу сидқидил қўшнилар, қариндошлар, дўстлар муборакбодларини, самимий саломларини еткурадилар! У чинни косалар худди салом мактублари сингари яна эгаларига салом ошлари олиб қайтадилар!..

Бугун биз сиз билан суҳбатдалигимизда мамлакатимизда ана шундай ажойиб, гўзал «салом» кезиб юрипти! Азиз дўстлар!

Ана шундай муборак қўшни ошимиз бугун, ҳозир бизнинг энг яқин сеvimли, қадрдон қўшнимиз Тожикистон кўчаларида, боғи роғларида, хонадонларида ҳам юрипти! Букун қадрдон ва қариндош қўшнимиз Тожикистон тупроғида қўшбайрам! Тожикистонда ҳосил байрами. Букун қўшнимиз ҳовлисида, қўшни водийларида, қўшнимиз воҳаларида шодиёна, ғалаба, буюк зафар шодиёнаси! Совет пахтачилигининг устозлари Ҳамроқул ака билан Ўринхўжа акалар династияси байрам қилмоқда, улар бошлаб берган зафарлар силсиласи давом қилмоқда! Фарҳод ва Қайроққум тантана қилмоқда! Аму ва Панж, Сиру Вахш, Зарафшон ва Кофирниҳон тантана қилмоқда! Помир боши кўкка етиб томоша қилмоқда бу тантанани, Ворзоб ва Хисор ўйнамоқда бу тантанага! «Икки дўст тураркан елкама-елка, тоғларни ҳам осон этади тилка» деб башорат этган буюк Фирдавсий, «Икки дўст сидқидил қўл олса агар, тупроғи бўлғувси олтин билан зар» деб башорат қилган буюк Навоийнинг авлодлари уларнинг сўзларини ўринлатишмоқда! Бир вақт Шарқнинг ажиб файласуфи Саъдий Шерозий ҳам айтган экан: «Ҳеч тугалмайдур қадимий ошнолар суҳбати, сувни гар минг пора қилсанг ҳам қўшилгай оқибат!»

Ана шу халқ тантана қилмоқда! Сизнинг ижозатингиз билан мен бизнинг муборакбодимизни, Сино билан

Беруний, Жомий билан Навоий, Айний билан Ҳамза қадронлигидек самимий ва табаррук дўстликни эслат- гувчи саломимизни, қўшни ошидек азиз ва лазиз табри- гимизни йўллайман! Бу муборақбод, бу қалблар, қадр- донлар сўзи бир онлар бутун Фарғона водийси осмони қулоғига тилла ҳалқа бўлган буюк Содирхон ва Ҳамро- қулқорилар овози сингари тоғлар, боғлар ошиб етиб борсин! Ўз мамлакати, озод ва эркин социалистик юрти, ўз халқи ва давлати манфаатлари йўлида тинмай, тол- май курашаётган сидқидил халққа етиб борсин бу са- лом ана шундай халқдан! Сидқидилликки енгади ҳар ерда! Ҳар шароитда! Ҳамма вақт! Ундан ғолиб ва адл- роқ, ундан пок ва маъсумроқ, ундан ҳаққоний ва сами- мийроқ, ундан буюк ва афзалроқ ҳечна йўқ дунёда! У фақат советлар замони турган мамлакат халқларигаги- на, ана шундай замон барқ урган эллар меҳнатигагина мансубдир! Шунинг учун ҳам унинг дегани-деган, айт- гани-айтган бўлади, шунинг учун ҳам унинг сўзи билан иши бир! Чунки, унинг сўзи сидқидилдан келади! Аргам- чига қил қувват деган гап ҳам шундан чиққан!

Ғалаба билан фахр доим бирга юради ва улар ни- ҳоятда дўст, ўртоқ. Аммо ғурурмас! Ғурур билан ғалаба ҳеч қачон чиқишганмас, улар ҳамиша бир-биридан йи- роқ юради! Шунинг учун ҳам сидқидиллик ғалабалари- мизнинг ҳам раҳбари, ҳам бешиги!.. Сидқидиллик ҳами- ша ҳамроҳимиз бўлсин!

Яшасин сидқидиллик, яшасин дўстлик, яшасин ғала- ба! Сидқидиллик, ғалаба ва дўстликка шон ва шараф- лар бўлсин! Яшасин сидқидиллик!

Азиз тожик дўстлар!

Янги йил остонасида туғилган ажойиб ғалабангиз муборақ бўлсин! Бизнинг янги йил байрамимиз сизнинг ғалаба байрамингизга қўшилиб кетди, биз ҳам тўйин- гизга тўйимизни қўшдик, шеъримизни, куйимизни, қў-

шиғимизни! Самимий муборакбодимизни қабул қили-
шингизни сўраймиз шундай улуғ айёмда!..

Ассалом алайкум азиз қариндошлар.
Бахтидан ораста озод мамлакат!
Ассалом алайкум тафти қуёшлар,
Тафти-таровати обод мамлакат!
Юракдан юракка йўл яқин дейдилар,
Шу яқин йўл билан чиқдик сиз томон.
Қониқсин кўришиб соғинган дийдалар,
Дийдаки, маслаги, қисмати ёнма-ён!

Ассалом алайкум!

БИР ТАБАССУМНИНГ КУЧИ

Салом, Холёр!

Уша кунги сенинг ҳаётинг ва менинг хаёлимда юз берган зилзила тўғрисида икки оғиз фикрлашишга мажбурман.

Мана кўрдингми, нима бўлди! Битиб турган иш битмади. Киши кўнглини қолдиришдан, хира қилишдан оғир нарса йўқ дунёда! Киши кўнгли хира бўлар, қолар ўтиб ҳам кетар, аммо бунинг сабабкори бўлган кишининг умрида мангуга қолади. Сен худди шундай ҳолга йўл қўйдинг. Тумтайишдан нима ҳожат, сенингча бу салобат беради кишига. Эҳтимол, аммо фазилатмас! Киши ўтган жойда гул униши, файз қолиши лозим. Яхши ўқийсан, уддабурро ҳамсан, яхши қаламинг ҳам пайдо бўляпти, ажиб ҳикоя ёзибсан. Лекин тундни тарғиб қиласан. Ахир у колхоз клубида икки йил ишлаб бир марта ҳам тишининг оқини кўрсатмаган бўлса қандай қилиб маданий-оқартув ишини олиб боряпти! Ундай кишини клубдамас, колхозда ҳам қолдирмаслик керак, чўлга олиб чиқиб ташлаш лозим. Сен кетганингдан кейин редактор узоқ жим ўтириб қолди, охирида «тавба, худди ўзини ёзипти-я» деди. Тўғриси-ни айтсам, мен ҳам шундай ўйлаганидим, худди ўзингни ёзибсан. Эсингда борми, Антоновнинг ҳикояси?

Чўлда кетаётган бир машина одам бир қора кўзойнакли кишини олишади йўлдан, у бу шўх кишиларнинг аскияларига қўшилиш тугул, бирон гапига ишшаймайди ҳам, лаби ҳам учмайди. Шунда уларнинг ичидаги хушчақчақ чол унинг қаёқдан-қаёққа кетаётганини суриштиради, у бўлса колхоз клубида массовик бўлиб ишлагани, колхоз раиси бир йилда, бир марта ҳам кулмагани учун ишдан бўшатганини, шунга шаҳарга арзга кетаётганини айтади, чол эса, машинани тўхта-тиб чўлнинг ўртасига ташлаб кетади уни... Сен билан биз «боплапти» деб роса кулганидик, эсингдан чиқдимми?!

Редактор анча яхши гапларни айтмоқчи эди сенга, анча яхши ниятлари бор эди, умидли йигит деган эди ўқиб чиқиб ҳикоянгни. Сен бўлсанг, кечиргину, молдек кириб, молдек чиқиб кетдинг. Нима, одоб, иззат, табассумни сотиб олармидинг? Тили тутулиб қолди бечоранинг, ҳеч кутмаган экан сени шунақа тунд деб.

Гап албатта ҳикоядамас, гап инсоннинг шаклланиши ва келажаги ҳақида! Мен сенинг қадрдон дўстинг, болалик ўртоғинг сифатида очиқ айтмоқдаман мулоҳазаларимни. Ҳали ҳам кечмас, теварагинга қарасанг бўлади.

Табассум тошни эритган дейишади эскилар. Икки гапнинг бирида шу гапни такрорлардилар бувам. Хонаси келдию бир куни шу гапларининг маъносини сўрадим. Отга мингашиб тоққа чиқиб кетаётган эдик, жавоб ўрнига ҳикоя бошлаб юбордилар... Худди шу бугунгидай кўклам эди, тоғ бағирлаб, ёлғиз оёқ йўлда, жим-жит Қорабов бағрини безаб ётган лолалар ора-лаб борар эдик...

Табассум, болам, бу ҳикмат! Луқмони Ҳаким, ҳузурларига келган бетоб кишининг касалини аниқлаганларидан кейин бир ров ташқарига чиқар эканлар,

кўкатлар масканига. У киши топган касалига қандай ўт даво бўлса, ўша ўт «мана мен» дея бўй чўзиб пешвоз бўлар экан. Ҳаким ўша ўтни буюрар эканлар ҳалиги бетобга. Қунлардан бир кун ўзларининг ўғиллари ётиб қопти, шошилар чиқиптилар кўкатлар масканига. Бироқ бу сафар кўкатларнинг биронтаси ҳам бош кўтармапти, эгилганича туришаверипти. Луқмони Ҳаким нима қиларини билмай ноилож уйга қайтиптилар ва жарроҳлик пичоғини олиптилар қўлларига. Лекин ўғиллари пичоқни кўтара олмапти, каптар тухумидай тош олиптилар жигаридан. Қазо қилипти фарзанд. У, ёлғиз бўлганиданми, ё биринчи жарроҳлик хотираси дебми, ҳалиги тошни доим қўлларида олиб юрар эканлар. Бир куни касал кўргани кетаётиб йўлда қўл ювишга ариқ бўйига чўққайибдилар ва тошни бир япроқдай кўкат устига қўйиб қўл ювишга тутиниптилар. Қўл ювиб бўлиб қарасалар, тош ҳалиги кўкат кафтида эриб симобдай лиқиллаб турганмиш. Луқмони Ҳаким бу даҳшатдан додга келиптилар ва у кўкатга қараб дептиларки: Ё алҳазар, мен ахир фарзандим касалига даво истаб чиққанимда сен ҳам бор эдинг-ку, бу тошни эритиб юборишдек қудратинг бор экан, нечун айтмадинг, нечун бош эдинг ўшанда бошқалардек сен ҳам?

Шунда ҳалиги кўкат, кафтидаги симобдай лиқиллаб турган тошни елга сочиб дептики: мендан ноўрин койинмоқдасан, Луқмони Ҳаким! Сен ахир одатдагидай табассум биланмас, қаттиқ изтиробда, қаттиқ қайғу билан, қовоғингдан қор ёғиб чиқдинг. Биз сенинг қайғунгга шерик бўлмай, устингдан кулишимиз керакмиди? Сен ахир ҳаммиша очиқ чеҳра билан чиққувчи эдинг, биз ҳам сенга қайси биримиз керак бўлсак шумимиз тик бўлардик ва ёрдамга шошилардик. Касални бизмас, аслида сенинг ўзинг, яъни сенинг табассу-

минг, очиқ чеҳранг тузатарди. Қасал ҳар қанча оғир бўлса ҳам табассумингни кўриб чиройи очилар, давосини топди деб кўнглини тўқ қилар, бизни айтганингдан кейин тағин ҳам ишонарди тузалиб кетишига. Сен наннки, бегонага, ўғлингга ҳам ана шундай қарашинг лозим эди...

Мана кўрдингми, болам, табассумнинг сеҳри қаерда, қандай қудратли у! — тугатди ҳикоясини бувам.

Бу балки боболаримиз тўқиган бир эртақдир. Аммо бу эртақнинг тагида катта маъно бор. Шифокорнинг бир оғиз ширин сўзи билан ёрқин табассуми ҳар қанақа дори-дармондан, афзал, руҳингни тетиклаштиради, тетик руҳ эса, ҳар қанақа аламни енгади!..

Ахир, димоғидан заҳар томиб турган ёки тўнг кишининг олдида ким ўтиргиси келади, чеҳраси совуқ одамга кимнинг тоқати бор! Ундай одам ўтирган жойда ёруғлиқ бўлмайди, у ҳамиша азалик кулбани эслатиб туради, унда на ҳаёт бўлади, на шодлик!

Табассумни тонгдан олганлар дейишади. Бу рост, табассуми бор кишининг чеҳраси ҳамиша нур таратиб туради. Шунинг учун ҳам бундай кишиларни нуроний аташади. У ҳатто гулдан гулга ўтгувчи капалак сингари чеҳрадан чеҳрага ўтади, биргина эрталабки табассум жуда кўпларга етади, кўпларни баҳраманд этади!

Уйғониб дафтар-қаламинг эсингга тушади, салом билан ўрнингдан турасан, даданг эркалаб бошингни силайди ёки кулиб дастурхонга чақиради, ойинг ҳар кунгидай ширин нонушта билан меҳмон қилади, ойинг билан дадангинг меҳри билан мактабга жўнайсан, ўртоқларингни ана шу кўтаринки руҳинг билан меҳмон қиласан сен ҳам, демак табассум уруғи экасан мактабингга. Дил хиралиқдан ёмон нарса борми дунёда! У сенинг дафтарингга, китобинггача қўл уради! Қаламингни ўтмаслаштиради, хаёлингни олади бошқа ёққа!

Табассум худди саломдек сеҳргар. У пайдо бўлган ерда инсоннинг энг ашаддий душмани қайғу, ҳасрат, ғам, алам бир он ҳам турулмади, уларнинг умри ҳаёлдай қисқариб кетади! Табассум қаерда пайдо бўлса у ерда ҳаёт, шодиёна бошланади!

Табассум ҳам худди саломдек зарур ҳаётга, кишиликка! Табассум хонадонингнигинамас, кўнгилларни ҳам ёритади, йўқни йўндиради. Табассум ҳовлингда очилган гулдай гўзал, серфайз! У пайдо бўлган жойда энг яхши дўстинг бўлмиш салом ҳам тилингга кела қолади, кўлинг ҳам кўкрагингдан жой олади, ўрнингдан турғизади, кўнглингдаги меҳрингни чироқ қилиб ёқади, порлатади! Уни кўриб ёмон ҳам, беодоб ҳам, ўйинқароқ ва қулоқсиз ҳам беихтиёр ўзини тузатади, виждонини уйғотади, ёмон йўлдан қайтаради! Киши чехрасига табассум бағишлаш учун койиш шартмас уни, бир табассум кифоя. У ҳар қанақа қаттиқ гапдан ҳам, ҳар қандай таълим ва танбеҳдан ҳам афзал!

Турмушда нималар бўлмайди! Уйлаганинг чиқмай қолади, хафагарчилик қамрайди ҳаёлингни, кутилмаган воқеа кўнглингни хижил қилади, яхши кўрганинг ёмон бўлиб чиқади... Бу вақтда нима қилмоқ керак? Келган оғирликни енгмоқ керак албатта! Енгмоқнинг энг биринчи ва тўғри омилларидан бири табассум. Бу толибликнинг асоси. У наинки сенинг кўнглинг тўқлиги ё диллигингдан дарак беради, бошқаларни ҳам, яъни дўстларингни ҳам дадил қилади, сенга қараб атроф, муҳит иш кўради. У кўнгилларни ёритадигинамас, ёмон, нодўст кўнгилларни хуфтон ҳам қила олади, уларнинг тadbирларини, ниятларини издан ҳам чиқаради!

Табассум шунинг учун кишининг энг яхши йўлдоши бўлади! Усиз яшаш, ишлаш, фикр қилиш қийин, оғир бўлади. У қоронғи уйда чироқ, ҳувиллаб қолган ҳовлида лола, диққинафас даврада кўшиқ!

Табассум ҳам салом ва алиқдан киши табиатининг бир муҳим бўлаги, ёшлиқдан шаклланади, одоб ва одатга киради, «палончининг отасига раҳмат» деган раъбатли сўзда асосий ўринни тутати, ота, она одат қилдирган ва одат қилган инсоний фазилатлардан хосият-лисидир. Бир одам сен суҳбатда ўтирган жойга кириши билан кишилар ўринларидан туриб салом берадилар ё саломга алик оладилар! Нега? Катта ё билимдонлиги учунми? Балки шунинг учун ҳамдир. Аммо биринчи галда унинг истараси иссиқлиги учун! Бу нима дегани?.. Бу унинг нурунийлиги, одоби учун! Нурунийлиги нима дегани?... Демак, у, сен ўтирган хонага очилиб, яъни камтарона табассумда кирди, унинг бу табассуми ҳалиги уйнигинамас, унда ўтирган кишиларнинг қалбини ҳам ёритиб юборди, шунинг учун ўринларидан туриб қарши олдилар уни. Бу эса, фақат унгагинамас, ўзига ҳам қилган иззати, ҳурматидир кишининг. Сўз яхши одам тилида шакардан ширин, ёмон одам тилида заҳардан заққум, дейишади. Буни табассумга ҳам йўйса бўлади. Мен бу билан сени ёмон одам демоқчимасман, ўзинг билмайдиган, сезмайдиган, ўзинг ўйламайдиган одатларинг борки, улар сенинг инсоний табиатингга раҳна соладилар. Шулардан биттаси ана шу табассум «бало»си! Унинг қудратини англашинг, унинг сеҳрига тан беришинг керак!

Қайтиб ол ҳикоянгни, уни «Табассум» ата ва унга салом бер! Тилингдан салом, чеҳрангдан табассум ари-масин. Дўстона табассум ва салом ила қадрдонинг Элёр.

САНЪАТ ЧИРОҒИНИ ЁҚҚАН САНЪАТКОР

Ҳожи там-там, Ҳожи Сиддиқ, Сафо муғанний, Тўх-тасин Жалилов, Ота Жалолиддин шунақа санъаткор эди! Булар этик билан сув кечган, каттанинг кичиги бўлган катта санъаткор, гул бўлиб кўкракка санчилган, малҳам бўлиб кўнгил мулкига кирган, киши табиатига табиб бўлган, уни дилхушликка илҳақ этган санъаткор! Улар куйлаганда кўнгилларда чироқ ёнарди, улар нафасидан хоналар порларди. Ҳожи Абдулазиз Самарқанд осмонини ёритганида домла Ҳалим Бухородан овоз берарди, саломлагандек уни. Хоразмда Харратов гармон тортганида, Фарғонада чироқ ёқарди. Ҳамроқул қори жонолғич қўшиғи билан, Тўйчи ҳофиз танбур чертиб нафас урганида, бутун водий чироққа тўлиб кетарди!!!

Беҳзод кириб кепти бир кун Навойининг олдига. Соҳиб Доро қараса, ғалати эмуш. Устозга ишим борида, депти остонада кўзи аланг-жалаң Навойини қидириб, қўлтиғида рўмолга ўроғлиқ алланарса. Марҳамат дептию Доро, ичкари бошлапти бу азиз, муҳтарам меҳмонни. Алишер бу ёш рассомни қаттиқ севар, ғоят қадрлар эди. Бу вақт Бинафша боғ ғазал султонлари билан тўла, мушоира куни эди. Ҳиротнинг шеърпарварлари,

хаммаси деярли шу ерда эди. Алишер азиз меҳмонни кўриб ўрнидан турди ва илтифот этди юқоридан жой кўрсатиб. Беҳзод қўлтиғидаги нарсани аста Алишер томон суриб қўйди-да, жилмайди ер остидан. Алишер бу ўроғлиқ нарсани очди-ю, ҳайратда нафосат даврасига қаради ва олиб уларга кўрсатди. Бу беназир бир соҳибжамол сурати эди. Боғ саҳнини тўлдириб ўтирган шоир-шуаролар, ҳофизии-хонандалар бирдан ҳайратда лол қолдилар бу санъат қаршисида. Алишер дедикки, минг тасанно сизга уста Беҳзод, менинг ишимни енгиллатдингиз, қайси ғазални олдинга қўёлмай қийналиб турганидим. Бемисил суратингиз олди улоқни, ғазал бўлмаса ҳам муборақ бўлсин!.. Барча ўрнидан туриб унга қуллуқ қилди, буюк Абдураҳмон Жомий билан Саид Ҳасан Ардашергачалли!.. Барча қайта ўтирганидан сўнг Жомий Алишерга қараб «мана энди фард они келди» деди кулиб. Алишер эса, фикрини топгани учун устозига қуллуқ қилди ва шоирларга деди: Бир туп гул юз гунча очадн, марҳамат, азизлар, мана уста Беҳзод чизган гўзал, фард айтишайлик....

Фард айтила кетди кетма-кет, даврани нафосат, ҳайрат садолари тутди, бир давра айланишининг ўзида ажойиб санъат пайдо бўлди, ажойиб санъат олдида. Аммо бир-бирига ўхшамас, бир-биридан гўзал, бир-бири билан беллашарди бу мажозлар, бу ўхшатишлар, бу муболағалар, буки тасвирлар... «Ҳунарга ҳам ҳунар керак» деди шунда кимдир туриб ва тағин ҳамманинг самимиятини билдирди. Хокисор санъаткор Беҳзод эса, ишнинг бу буюк алломаларга маъқуллигидан ўзини қўйрга жой тополмас, Навоий кўзига кўзини туширмаслик учун ҳадеб Дорога қарарди. У билмасдики, қанақа чироқ ёққанини ҳозир бу боғда ва бутун водий, балки бутун асрга!..

Санъат чироғи!..

Нақадар азиз ва муҳтарам бу чироқ халқимиз қал-
бидан, халқимиз хонадонида, даврасида.

Буқун бу чироқ халқимиз қалбига нанки зарурат,
балки саодат ҳам! Мен бу чироқни кўтариб санъаткор-
ларнинг мўъжизакор санъатларини кўриб мафтун бўл-
ганман. Булар менинг, сизнинг, ҳаммамизнинг замон-
дошларимиз. Улар билан фахрланамиз, улар ёққан чи-
роқ сайёралар ёғдусидек мангу яшайди, ўчмайди. Халқ
уни жонидек авайлайди, жонидек яхши кўради, ҳам-
ша унга интизор, хуморликда ўткаради кунини, унинг
истикболига чиқади, поёндоз ёзади йўлларига гуллар-
дан, жон қулоғида тинглайди уни, жон пардасида ас-
райди уни, ҳар бир сатрини, ҳар бир пардасини, ҳар бир
бўғинини, ҳар саҳифасини ардоқлашади, сўнгра ўзининг
номини бағишлайди, унга халқ санъаткори, халқ артисти
деб атайди уни камоли эҳтиром билан, санъаткор ўзи
яратган санъатига ўзи лол қолганидай, ўзи етқурган
санъаткорига ўзи таъзим қилади!

Буқун ўзи етқурган санъаткорини табрикламоқда
халқ, қалби қатига санъат чироғини ёққан санъаткорни,
унинг умидларини оқлаган санъаткорни, эллик йилдир-
ки, унинг кўнглини овлаб, ардоқлаб, унинг дилидагини
топиб келаётган катта санъаткорни, кўнгил чироғбони-
ни, экран санъаткорини, СССР халқ артисти Раҳим ака
Пирмуҳамедовни!

Раҳим Пирмуҳамедов киноактёр, ўзбек санъати ва
адабиёти мулкни жамлаган сўнмас маданият боғига
ўша Ҳожи там-там, ўша Сафо Муғанний, ўша Тўхтасин
Жалилов, ўша Ота Жалолиддин ва ўша уста Беҳзод
сингари санъат чироғини дадил кўтариб кирган санъат-
кор, ўз даврига, ўз замонасига санъат чироғини ёққан
санъаткор! Мен унинг бу мавқеини халқ орасида кўриб
ҳис қилганман. Мен уни халқ орасига чироқ ёқиб кирга-
нини кўрганман, шунда ҳақиқий санъатнинг қудратига

имон келтирганман, халқ севгисига, халқ меҳрига, ихлосига!.. Халқнинг ўз маданиятини, санъати ифтихорини, ўз мулкини нақадар ҳавас ва иштиёқ билан, завқшавқ билан қаршилашини, сева олишини, ардоқлашини кўрганман, кўриб ҳайратда қолганман. Бу севгига қиёс ҳам, тавсиф ҳам тополмаганман, тараф ҳам!

❁ Нақадар тақдирлай олади халқ санъатни, адабиётини, илмни! Нақадар баланд билади уни!

Мен ҳали Беҳзоднинг Навоийга келтирган суратини эслатдим сизга, унинг баҳосини. Бу камтарин ва камсуқум санъаткор ана шунақа истеъдодли, аммо ғоят хокисор. У оддий кунлар ҳеч, аммо ижод онлари ҳалиги чироқ кўтарган санъаткорни эслатади ногоҳ! «Ёзувчи халқнинг тили биланмас, дили билан гапиради, санъаткор эса, тили билан» дейди Раҳим ака ва ўзига берилган ҳар бир образ қиёфасини ана шу нуқтан назардан очади, рассомдай чизиб, ҳайкалтарошдай чилпийди, сайқаллайди, кейин унинг қалбига киради. Ана унда сиз бу оддий одамни танимай қоласиз, унинг кетидан кетасиз беихтиёр, этагида қоласиз охиригача. Эсингизда бўлса «Абу Али ибн Сино»да хоразмлик дуохон ролинн ўйнаган у. Асарда у роль деярли йўқ эди, жуда ҳам аҳамиятсизгина, сўзсиз бир кўриниб кетарди холос. Сценарийни ўқиб муҳокама қилиб чиққач муҳокамага эҳтиёж борлигини сизди ва ўз муносабатини билдирди автор билан режиссёрга, бу кичкина образнинг асар ўзига жуда ҳам кераклигини, хусусан ибн Сино билан Беруний қиёфасини чуқурроқ очишга, ибн Сионинг нақадар улугвор донишманд алломалигини ифодалашда бу образнинг жуда ҳам зарурлигини, бунинг учун нималар қилиш кераклиги ҳақидаги мулоҳазаларини ҳам айтди. Ҳатто ўз қораламасини ҳам ўқиди авторларга. Бу санъаткорнинг санъаткорона муҳокамаси эди. Авторлар катта ҳурмат билан қабул қилдилар бу муло-

ҳазани ва асарга киритдилар. Натижада дуохон асарнинг муҳим образларидан бири бўлиб қолди ва асар гоёси мақсадини тағин ҳам пухта, мукамал бўлишига сабаб бўлди, икки табибнинг, ҳақиқий ва сохта табибнинг, буюк ва доғули шахс сиймолари санъаткорона ечилди. «Қасам»да эса, роли жуда ҳам кичкина эди. Раҳим ака ролни олди-ю, экранга солиб кўрди, хаёл юришиб кетди, сценарийнинг ҳар бир эпизоди ва образлари ёнига кириб чиқди, бу роль асарнинг қаерларида, қайси вазият ва ҳолатларида кераклигини қидирди, бусиз заиф ва саёз вазиятларни топиб, ўзича қораламалар қилди, автор ва режиссёр муҳокамасига ташлади. Авторлар бу ролнинг санъаткор мулоҳазасида катталашибгинамас, балки ажойиб образга айланиб қолганини кўришди ва дарров рози бўлишди, ҳатто унинг ўзи қўшган сўзларгача қолдиришди асарда. Бу милиция роли эди. Режиссёр ҳатто оти ҳам бўлмаган бу ролни диди ўткир санъаткор муҳокамасида каттагина образга айланганини тақдирлади ва отини ҳам Раҳим аканинг ўз оти билан — «Раҳим милиса» деб қўйди.

Ҳамза театрида Ғ. Исомов деган артист бўларди, умрида катта роль ўйнамаган, фақат кичкина роллар билан машҳур бўлган эди халқ орасида. Унинг саҳнасини дебгина томошага киргувчилар бўларди. Совет саҳнасининг гениал санъаткори Аброр Ҳидоятлов унинг саҳнасини кўрмай кетолмасди, унинг ўйинини ё бир оғизгина бўлса ҳам гапини эшитиш учун бутун кеч залда ёки парда орқасида ўтирарди. «У саҳнага кирганда саҳна билан залда пашша учгани билинарди, биз эсак, унинг ҳар бир ҳаракатини худди шогирдлардек кузатардик», деб эслаган эди замонамизнинг катта санъаткори Обид Жалилов. Ҳақиқатан ҳам Исомов қайси ролга қўл урса у санъат асари бўлиб қоларди. У ролни бошқача ўйнаш мумкин бўлмай қолар, ундан

кейинги артистлар талқини бари бир уни эслатаверарди, ундан бошқача талқин қилолмасди ҳеч ким. «Шодмон»-да у қашшоқ бир чорикорни ўйнади. Елғизгина сахна-си шу эдики, хотини билан саргардонликда қолган қашшоқ деҳқон қиёфасида ўтарди кўчадан. Унинг қиёфаси, қадами, кимдандир ниманидир кутган, илтижо назари, тинкаси қуриб ҳолдан кетган ҳолати бутун бир фожияни ҳикоя қиларди албатта. Мен ҳали бола эканман, бу манзарани кўриб йиғлаб ўтирган кишиларни кўрганман, санъаткорнинг маҳоратидан ларзага келган санъаткорларнинг ҳайратига шерик бўлганман.

Бизнинг Раҳим ака Пирмуҳамедов ана шундай санъаткорлардандир! У ҳеч қачон катта роль ўйнамас, аммо катта ҳисса қўшган санъаткор кино санъатига! У яратган ва талқин этган ҳар бир образ совет кино санъатида санъат асари бўлиб қолади, шу вақтгача катта санъаткорлар томонидан яратилган ва яратилаётган катта образлар галереясида унинг яратган ва яратаётган образлари ҳам ҳақли ўрин олади! Унинг биринчи фильми «Равот қашқирлари», «Йигит», «Сўнгги бек», «Соябонли арава», «Мачит гумбазлари остида», «Дўстлар қайта учрашганда», «Алишер Навоий» кинофильмларидаги, «Насриддин саргузаштлари», «Ҳамза», «Наташахоним», «Фарғоналик беш оғайни», «Абу Али ибн Сино» фильмларидаги катта маҳорат ва зўр иштиёқ билан яратган образлари туғма санъаткор муҳофазаси ва малакаси билан, етук ижодкор теранлиги билан, санъатимиз хазинасига қўйилган гўзал ва бут обидалардир. «Фурқат»даги Фурқат жонига қасд қилганлар пичоғи бўлиб изма-из юрган бемаслак, ёвуз одам талқини, «Гуллар очилганда» фильмида ниҳоятда самимий, хуштабиат, кичкина, аммо мамлакатнинг катта юмушларини бажараётганлар орасида ўзига ярашуглигини бажариб юрган оддий ошпаз талқини, «Маҳаллада

дув-дув гап»даги бетавфиқ, бефарқ, аммо қоқвош одам образининг талқини, ўзингизга маълум «Насриддин саргузаштлари»даги ўғри образи, ўша муҳитда ўғирлик қилмай яшай олмай қолган ва тирикчилигини шундан бошқача кўра олмаган кишининг образи талқини нақадар аниқ ва ўз рангида берилгани, қаттиқ пичинг билан, заҳарханда билан, тағни майинликда, беҳуда қилиқлардан йироқ, ўткир таъб ва зарифлик билан, томошабин-фикрини қанғитмасдан, бир характерга йиғиб, сўзлар ва назарларни ҳам нимпардада, шаклу шамоилини ўрнига қўйиб, одамохун қабилида, мумтозлик билан ранглангани бу санъаткорнинг халқ хотираси ва муҳаббатыда абадий қолишига гувоҳлик беради.

У қаерда пайдо бўлмасин халқ орасида қолади, каттадан-кичик ўраб олади уни, худди ўртоғидай гаплашадими у билан, ҳазиллашади, у яратган образ «вакил»лари қошига келиб, гуноҳкорлардай бош эгиб тургандай, миннатдорлик билдираётгандай бўлади.

Фарғонада юрган кезларимизда Раҳим акага томошабинлар орасидан бир қизиқ, аммо муҳим хат чиқди. Унда «хурматли санъаткоримиз Раҳим Пирмуҳамедов, шундай катта санъаткорсизу, нега ҳадеб кичкина роллар ўйнайверасиз, катта роль ҳам ўйнасангиз бўлмай-дими» деган савол бор эди. Раҳим ака жуда кўп саволларга жавоб бериб келди-ю, бу саволга қолганда жавоб ўрнига кутмаганда, қарши савол берди, «нега сиз ўзингиз катта бўлишни истамайсиз бўлмасам» деб... Савол берган кишидан жавоб бўлмади, кейин ўзи жавоб қилди: чунки, сиз оддий, аммо кичкина одам эмассиз, сиз кунимиз ва замонамиз бешигини тебратиб турган одамсиз. Одамнинг катта-кичиги йўқ бизнинг замонамизда, яхши-ёмони бор, ролнинг ҳам катта-кичиги йўқ, яхши-ёмони бор! Санъатнинг ҳам шундай, санъаткорнинг ҳам! Мен умримни санъатга бағишлаганман, катта рол-

гамас, катта санъатга! Катта санъат эса, ўзича келмайди, меҳнат билан, катта меҳнат билан! Албата, хамиртуришдек бўлса, ҳам, истеъдод билан!

У бу саволга келганида ҳазил-мутоиба ҳолатдан ўтиб, бирдан аллақандай салобат касб этди, бутун эллик йиллик меҳнат самараларини ҳикоя қилишга тайёрланаётган кишидек йиғиштирилди, катта санъат сирларини оча бошлади гўё. Очса очгудай эди у, ҳақиқатан ҳам етук, ештиш йиллик умр элагидан ўтган донишманд, ҳар томонлама етук, устоз санъаткор гавдаланди кўз ўнгимда. Мен ҳам ўнгланиб ўтирдим унинг ҳурматига, ҳамма мароқ билан тингларди уни. Раҳим ака бу саволга жавоб қилиб бўлганидан кейин энг яхши кўрган ролларидан намуналар, парчалар кўрсатиб кетди. У шундай киришиб кетган эдики, вақт ўтганини билмай қолибмиз. Қолхоз клуби оёққа қалқиганда сезиб қолдик. Ҳалиги савол берган одам тик туриб, қаттиқ олқишларди, дув-дув ёши тўкиларди шамол қорайтиб юборган нуроний юзига... Унинг қалбига тагин бирчироқ ёққанди санъаткор назаримда!

КЕЧА, БУГУН, ЭРТА...

Мен бугун Сизни ардоқлагани эрта турдим, яхши ният билан, яхши машқ ва яхши табиат билан! Муқаддас ва табаррук жойга кавш ечиб киради киши, уйга ҳам, ерда ётган нон увоғини бир чеккага олиб қўйиб ўтади йўлдан! Бунни савобликданмас, руҳонийлар айтгандай, аксинча, покликдан қилади у. Ерга, меҳнатга, халққа бўлган меҳр-муҳаббатидан, Ватанига, Октябрь қуёши кашф этган иқболига сидқидил ишонганидан қилади!

Мен сизни халқимиз меҳридай муқаддас, халқ меҳнатидай муборак, халқлар бошини қўшиб, уни эрк ва фароғат, бахт ва саодат шарафи билан йўғурган Ленин даҳосидай табаррук айёмлар, одатлар, анъаналар билан саломлайман, менинг Болалигим, менинг Ёшлигим, Бахтиёрлигим!

Биз йигирманчи — ўттизинчи йилларнинг пионерлари ҳам худди сизнингдек, мана шундай ишонч ва тетик қадам ташлаб ўтардик Қизил Майдондан. Ишонч ва фахр билан қарар эдик олам тақдири ва инсон истиқболига! Бунга бизнинг тўла ҳаққимиз бор эди. Ҳамиша лаббай деб турар эдик партия чақириқларига, худди сиздек, мана шундай!

Биз ҳам мана шундай, сизнинг каби қаттиқ-қаттиқ

қадам ташлаб ўтардик, худди ўтмишимизни босиб-янчиб, қайтиб келмас этиб, маҳалламиздан нари ўтолмай армонда кетган ўтмишимизни, назаримиз илғай олган уфқнигина дунёнинг чети деб билган калтабин, аянч аҳволимизни, «идрокимиз»ни, нодонлигимизни, гафлатни, зулматни!

☞ Биз мана шундай куйлаб ўтардик бахтимизни, она тупроғимизни, сизнингдек шод, хуррам, шўх, сергак, худди унинг кафтида тик туриб боққандек жаҳонга. Биз ана шу кафт устида туриб сенинг бахтингни, бугунингни, ота-боболаримиз Октябрь қуёшига йўғуриб берган бугунингни, бугунимизни, бугунларини (бунга ҳаққи бор кишиларнинг, албатта) пайқаган эдик, кўрган эдик, олқишлаган эдик, шодлигимиздан, кап-катта бўлатуриб, йиғлаган эдик. Сени деб, Сенинг бугунингни деб!

Биз худди шундай олқишлаган эдик ўшанда инсон байрамини, бахт-саодат байрамини, жон-жаҳдимиз билан, борлигимиз билан, бутун кўрку тароватимиз билан, эртадан кечгача оёғимизда поёндоз бўлиб тўкилиб ётгувчи сахий қуёшимиз билан, озод нафас учун, ҳеч кимда йўқ саодат, кулгу ва табассум учун, меҳнат, биродарлик, тинчлик ва фароғат учун деб!

Биз ана шундай, сизнингдек юртимиз кўксини тўлдириб оқардик. Вахш — Сирдарё бўлиб, Қофирнихон — Зарафшон бўлиб, Панж — Аму бўлиб. Худди ўшалардек жон чекишни, худди ўшалардек мангу яшашни, худди ўшалардек меҳнаткаш бўлишни, худди ўшалардек ўз она тупроғимизга вафодор бўлишни ваъда қилардик! Бу — шонли беш йилликларда, социалистик жамият қурилиши поғоналарида, Халхингол ва Фин майдонларида, Улуғ Ватан уруши жанглирида, урушдан кейинги қурилиши ва юксалиш силсилаларида сидқидил ва самимий занг берди! Булар ҳаммаси инқилобий тарбиянинг, умуминсоний ва умумижтимоий манфаатнинг, ленинча

миллий ва интернационал сиёсатнинг поклиги, теранлиги, ҳақлигидан!

Бу ҳисга, бу туйғуга, бу инсоний муносабатга бефарқ, холисгина, лоқайд ва тебранмайгина назар солувчи бўлмақдан ҳам қаттиқ фожиа борми инсонга! Инсон тоифаси, инсон идроки, инсон жамоли берган она тупроқни, ғоятда юксак маслак ва даҳо, ниҳоятда гўзал ва соф виждон бахш этган жамиятни танимай, ардоқламай, унга сизинмай, унинг учун фидо бўлмай бўлурмикин?! Ушундай босиб ўтгувчи, унинг тўрига ифлос, кавш босиб киргувчи, унинг мевасини ювуқсиз тановвул этгувчи, мурда устида кулган кишидай, сесканмасдан қаровчи унинг жаннати жамолига, қандай унинг фарзанди бўла олади, қандай қилиб инсон номини тута олади, қандай қилиб инсон тилидан фойдалана олади, қандай қилиб шундай муборак кунда Қизил Майдондан ўтади!? Ватанини туққан онасидек кафтида кўргангина ўтади бу майдондан, мағрур ўтади!

Дарҳақиқат, кафтида кўради юртини у, унинг тоғларини — қорли ва кўҳлик, унинг боғларини — кўм-кўк ва серфайз, унинг дарёларини — жўшқин ва тўлғоқ, унинг йўлларини — узоқ ва уйғоқ!.. Кафтида кўради барини, унинг соҳиби, унинг асл эгаси — Инсон! Унинг кафтида харитадай ёзиқлик у, чизиқлик у! Унинг бойликлари ҳам, илми амали ҳам шу меҳнаткаш, шу қадоқ қўлда! У йиғилса, қудратли мушт, у ёйилса — бепоён жаннат бўлади! Ҳаммаси шу қўлда! Бундан фахр, ифтихор қила билиш керак.

Менинг табарруқ болалигим, меҳнаткаш ёшлигим, буюк келажаким! Биз сенинг каби мана шундай байроқдор, мана шундай фидоний эдик. Биз кеча меҳмон кутдик, сени, ўзимизни, эртамызни кўрсатдик уларга, бахтимиз, фахримиз манбаларини кўз-кўз қилдик. Аму, Сир, Зарафшон пешвоз чиқди йўлимизга.

Аму чиқди йўлимизга пешвоз. Еримизнинг, элимизнинг бобоси, сахий, ниҳоятда меҳри дарё бобоси! Ўзининг кўп узоқ, пиёда йўлида ризқ улашиб келади у, қанча деса, шунча беради, қўйни-қўнжи тўлиб келади. Қорақалпоқ ерларини, Хоразм воҳасини зарга ўрайди, бу ёғи Қорақумга, бу ёғи Қизилқум орқали Зарафшонга қўл чўзади, Қарши чўлларига чамандан келин узатади, Урганч биқинидаги беҳисоб сепига — йилқи ва чорвасига бепоён ўтлоқ беради, молларини тўйдириб, ташнасини босади!

Аму чиқди пешвоз, ялангоёқ югурди. Ялангоёқ югуришни яхши кўради тупроғида, она туғроғи меҳрини, дамини яхшироқ ҳис қилади. Ана шундай югурса, дейди мен билан инсон, ана шундай ҳис этса дейди Ватанини, юртини, дўстини, меҳмонини!..

Зарафшон шундай қилди. Йўлма-йўл ҳавома-ҳаво кездик, кафтимизда кўргандек, кафтимизда ардоқлагандек, унинг ҳадсиз-ҳисобсиз қурилишлари, каналлари, қазилма ва топилмалари, силсиласи, инсон кўркини, инсон қудратини, инсон бирлигини, инсон шарафини тақозо қиларди. Қаерга бормайлик, серзавқ нотиклар сингари оғир, баҳайбат, меҳнаткаш кранлар «сўзларди» энтикиб! Камарбаста Бухоро мамлакат бўйлаб газ кўприк соларди дўстлар йўлига, газ камар боғларди дўстлар белига, коммунистик иншоот қураётган коммунистлар ва коммунист бўлмаган коммунистлар белига!

🌀 Сир кўзингни оларди қуёш ёллиғида, жаннат макони Фарғонасига қаратгиси келмай ўйнашади, буюк кўксини ер бағрига бериб, ерни, буюк еримизни боқиб ётган Она Сир!

Тагин Қизил Майдон ўтади кўз олдиндандан, ўша ҳаққи бор одамлар, бу воҳа ва водийларнинг ҳақиқий эгаллари! Атлас кийган қизлар, беқасам кийган йигитлар назарингни қирқади. Хива пештоқи, Самарқанд қуббала-

ри, Бухоро нақшлари, Фарғона чамани сайқалланади хаёлингда, меҳмонлар сенга қараб қўйишади шеърӣ қиёс этиб кўзлари учиди, маъноли табассум ила, «юртинг машини, юртинг кўрки ва жилоси» дегандек бўлади. Табассумга табассум жавоб қилади қуллуғ этиб. Сенинг ота-боболаринг Уста Ширин ва Полвон ота, Уста Рўзмат ва Уста Отажон, Тўйчи ҳофиз ва Юсуфжон қизиқ, Фозил бахши ва Абдулла наққош, Ризамат ота ва Юнус Ражабий сиймолари ўтади кўз олдиндан, эгилиб қуллуқ қилгинг келади уларга, яна бир марта, маҳоратига, санъатига, эътиқодига!

Бугун улар ҳуснини сайқалламоқда, кўзиқориндай кўз илғамай пайдо бўлаётган, кечамизни ардоқлаб чамандек ўраётган санъат асарлари, зафар асарлари, қудратимиз иншоотлари, меҳнат самаралари Қизил Майдондан ўткудек сафба-саф беқиёс ва бепоён. Кечаги кишилар қўлини ёқасига олиб борган санъат бугунга тан бермоқда, истиҳола қилмоқда унинг олдида, сеҳргар дотор, дилрабо мақом шахтидан чиқаётгандай бугун, кетмон йўл четига чиқмоқда бугунга йўл бериб, эртага қуллуқ қилиб. Бу уч дарё, уч воҳанинг янги кўрклари сиполик билан табассум этмоқдалар: Навоий шаҳри ўғлим Нозимдай тез ўсмоқда, чирой олмоқда, унинг бугунги кийгани эртага калта бўлиб қолаётир, у янги овоз билан, янги ҳусн ва таровот билан кўринмоқда ўз қурувчиси ва ижодкорига, меҳмонга!

Меҳмонларимиз, меҳмондўстлигингиздангинамас, юртингизнинг жамолидан, қўли гул, қалби очиқ одамларингизнинг каломидан, шарқона гўзал саломидан мастимиз, дейишади. Уларга пешвоз чиқиб қўшиқ ва соз билан кутиб олаётган доирачини кўриб, доирасини гулхандамас, табассумида қизитса керак доирачингиз, дейди, меҳмон самимий кулиб. Бунга ишонса бўлади.

Сурхон водийларини, Фарғона далаларини кезиб,

бир бобо деҳқон, пахтакор қўлидан муздек кўк чой олган меҳмон қизиқ муқояса келтирди: Мен, деди у, машҳур Италия киноактрисаси Софи Лорендан бахт сўзини шарҳлаб беришни сўраганимда, узоқ жим қолди ва жавоб қилолмади. Назаримда сизнинг юртингиздан ўтмаган бўлса керак, деди.

У, лоақал бугун Қизил Майдондан ўтганда ҳам жавоб бера оларди. Мана бахтнинг ўзи! Бу бахтга биз ўз болалигимизни, ёшлигимизни, муҳаббатимизни бағишлаганмиз.

Кеча бахтинг эди, бу болалигим!

Бугун ифтихоринг!

Эрта эса, ёрқин келажагинг у!

Яшасин Кечамиз! Яшасин Бугунимиз! Яшасин Эртамиз!

ЧИНАРАФА

ОЛИМ ХҲЖАЕВ ҲАҚИДА НУТҚ

Ярим аср умрлик театрнинг, саксон ёшга тўлган бо-бо Ҳамза театрининг, унинг биринчи бадий раҳбари Маннон Уйғур театрининг, Етим Бобожонов, Аброр Ҳидоятлов, Сора Эшонтўраева, Шукур Бурхонов театрининг, Наби Раҳим, Ҳожи Сиддиқ, Обид Жалил, Турсунной, Лутфулла Назруллаев, Мария Кузнецова, Маъсума Қориева, Миршоҳид Мироқилов, Гуломжон Исомов, Сайфи қори Олимов, Шокир Нажмиддинов театрининг тўйи арафасида **Чинарафа тўйи** бўлмоқда бугун! Олим Хўжаев, Обид Ҳасан, Саъдихон Табибуллаев, Тошхон Султонова, Замира Ҳидоятлова, Зайнаб Садриева, Тошхўжа Хўжаев, Амин Турдиев, Қудрат Хўжаев, Шариф Қаямов, Ҳолида Хўжаева, Назира Алиева, Шоҳида Маъзумова театрининг тўйи арафасида **Чинарафа тўйи** ўтмоқда букун! Чинарафа! Бу — катта театримизнинг ташкилотчиларига содиқ шогирд ва иккинчи авлодининг етук сафдоши бўлмиш атоқли санъаткорнинг тўйи!

ЎНИНЧИ йилда Ҳамза йигирма бирда эди, Абдулла Авлоний ўзининг «Турон» театрини ҳали бошламаган, Уйғур ҳам келмаган эди унга. Яшин ҳам, Шукур Бурхон ҳам, Раззоқ Ҳамраев ҳам, Олим Хўжаев ҳам энди-

гина оламга келган эди. Бугун ярим асрдан кўпроқ ёшини байрам қилаётганимиз ўзбек театр санъатининг мана шу илк арбоблари ҳали йўлга чиқишмаган эди. Ҳали ёзилмаган Навоий, шарқ тилга ағдарилмаган Гамлет, Фердинанд, Лаэрт, Ҳалаф, Яго, ўзбек санъати гиштини пишираётган Ҳамза улар билан ёнма-ён келишарди, ҳали очилмаган, пасти-баланд, оғир йўлларда, қирқ пичоқ йўлларда, Турсуной билан Нурхонни ғарот, Ҳамзани ҳалок қилган йўлларда!.. Қўрқмасдан, ҳайиқмасдан! Ниҳоят етиб келишди, энди таркиб топаётган Уйғур, Етим Бобожон, Музаффар ота, Аброр Ҳидоятлов, Сора Эшонтўраева, Мария Кузнецова, Маъсума Қориева мактабига, Рубен Симонов, Левь Свердлов, И. Толчановлар таълимини кўрган биринчи авлодлар мактабига! «Штурм», «Исён», «Бронепоезд», «Бой ила хизматчи», «Икки коммунист», «Уйғониш» бадий тўлқинлар оқими-га, мактабига!

Ўлкани севиш, унга сидқидил хизмат қилиш, садоқат ва самимият йўлланмасини шу мактабдан, шу «акт» залидан олган ёшларнинг қалб дафтарида, ишқ-муҳаббат билан вафони, илм-урфонга интилишни, ўзини ватанга, унинг ҳимоясига бағишлашни шу «кафедра»дан ўрганган, коммунистик эътиқод таълимини, ижтимоий жамиятнинг ҳақиқий аъзолари бўлиш таълимини мактабдан, дорулфунундан ва шу саҳнадан олган санъат мухлисларининг қалб дафтарларида юқорида табарруқ номларини зикр қилганимиз санъаткорлар билан бир қаторда бугунги олтмиш йиллигини нишонлаётганимиз санъаткорнинг ҳам муборак номлари бордир. Бу — мангу қалб дафтари, мангу йўлдош дафтариدير! Бу муборак ва муқаддас дафтарда мангу қолиш, тилдан-тилга кўчиш ва дилдан-дилга, маданиятимизда катта бахт! Бунга ҳамма ҳам муяссар бўлавермайди! Номи ва санъати фавқулодда шундай иззатга сазовор бўлган бусанъ-

аткорнинг санъати тагин шунинг учун ҳам иззагли ва ҳурматлидирки, у инқилобий санъат оқимига қўшили-боқ унинг мақсад ва маромларини яхши тушунди, совет классик санъати анъаналарини мактаб деб билди. Ўз халқи ҳаёти маънавий дунёсинигинамас, саҳнадан умум халқ маънавий дунёсини таҳлил қилиб берди, чуқур миллий ва интернационал мактаб анъаналари йўлини тутди. Бу йўлда ўз устозлари Аброр Ҳидоятлов каби, Маннон Уйғур каби, Етим Бобоҷонов каби, ўз сафдошлари Сора Эшонтўраева каби, Шукур Бурхонов каби муваффақият қозонди. Совет санъаткорлари сафини тўлдирди ўзининг етук санъати билан! Унинг санъати қўҳна Бухородан драматургия санъатининг бешигини тебратган Шекспир ватанига— Лондонга қадар бекорга бормади.

Биз бу санъаткорнинг санъати билан фахрланамиз, шунинг билан бирга у яратган санъат ҳаммага; ҳамма халққа баробар тушунарли бўлгани билан, ҳамма халқ вакили унга, унинг санъатига қарсак чалгани билан ҳам фахрланамиз! Унинг санъатида, маҳоратида, фаолиятида буюк Аброр Ҳидоятлов давом этаётганидан, буюк Уйғур ва Етим Бобоҷонов, Мария Кузнецова, Маъсума Қориевалар давом этаётганидан беҳад фахрланамиз! Унинг санъати санъатимизни қаритмаётганидан фахрланамиз, унинг санъати навқиронликда бошқаларда катта анъана сифатида давом этишига аминлигимиздан фахрланамиз!

Санъаткор дастлаб Инсон, инсоний ахлоқ соҳибидир!

У бизнинг ички дунёмизга санъаткор сифатидагинамас, инсон сифатида ҳам ўчмас из солди, юксак ахлоқли шахс сифатида, бу нафосат оламининг нозик маданиятли намояндаси сифатида из солди! Бунинг энг катта омилларидан бири, бизнингча, бу санъаткорнинг ҳаммага ўрнак катта санъатида, катта санъаткорлар нафаси

етганликдадир, Лопе де Вега ва Шекспир, Гоцци ва Голдони, Шиллер ва Тагор, Пушкин ва Лермонтов, Гоголь ва Островский, Чехов ва Горький қаҳрамонлари билан ҳамнафаслигидандир! Бу адиблар ва уларнинг бу санъаткор талқин этган асарлари уни катта ҳаёт йўлларига, оғир ва мушкулотларга, чигал муаммоларга тўқнаш қилди. Унга сиёсатдонликни, психологияни, фалсафани ўргатди, уларнинг ҳужайраларигача олиб кирди. Унинг талқинида ҳамиша қатъий партиявийлик ҳукмрон турди! У, катта актёр, киноактёр, давлат арбоби, жамоат арбоби бўлиб етилди.

Бу жиҳатдан ҳам у, устозларининг анъанасини давом эттирмоқда, Ҳамзанинг, Оганинг услубини, халқ ва жамоат билан ҳамшишлик бирлигини давом эттирмоқда! Санъатда ҳам, ҳаётда ҳам! Салоҳиятсиз киши йўқ, ҳаммада ҳам Пушкин, Навоий, Улуғбек, Ҳамза, Уйғур бор! Уни авайлай билиш керак, бунёд эта билиш, ўша даражага кўтара билиш керак. Бунинг уддасидан чиқмоқ бу буюклик. Бунга эса, фавқулодда истеъдод, дид, тафаккур, фавқулодда муҳофаза, эътиқод, фавқулодда эътибор ва айниқса фавқулодда меҳнат лозим! Меҳнат қуёшга йўл топиб, сувни келтирган, гиёҳни қулоғидан тортиб чиқарган, чўлни чаман қилган. Санъаткорнинг меҳнати ҳам ана шундай сеҳргар, қудратли, иқтидорни имонга келтиради, орзуга ҳалиги гиёҳдек амал беради! Бугунги санъаткоримизнинг меҳнати ана шундай меҳнатдан!

Санъат — илм! Санъаткор — одамшунос. У, энг мураккаб деб аталмиш одам илмини тадқиқ этади, ўқитади, Оқилхон Шарафиддиновдай, Қори Ниёзийдай... Бугунги санъаткоримиз ана шу тоифа санъаткор!

Инсон яккаю-ягона умрини эътиқод йўлига бағишлайди, бошқача қилиб айтганда — қурбон қилади. Ундан бунга ҳеч ким талаб қилмайди. Аммо, Николай Ост-

ровскийдек, Гагариндек, Карбишевдек, Ҳамзадек. Чунки, у Инсон, мақсадли инсон, эътиқодли Инсон, юртига, халқига, партиясига! Шу туфайли халқидай абадий қолади халқида, ардоқли бўлиб! Буқунги санъаткоримиз ўз устозлари сингари ана шундай санъаткор! Борлиқ умрини фақат халқига, унинг санъатига, мана шу сиз ўтирган театрига бағишлаган, ундан койимаган, ундан аямаган санъаткор!

Санъаткорни кўргани келганлар қалби ҳар хил бўлади. Бири — тошдан, бири — кўз ёшдан иборат, бири — хаёлдан, яна бири — муҳаббатдан! Оркестрга ўхшайди, Чалабилиш керак. Уни шундай сеҳрлаш керакки, сенинг амалингдан ўзгасини унутсин, сенга тобе бўлиб қолсин, Сенинг талқинингни, сенинг дардингни, севинчингни бўлишсин, бирга йиғлаб — бирга кулсин, ўзи билан бирга олиб кетсин сени! Буқунги санъаткоримиз ана шундай санъаткор!

Артист санъати ажиб санъат. Уни гоҳ ерга урганлар, гоҳ кўкка кўтарганлар. Фақат социалистик мамлакатгина уни ерга урганларни ерга урди. У халқининг, партиянинг, давлатнинг тили ва дилига айланди, байроқдори ва жарчиси бўлди. У, бир қарасанг — шоир, аммо шоирмас, бир қарасанг — олим, аммо олиммас, бир қарасанг — рассом, аммо рассоммас, бир қарасанг — бастакор, аммо бастакормас! Шоир ҳам, олим ҳам, рассом ва бастакор ҳам асарини бир бор ёзади, нашр қилади. Артист эса, бир асарини ҳар сафар бошқатдан «ёзади», бошқатдан «чизади», бошқатдан ўйнайди. Шунинг учун артист санъатини ҳаракатдаги санъат деб бекорга айтмаганлар! У, ҳамиша бойиб, гўзаллашиб, чуқурлашиб боради. Артист санъатининг машаққати ҳам, гўзаллиги ҳам, замонпешволиги ҳам мана шунда! Артист санъатининг бошқа санъатлардан фарқи ҳам мана шунда! У, ҳам йўл очади, ҳам очилган катта йўлдан ўтади. Унинг

санъати — маҳорати даражаси хусусан ўша очиқ катта йўлда билинади. Очилган катта санъат йўлида Гамлет, Отелло, Протасов, Эдип, Буличев каби буюк образлар силсиласи дуч делади. Уларга қўл уриш журъатига муяссар бўлган санъаткор санъати бу жойда ё синади, ё парвоз қилади! Качалов ёки Остужев, Мордвинов ёки Аброр Ҳидоятлов қўл урган образларни эслатмаслик маҳорати, санъати ҳар кимга ҳам насиб бўлавермайди. Бугунги санъаткоримиз бу бахтга муяссар бўлган санъаткор!

Шундай санъаткорлар борки, уни томошабин кутиб ўтади. Санъаткорнинг ўзидан яхшироқ билади нимани, қайсини талқин эта олишини у санъаткорнинг, қандай ярата олишини! У санъаткор қалами талқинда камдан — кам ўрин беради ислоҳга. У, тип ҳам танламайди, мусбат, манфий ҳам. Букунги санъат соҳибимизнинг салоҳияти ана шундай салоҳият! Сиз бу санъаткорнинг ижодий йўлига чуқур назар ташласангиз, уч образни ниҳоятда аниқ ва қайтариб бўлмас даражада яратилганини кўрасиз: Яго — Хўжа Аҳрор — Ҳамза!.. Ёки Гамлет — Навоий — Қирол Лир... У уч образ, уч талқин букунги санъаткорнинг ўзбек санъати ҳазинасигагинамас, умум совет санъати ҳазинасига қўшган тарихий манбаидир!

Унинг тағин уч муҳим ижодий бахтиёр куни бор: Маъруф — Ҳалаф — Яго! Маъруф — санъаткорнинг биринчи роли, Ҳалаф — биринчи бош роли, Яго — биринчи катта роли! Зотан, Яго Шекспир «Отелло»сининг дастлабки номи ва асосий ўқидир.

Артист жуда кўп жиҳатдан синтез санъаткор! Оддий химик бирикмалардан мураккаб химик бирикмалар ёки химик элементлардан турли химик бирикмалар ҳосил қилувчи, илм заҳматкаши сингари у, санъат турларнинг барчасини ўзида инъикос этади, ўзида бирлаштиради, бир бутун саҳна санъати бирикмаси ҳосил қилади:

ёзувчи қалимини, рассом бўёғи ва бастакор ҳаёлини бирлаштиради. Бу санъатни ҳеч қайси санъатга қиёс этиб бўлмайди, санъаткорни ҳам. Шунинг учун ҳам уни севадилар, фахр этадилар у билан. Улар яратган образлар шу таҳлид санъат асарининг тимсолига, қиёсига айланиб қоладилар, уларнинг ўзлари эса устоз бўлиб қоладилар. Бизнинг муборак юртимиз, муҳтарам халқимиз, меҳрибон замонамиз бу санъаткорларни жон қулоғи билан тинглаб, сидқидил билан ҳис қилиб ардоқлайдилар, камоли эҳтироми ва иқтидорига камоли эътибор билан тахсин ўқийдилар.

Халқ наинки мамлакат қудратини, моддий бойлигини яратувчи! У, бирдан-бир битмас-туганмас маънавий бойликлар булоғи, гўзаллик ва буюкликда файласуф ва шоир, борлиқ оламшумул дostonлар, фожиалар, симфониялар яратган, ҳаммадан ҳам буюк жаҳон маданияти тарихини бунёд этган фозил, донишманддир. Бу машаққатли меҳнатда музаффар бўлган ер фарзанди содиқлик ва фидоилик тимсоли бўлиб қолади. Биз фарзандларимизни, уларнинг хизматларини яқунлаётганимизда мана шундай юксакликка қиёслаймиз. Дарахтнинг буюклиги ердан дейишади. Халқ хизмати билан вояга етган киши кам бўлмайди, санъаткор ҳам!

Бугун санъатимиз депутат, коммунист, Марказком аъзоси! Бугун тўйини ўтказётганимиз санъаткор шу санъатнинг ҳурматли вакили. Унинг биографияси — ҳозиргача етти юз марта ўйнагани Алишер Навоий, минг бор ўйнагани Гамлет, булардан кам бўлмаган Ҳамза, Яго, томошабинлар тақдирини қайта-қайта олган машҳур Етов, Паратов, Яровой, Мавлоно Фигоний, Ходжич, Ҳаким бойвачча каби қатор санъат асарларидир. Улар ватани, халқи, партияси позициясидан туриб талқин этилган санъат асарлари, ватанига, халқига, партиясига садоқат ҳаддида туриб яратилган санъат асарлари.

дирлар. Лекин Навоий — Яго — Гамлет, Хўжа Ахрор — Етов — Ҳамзада алоҳида маҳорат билан ёзилган-дир санъаткорнинг биографияси, санъатимиздаги ўрни! Етов таҳлид, Хўжа Ахрор, Яго таҳлид образлар унинг биографиясини катта ҳарфлар билан ёзган. Аммо Навоий, Ҳамза, Гамлет тошга ўйди. Улар санъаткор қадами-дан беқиёс гўзал ва самимий чиққан. Чунки, характерли ролларда у салоҳиятли, салбий образларда ажойиб, шоирона, романтик образларда гўзал! Бу санъаткорнинг ўз томошабини — санъатига офаринлар ўқийди, унинг тилини билмаган томошабин ҳам! У яратган образлар, ёшларни йиғлатиб, кексаларни кулдирган, киши қалбини ўртаб, тагин олам завқ ва илҳом билан тўлдирган образлар кимлар? Қўҳна умрини халқи бахти деб адо қилган инсонми? Ҳа!.. Инқилоб довулларида қанот боғлаб халқига озодлик олиб келган данколарми? Ҳа!.. Бадбахтлар пичоғига тик бора олганлар қони олдида бош экканларми? Ҳа!.. Муҳаббат гадоларими? Ҳа!.. Буюк ниятлар ва улугъ эътиқодлар соҳибларими? Ҳа!..

Бир чироқ, ҳар ҳолда, битта. Иккитаси — яхши! Еруроқ ёритади. Бу санъаткор ҳам кишилар қалбига юздан ортиқроқ чироқ ёқди, борган сайин аниқроқ, ёрқинроқ кўрди қалбларни, ёрқинроқ тасвир ва тавсиф этди. Юз чироқ билан қадр топди халқдан.

Мен бу санъаткорнинг ижодий онини кузатганман, бу таассуротларим ҳаммаси қирқ йиллик мухлислигим ва санъат, театр санъати ҳужайраларини бирмабир ажратиб таҳлил этганлигим, унинг соҳиб ва соҳибалари маҳорати қаршисида лоллигим туфайли таркиб топган фикрларимдир. Аммо ижодий онининг тасаввуримча, қуйидагича бўлишига имоним комил: у саҳна учун туғилди, саҳна бўлмаса ҳам артист бўлар эди. У бу майдонга келибдики чакки роль ўйнамади, талқин этмади, ҳар бир образ унинг теран назари ва фикри

тахлилидан ўтди, сўнг қабул қилди, ҳар қандай образни режиссёр таъйиқи биланмас, билими таъйиқи билан қабул қилди ва санъат асарига айлантирди. Мен ўйлайманки, санъаткор кутубхонаси яратган образлари адабиёти билан тўлиқ. Унинг сафдошлари Сора Эшонтўраеванинг ёки Шукур Бурхоновнинг театрга йўл олишиданоқ асл номи ёдидан кўтарилиши, Тошхон, Зайнаб Садриева, Саъдихон Табибуллаев, Наби Раҳим, Амин Турдиев, Қудрат Хўжаев, Ғани Аъзамов, Шариф Қаюмов, Сайфиқори Алимов, Икром Болтаева, Зикир Муҳаммаджонов, Мақсуд Юсупов, Жўра Тожиев каби Уйғур мактабини ўтган санъаткорларнинг икки ажойиб умр билан яшашларига — санъаткор умри ва инсон умри билан яшашларига имонингиз комил бўлса, бу санъаткорнинг ҳам муборак умри шу таҳлид кечаётганига ишонаверинг. Бундай қайноқ ҳаёт чарчоғи томошабинга келтирган завқи онидаяқ чиқиб кетади, бахтга айланади ижодкори учун, ўша онидаяқ, худди афсоналардагидек! Санъаткорга томошабин мамнунлигидан, зални тўлдирган олқишдан, сочилган беҳисоб гулдан юқори бахт, мукофот йўқ. Бор бўлса у албатта эндиги мана шундай ишларига берилган ёрлиқ. У энди замонанинг, уни майдонга олиб келган тузумнинг, партиянинг инъоми, юксак баҳоси бўлади! Бу баҳо бугун унинг номини, ижодини, тутган ўрнини безаб турипти. Бу баҳо уни бугун мана шу муборак саҳнага олиб келди, энди расмий олқишлашга! Санъат, театр санъати бу бир сирли олам. Бундай тантана ва шарафга унинг сирини оча олганларгина муяссар бўладилар, курчатовлари, эйштейнлари!

Бу сирли олам ҳамиша ёш туради, ҳар бир очилганида бир яшаради. Авлодлар қаритмайди, қаригани қўймайди!

Ўзбек театр санъатининг пойтахти — Ҳамза театри

бугун Аброр Ҳидоятов севиб атаган «чиройли йигит»-нинг йигит тўйини ўтказмоқда. Қирқ ёш йигит кишига қирчиллама аталади, ижодкорга эса, аини ёз! Йигирма ёши театр эшигида қолган! У ҳисобмас! Ҳамза жасорати, Гамлет умри, Навоий шарафи ёр бўлсин!

Дарҳақиқат, бугун чинарафа!

Ярим асрлик умр соҳиби бўлмиш бобо театрнинг, Яшин, Уйғун, Ҳамид Олимжон, Шайхзода, Иззат Султонлар театрнинг, ниҳоят: Турғун Азизов, Яйра Абдуллаева, Рихси Иброҳимова, Пўлат Саидқосимов, Ирода Алиева, Эркили Маликбоева, Турғун Хонтўраев, Тўйчи Орипов, Обид Юнусов, Лола Бадалова, Толиб Қаримов, Тўти Юсупова, Тўлқин Тожиевлар қўлида ҳақли эстафета байроғи ҳилпираб турган янги авлод навқирон театри, янги Аброрлар театри, тўйи бошланмоқда бугун! Буюк Ленин юбилейи йилида Ҳамза театри шарафли тўйлар ўтказмоқда, тўйлар, муваффақиятлар муборак бўлсин, совет Ўзбекистони санъатининг шонли кафедраси!

КАМАРБАСТА

1. Яхши қўшиқ давр адреси

Яхши қўшиққа тўйиб бўлмайди!

Қанча бўлса — шунча оз! Шоирларимиз ёзишдан, бастакорларимиз басталашдан толмайдилар, ижрочиларимиз ижро этиш билан, томошабинларимиз тинглаш билан хурсандлар. Масала бундамас бугун, масала «яхши қўшиқ қанча кўп бўлса — шунча озлигида».

Қўшиқ бир тиниқ дарё, у ҳамиша оқиб туриши керак, лиммо-лим оқиши керак! Унинг ватани бор, ватанини шарафлаши лозим, халқи бор, халқини куйлаши керак, партияси бор, партиясига хизмат қилиши керак, у уларнинг энг яқин дастёри, камарбастаси!

Яхши қўшиқ давр адреси!

У қалам биланмас, муҳаббат билан ёзилади. Энг яхши қўшиқ халқи тарихига котиб ҳам! Унинг орзуси, ғалабаси унинг хотирасида! «Андижонда ўт ёқсам — Ушда тутун»дан «Ишчилар уйғон»гача, «Яша Шўро»дан «Жон Ўзбекистон»гача бўлган тарих ҳам халқники!

Қўшиқ халқлар тарихининг солномаси. Агар унга қулоқ берсангиз, ўзига хос тилда халқлар тарихидан ҳикоя қилади. У ҳаммадан қалинроқ юради халқ билан, у ҳаммадан ғамхўрроқ халққа, ҳаммадан дўстроқ ва ўртоқроқ! Йиғлаганда йиғлаган халқ билан, кулганда

кулган, жангга ҳам бирга кирган, унинг халқлар кураши тарихида улуши кўп, бир китобчалик, романчалик, балки ортиқроқ! Ҳар бир даврнинг қўшиқ тили бор.

Андижонда ўт ёқсам,
Ушда тутун,
Шу замонда бормикин
Бағри бутун.

Шу замонда бор бўлса
Бағри бутун,
Қоғоздан қозон қилай,
Гулдан ўтин.

Бу қайси давр? Ёки:

Поездингни юргизган
Ўтхонаси билан дўнгалаги.
Йигитларни қирон қилган
Оқ пошшонинг замбараги.

Бу қайси давр? Ёки:

Яша шўро, яша Шўро,
Сен яшайдиган замон!
Ишчи ўғли, шуҳратингдан
Балқисин рўйи жаҳон!

Шундан кейин ҳар бир давр, шонли беш йилликлар, «Ҳужум» ва ислоҳот, Ватан уруши ва тинчлик учун кураш йиллари, этаплари ҳам мана шундай ўз тарихий қўшиқларини яратдилар.

Куйимиз, қўшиғимизнинг аввалбоши Ленин, Ватан! Ленинни, у бунёд этган бебаҳо жамиятни, у яратган башарият бахтини, у асос солган дўстлик, қардошликни, у башорат қилган истиқбол, камолотни куйламоқдан ҳам юксак туйғу бўларми бизнинг замонда! Энг юксак, энг чуқур ва теран туйғулар ифодаси унга, меҳр-муҳаб-

бат тароналари унга, дилбар-дилором таснифлар унга, тавсифлар унга!

Қўшиқ мақсадга мадад ва жасорат берган ҳамиша! Уни ардоқлаган, ёнига кирган, у билан ётиб, у билан турган. Қўшиқ гулдек, куртакдек, сув ва сабодек керак бўлган инсонга, унинг ҳаётига, курашларига, интилишларига! Қўшиқ уни худди ердек кўтариб юради! Шунинг учун инсоннинг дилида ҳам, тилида ҳам у! Унинг энг яқин, энг қимматли ва энг қадрли Ватанида, диёрида, она тупроғида!

Бу — халқнинг ўзи яратган ўлмас қўшиқларида, Навоийсининг, Муқимийсининг, Ҳамзасининг, Ғафурининг, Ҳамидининг қўшиқларида!

Бу — халқнинг ўзи яратган ўлмас ҳаволарида, Ҳамзасининг, Тўхтасинининг, Ражабийсининг наволарида!

Бу — халқнинг ўзи яратган куйларида, Сафо Муғаннийсининг, Ота Жалолиддинининг, Ҳожи Абдулазизининг, Ҳамроқулқорисининг, Тўйчи Ҳофизининг, Жўраҳон ва Маъмуржонининг хонишларида!

Бу муборак ва мўтабар санъаткорлар ўзини йўлга солган, ардоқлаган, камолга етқурган она юртини босиб ўтиб «Танавор» деганимас, аввалбошдан юрти гардини кўзига тўтиё айлаб, сўнг бахти, севгиси, ёри васлини мадҳ этган! Аввал «Яша шўро» деб Фарғона тароналарига ўтган, «Ўхшаши йўқ бу гўзал бўстон»дан кейин «Деразамнинг олдида бир туп ўрик оппоқ бўлиб гуллади» деган!

Бугунги шоир, бастакор ва хонанда бу ҳаётини анъана силсиласини узмайди, уни теран ва юксак илҳом билан давом этдиради! Ленинни шарафлаган ҳар бир куй, ҳар бир сатримиз ватанимиз, халқимиз, партиямиз меҳридан яралган қалбимиз томирларидан силқиб чиқади, у кўчат бўлиб водийни тутуди — куй бўлиб, қўшнқ бўлиб, соз бўлиб, гулноз бўлиб...

Куйимизнинг аввалбошига шарафлар!

Адабиётимиз турларида бир сидра дostonлар, романлар яратилиб шов-шув кўтаргани сингари қўшиқ жанрида ҳам бир сидирға ана шундай гуркираган қўшиқлар яратилди, кантаталар, одалар, балладалар... Улар ҳам ўз давр тарихларини тузиб ўтдилар, «Омонёрлар»дай, «Поездингни юргизган»дай, «Яша Шўро»дай! «Ватан», «Ўзбекистон», «Партия ҳақида қўшиқ», «Ўзбек қизи овози», «Мирзачўл», «Меҳнат аҳли», «Кўрмадим» сингари полотнолар ўзбек совет қўшиғи ва музыкасининг бўйини баланд қилди, халқнинг Ватанга, партиёга бўлган муҳаббати ва эътиқодини, тинчлик кўрғонида қатъий турганини, фаровонлик йўлидаги меҳнаткашлигини, бир-бирига сидқи-садоқатини айнан ифодалади. Аммо булар қачонги гаплар?! У қўшиқлар энди чарчаб қолди, бизнинг қўшиғистон мамлакатимизга бундай гуркураган қўшиқларнинг кўплаб зарурлиги жуда-жуда сезилмоқда. Унда-бунда чиқаётганлари шу бугунги оби-ҳавомизга ўхшаб бир гуриллаб келиб, гувиллаб кетиб қоляпти. Халқимиз дарёларни нўхталади, тўрт ярим миллион «оқ олтин» еткарди, Бухоро газининг бормаган жойи қолмади, ўзбекка қўриқ очиш ҳеч гап бўлмай қолди, қаерини ковлас тилла чиқяпти, халқлар дўстлиги ришталари тандадек тортилиб кетди мамлакатимизда. Лекин буларга ярашиқ қўшиқ қани?

Қўшиқ деҳқон пешанасига дурра, жангчи белига белбоғ бўлган. Уни авайлаш керак, саралаш керак. Қўшиғимизнинг бугунги аҳволи қўшиқ дарвозаларининг баъзи бирлари ланг очилиб қолганини, бу «бозорда паттачилар» кўпайиб кетиши хавфи борлигини, сиёҳи қуриб қолган «шоир»лар сув қуйиб ёзаётган «ашула»ларини олиб кела бошлаганликларини эслатяпти. Қўшиқ ёзиш учунгинамас, қўшиқ айтиш учун қўшиқ айта оладиган юрак ҳам кераклигини уқтирмоқда!

Дарҳақиқат, шундай, афсуски шудай!

Назаримизда қўшиғимизнинг бадний-ғоявий кўла-ми торайиб қолмоқда, унга бўлган муносабат сусайиб қолганга ҳам ўхшайди, кўпроқ лирикага берилиб кетган кўринамиз, маиший мавзу қўшиқлари ҳаддан зиёд, ижтимоий асарлар эса айтадиган даражадамас, маҳорат даражаси ҳам баландмас кўринади. Ватанимиз, партиямиз, давлатимиз, Ўзбекистонимиз, дўстлигимиз, тинч-фаровонлигимиз, ҳамжиҳатлигимиз мавзуларида ёзилган, ижро этилган, шуҳрат қозонган, мукофот олган ва олтин фондга кирган қўшиқларимиз силсилалари қаер-дадир узилиб қолди, ёзилган ва ёзилаётганлари ҳам маҳорат жиҳатидан уларга бўйлашолмаётирлар. Билмадим қанча бўлди, Ярашов янградиб айтган Бурҳоновнинг «Ватан қўшиғи», Ҳалимаҳоним айтган М. Левиевнинг «Мен ўзбек қизиман»и, С. Беньяминов айтган Юдаковнинг «Тошкент»и яралганига! Ижтимоий мавзудаги қўшиқлар савияси, ижро даражаси етарли бўлма-япти. Кейинги йиллар жуда кўп қўшиқ пайдо бўлди, ижрочилар ҳам. Шундай ажойиб қўшиқлар борки, улар баҳрингни очади. «Тошкент пиёласи», «Шаббодалар», «Шифокорлар», «Сой соҳили», «Сой бўйида», «Мирза-чўл ёр-ёри», «Қайдасиз қизлар», «Атлас», «Менинг йигит вақтим», «Ўзбекистон қизлари», «Хоразм тонги», «Ишқ дафтари», «Қўрдингми», «Раъно», «Ер кел», «Қуёшистон», «Ўйнасин шўх жонон», «Ўзбекистон гуллари» ва бошқалар. Аммо номларидан ҳам билса бўладики, бу қўшиқларнинг кўпчилиги бош мавзуимиздан йироқ.

Жамиятда яшаб туриб жамиятдан ташқарида юриш мумкин эмас. Ижтимоий мавзуда ёзмадимас ёзувчиларимиз, композиторларимиз. Улар ёзишди, аммо қандай, қанча, қани улар? «Октябрь балладаси», «Ленин фикри», «Ленин даҳоси», «Ленин барҳаёт», «Пахта балладаси» номида ёзилган асарларни ажратиб таҳлил қилиш мум-

кин. Аммо булар дарёдан томчи. Кўпчилиги ўткинчи ашулаларни эслатадилар. Агар улар ҳали айтганим ашулалар савиясида бўлганида аллақачон овоза бўлиб кетарди. Муҳаммаджон Мирзаевнинг ёзган ҳар бир асарини музика муҳитида воқеа деса бўлади, тан бериш керак, халққа ёзамиз, санъат аҳлларига эмас! Элмаргнинг, Қодировнинг, Хаитбоевнинг, Сайфининг, Шоҳимардоновнинг, Левиевнинг, Рамазоновнинг, Ҳасановнинг, Фаҳриддиннинг, Саиджон Калоновнинг қўшиқлари «Баҳор»ни ҳам, «Лазги»ни, «Шодлик»ни ҳам, қатор солистларни ҳам халқ олдида юзини қизартираётгани йўқ. Аммо мавзу жиҳатдан қизартирмоқда, ҳаётни умуман тасвир этиш билан чекланмоқдалар.

Биламизки, Лениннинг Горький билан суҳбатида биз санъаткорларга тегишли бўлган жуда кўп гаплар бор. Олим ҳам, ижодкор ҳам ҳаётни кенг кўламда билиши керак. Аммо сизнинг,— деган Горькийга қараб,— ишингиз, ҳар ҳолда бошқача, моҳиятидагинамас, шаклида ҳам. Ижодкор ҳаёт воқелигини наинки чуқур таҳлил этишни билиши, тасвир этаётган қаҳрамонининг ҳолатига кира билиши керак! Горький ҳам дейдики хаёл ва фаҳм олимда ҳам, ижодкорда ҳам бир меъёрда бўлади. Аммо ҳолатдан ҳолатга ўта билиш қобилияти — заковати фақат ижодкорга мансуб. Қўй илмини таҳлил этувчи олимнинг қўй терисига кириши шартмас. Аммо ижодкор ёзаётгани ҳолатига кирмай иложи қанча, хасис бўлса хасис, ҳалол бўлса ҳалол, мабодо ижодкор ўзи иродасиз бўлса-ю, иродали киши образига қўл урган бўлса унинг ҳолатига кириши шарт! Ана шу ҳолатдан ҳолатга ўтиш, ўта билиш жасоратигина санъаткорни санъаткор қилади, у санъаткор санъат туға олади.

«Аппоссионатадан ўзга ҳеч бир яхши нарса билолмайман,— дейди Владимир Ильич Бетховеннинг сонатасини Добровейн ижросида тинглаб,— ҳар кун тинг-

дашга тайёрман. Ҳайрон қоларли даражада, ҳаддан ташқари гўзал лирика. Балки бу соддадилликдандир, ким билсин, мана қанақа мўъжизалар қўлидан келади инсоннинг, деб ўйлаб кетаман». Бир инқилобчи аёл Ленинга,— мен «Рус аёллари»нинг ҳамасини ёр биламану, аммо овоз чиқариб ўқий олмайман, ҳадеб йиғлайвераман, йиғи ҳалақит беради,— деган экан. «Санъаткорнинг санъаткорлиги ҳам шунда-да,— дейди Ленин,— шундай юрагйнгдан олади. Шахсан мен Чеховнинг «Олтинчи палата»сини ўқиб бўлиб кабинетимда ёлғиз ўлтиролмаганман» дейди.

Санъатга мана қанақа маҳорат, масъулият, меҳнат керак.

Мен Ленин ҳақида уч шеърни биламан. Бу шеър авторлари қаршисида бош эгаман. Георг Эмин дейди: Ленин вафот этди... Москва чиқди дафн этишга уни, дафн этолмади! Ленин вафот этди... Бутун Россия дафн этишга чиқди. Дафн этолмади! Ленин вафот этди... Бутун дунё дафн этишга чиқди. Ҳамон дафн этолмаётир, ҳамон унинг бошида. Ҳамид Олимжон Ленин вафотини кўҳна Самарқандда кўрди. Паға-паға қор остида Регистонга югуриб келаётган одамлар орасида, сарпойчанг чоллар, ялангбош аёллар, ялангоёқ болалар, отда, аравада атроф қишлоқлардан таъзияга келаётган беҳисоб кишилар орасида елади. Темур ўлганда ҳам бундай таъзия бўлмаганини эшитади мўйсафидлар ҳасратидан. Мустай Карим тун оққанда ҳам тикишига ҳалақит бериб ётмаётган гўдаги қалбини топган, уни уйқуга йўллаган онага ҳасанот ўқийди, деворда «Правда» ўқиб ўтирган Ленин бобо суратини кўрсатиб қизига: «Қара, Ленин бобонгга ҳалақит беряпсан»,— дейди. Қизи бирдан тинади, оёқ учида бориб ўрнига киради.

Бу уч шеър мавзуининг ниҳоятда гўзаллиги, уларнинг нақадар катта санъат билан ёзилганини ҳис эт-

сангиз Ленинга бўлган беқиёс мукофотингиз бўлурди.

Қўшиғимиз изи мана шундай қаттиқ қолиши керак. У жўн «қўшиқлар»га барҳам берсин.

Қўшиқ «ялламаёрим»мас. У бутун катта масалаларга арқоқ ташлайди, катта фикр ва мазмунни инъикос этади, давр ва замон мақсадини ифода қилади. У бадий адабиётимизнинг рубойиси, фикр теранлиги ва ёрқин мазмуни билан. Ашулачи эса мана шу рубойидек тўқ ва янги қўшиқнинг соҳиби, моҳир ва мумтоз соҳиби. У бир артист иштирокидаги спектаклдир. У бир бутун асар. Бачкиликдан йироқ, инсоний, жиддий, самимий, драматик асардир. У чанқоқ босгудай гўзал, бут бўлади. Уни давр ва замон мақсадини ифода этади дедик. Қўшиқ бизнинг мақсад маромимизни олиб чиқади четга, унинг «ёқавайрон» чиқиб кетишига ҳаққи йўқ. Эшигимизни яхши қўшиқгина очсин. У фазокордай зилзила солиб чиқсин дарвозамиздан. Зил-зила солиб ташқари чиққан қўшиқларимиз кўп бўлган. Уни олиб чиққанлар ҳам кўп. Бу анъана давом этиши керак.

Қўшиқ деганда уч омил келади хаёлга: шеър, куй, ижро. Қўшиқ шеърнинг авж пардаси, куй — қаноти, ижро эса — парвози.

Қўшиқ қоғозда экан — қўшиқмас, қўшиқ хонанда ижросидагина қўшиқ! Албатта, шоир унга туйғу, бастакор қанот бағишлайди, аммо парвозни бари бир ҳофиз бахш этади! Мен бу ерда албатта қўшиқ санъатимизни бўғиб ётган беҳисоб сохта «қўшиқлар»ни айтаётганим йўқ.

Саодат Қобулова ё Ботир Зокиров, Коммуна Исмоилова ё Муроджон Аҳмедов, Қамара Бурнашева ё Маҳмуджон Исомиддинов куйлаганда ҳақиқатан ҳам қўшиқ парвозини ҳис қиласиз. Ҳатто унинг мамлакатингиз кўкида кўрасиз ҳам. Мен ана шу санъат ва маҳорат туқ-

қан қўшиқни айтмоқчиман, ёки ана шу санъат, ана шу маҳоратга тенг келадиган ижродаги қўшиқни демоқчиман. Бу санъаткорлар қўшиқ санъатимиз мавқеини яхши биладилар, унинг сифатига лат етказмайдилар. Тўйчи ҳофиз, Ҳамроқул қори, Ҳожи Абдулазиз, Ҳалима, Жўрахон ва Маъмуржонлар санъатини, қолаверса, Бобораҳим ва Назиралар санъатини, улар анъанасини, букунги санъатимиз анъаналарини қаттиқ ҳурмат қиладилар, оғизларига келганини айтавермайдилар, заллардаги «войдод» ва «бўкириқ»ларга қараб айниб кетмайдилар, улар ҳақиқий санъат арбобларидирлар, улар қўшиқ деганда ватанларини, ўлкаларини, замонларини, меҳнаткаш ва садоқатли халқларини, севимли совет мамлакатини тушунадилар, қўшиқнинг ҳар бир сўзи, ҳар бир сатри, ҳар бир пардаси муқаддас улар учун, чунки, қўшиқ бу — катта санъат, тарих яратувчи санъат! Халқ бу санъатни, бундай санъатни ҳамиша ҳимоя қилган, ардоқлаган, маданий мулким деган! Бу албатта Тўхтасин Жалил, Юнус Ражабийлар санъати, Толибжон Содиқов, М. Левиевлар санъати!

Мен албатта бу санок билан чегараланмоқчимасман қўшиғимиз савиясини, аммо ҳамма қўшиғимиз шу савияда парвоз этишини истайман! Қўшиғимизда қуйқалар бўлмасин демоқчиман. Афсуски, булар қулоқларимизни кар қилмоқдалар. Булар — бемаъни ва бебурд тизмалар, шеърдан йироқ «алланималар», булар — бир-бирини такрорловчи сийқа, ниҳоятда ғариб, музыка санъатимизни тўйма-тўй уятга қўйиб юрувчи ҳар хил ашулалар, гоҳ рубоб, гоҳ торда сотилган насиҳатлар, бачкана гаплар!

Албатта, қўшиғимизда қанча чиқинди бўлса, тингловчиларда ҳам шунча бўлиши ажабмас. Бунинг биз томоша вақтларда сезиб тураемиз. Лекин санъатимиз муваффақиятини булар ҳал қилмайди. Санъатимиз муваффақия-

тини жамиятимиз тараққиётининг йирик мавзулари ҳал қилади! Баланд бадий санъат ҳал қилади!

Ўзбек совет санъати ва музыкасининг ана шу мавқо• даги заҳматкашлари қўшиғимизни соф сақлаш, уни ҳар хил чала-чулпа нарсалардан пок тутиш йўлида етук асарлар яратишга қодирлар. Бу масъулиятли ва ша• рафли ижодий юмушда шеъримизнинг асосий вакиллари меҳнат қилмоқдалар. Шеъримизнинг валломатларидан Собир Абдулла, домла Ҳабибий ва Чархийлар, Мирте• мир ва Ҳамид Ғуломлар етагида жуда кўп қалам эга• лари ҳақиқий санъат асарлари яратмоқдалар!

Ҳар бир янги қўшиқ шеъримиздагинамас, музыка• мизда ҳам катта ҳодисадир. Буни санъатимиз ҳисобга олиб боради. Демак, муваффақиятимиз ҳам, акси ҳам ҳисобда. Шунинг учун бунга қаттиқ эътибор қилмоқ ке• рак. Уни бачкилаштиришга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ, бас• такорнинг ҳам, ҳофизнинг ҳам! Шеърин тўлқин музика• ни қандай тўлқинга солса, ҳофиз ё хонандани ҳам шу қадар ҳаяжонлантирмоғи керак! Шундагина мукамал санъат бўлиб эгасига етади.

Шундай масъулиятли жанрнинг жонкуярлари — ком• позиторлар ва ёзувчилар союзи деган штаблари баъзан алахсиб қолмоқдалар. Ховосдан нарини кўрмаган дид• лар қўшиғини ғовлатиб юбормоқда, «дийдиё»га ўхшаган «насиҳатгўй» ашулалар ўрмалаб кегяпти, жанговарлик анъаналарини йўқотиб қўяяпти, бадият, эстетика деган «гаплар», ғоявий баландлик бир гуруҳ қолоқ дидлар хизмати атрофида йўқолиб қолай деяпти. Ҳар бир қў• шиқ ва ҳар бир музика — санъатимизнинг қадри-қимма• ти, савияси ҳаққи ҳисоб-китобда бўлиши шарт, бу му• қаддас даргоҳ ким кўринганникимас! Бу гўзал, мураккаб адабиёт — санъат турини севган, унга ўзини бағишлаган ҳар бир шоир ва бастакор, ҳар бир созанда ва хонанда қайси сиёсий ва ғоявий худудда турганини, қайси жами•

ят, қайси давр, қайси жанговар позицияга хизмат қилаётганини унутмаслиги лозим! Унинг қаламидан, клавишидан, созидан, санъатидан чиқаётган санъат асари олдинги позицияда эканлигини фаҳм этиши, диди, завқи, фикри, гидроки баланд, санъат билан носанъатни фарқ эта оладиган, космос даври томошабинлари санъаткори эканликларини фаҳм этишлари лозим!

2. Қўшиқ самимийлиги билан тирик

Қўшиқ — самимий бўлсагина қўшиқ бўлади, тилдан тилга, элдан-элга кўчади. Чунки, у бастакор билан шоирникигинамас, тинглагувчиники ҳам бўлиб қолади, унинг самимий ҳамроҳига айланади, хаёлига эш, дардига ҳамдам, севинчига ўртоқ бўлади, чарчоғини босади, янги довонларга бошлайди! Бундай қўшиқнинг умри «Танавор» умридай узун, «Ушшоқ» умридай фузун, «Ҳой, ишчилар» умридай мазмунли бўлади.

Халқ тошдан қалам, хотирадан қоғоз қилиб қўшиқ қолдирган. Бу қўшиқлар мақом ва халқ куйлари номи билан устозлар овозида сайқал топиб, санъатимизнинг шайхул раислари қўлида оро олиб, яшаб келаётир.

Бизнинг қўшиқсоз замонимиз бу умурзоқ санъатнинг муҳофазасини кенгайтирди, «танаворлар», «ушшоқлар», «ҳой ишчилар» равнақ топди, ватан, партия, халқ, саодат ва садоқат, фароғат ва ором, меҳнат ва муҳаббат ҳақида ғоят баланд, самимий қўшиқлар илдиз отди!

Аммо қўшиқ ҳам парваршидан қолса «эркаклаб» кетади, ўт босади уни, эркин отаётган илдизларига ҳалал етади, ранги синиқади. Уни ўтаб турмоқ керак. Ҳамиша!

Илгари носамимий ашуланинг умри қисқа бўларди, узоққа боролмасди, пиёда, берадио, беқоғоз, бетелевизор қаёққа ҳам борарди, афандининг эшаги ўтган бирин-

чи балчиқдаёқ қолиб кетарди. Бу табиий ҳол эди. Букуп у, радио бўлмаса телевизорда, телевизор бўлмаса, эстрадада ёки филармонияда «бошпана» топади, афанди «балчиғ»и йўқки тушиб қолса, ҳимоячилари, афсуски, каммас. Тўхтатиб бўлмайди, майдон кенг, футбол тўпидай, қаёққа қарасангиз «ўт»дан қўшиқ кўринмайди.

Илгари ошиқ ишни шеърдан бошларди, сирдоши ҳам, энг яқин ҳамдами ҳам шеър бўларди. Энди қўшиқдан бошлайдиган бўлиб қолди, ишқ ҳам, омад ҳам шу ердага ўхшаб кўринди унга, икки сўзни бир-бирига қофия қилиб ашулагига тутқзади (албатта яхши ашулачи бундан мустасно). Булар ҳам ҳар хил тоифа: ёзган «гап»лари кўр, шол бўлганидан ўзларига йўл топишолмайди, муҳтарам соҳиблари беихота томондан кириб боради ёки тўғридан-тўғри бу муқаддас чегарани зуғум билан босиб ўтади, бастакор ҳам, ашулачи ҳам уни ижро этиб қутулади. Бундай қўшиқларда на маза-матра бўлади, на самимият, албатта! У зарардан ўзгага арзимайди. У албатта кенг даргоҳли радио ёки концерт ташкилотлари орқали «тилдан-тилга» кўчади, кишилар дидига шира ташлайди. Ҳадеб қулоғингиз остида шанғил-лайверганидан кейин ўрганиш бўлиб қолади, ҳатто истар-истамас баъзан уни гинғиллаб қўядиган ҳам бўлиб қоласиз, яъни енгиласиз... Шундан кейин дидингиздаги бадий ўлчов ҳойнаҳой посонгисини йўқотиб, шу тоифа бошқаларини ҳам кечираверасиз.

Бу «қўшиқ» авторни (композитор ёки бастакорни) эътибордан четга отади, ашулачининг эътибори йўқолади, концерт идорасининг эса, бурди кетади. Зарар агар фақат шугина бўлса-ю, сатқан сар эди-я! У гражданликдан йироқлаштиради, халқ қалбидан қочиради, у замонамиз ғоясининг қўрини ўчиради, умумғоявий зарарга айланади, катта совет санъатига раҳна солади.

Қўшиқнинг самимийлиги унинг халқчиллигида, ноёб-

лигида, бадий баланд ва жўшқинлигида! У халқнинг жонли тилидан узоқлашдим, самимийлигидан ажралади, сохта йўлга киради, чиройини йўқотади, мавжи лойқайди. Қўшиқ баландпарвоз гапларни ёқтирмайди! Самимий гапнинг тагидан ўзи музика томир уриб туради.

Қўшиқ шоир қоғозига тушаётганидаёқ ашула айтиб тушади! У бастакорнинг ториға тегишиб, уни чертиб туради. Агар унда шу фазилат сезилмаса у қўшиқ бўлмайди. Ҳар бир қулочкаш шеър аруз бўлавермаганидай, ҳар бир шеър ҳам қўшиқ бўлавермайди. Шеър билан қўшиқнинг фарқиға етмаган бастакорнинг ҳар нарсаға «ашула» ёзаверишиға эътибор этмоқ керак.

Одам тўғрисида ёмон гап айтишдан оғир нарса йўқ. Буни ҳамма ҳам эплайвермайди. Юқорида «қўшиғимизни ўт босиб кетяпти» деган бўлсам, буни ҳақорат деб билмаслик керак, беқобилият киши бўлмайди, буни фақат баъзи ўртоқлар ўз қобилиятларидан беҳабар қолмасинлар деган маънода тушунмоқ лозим. Урта миёна ёки жўн ашула билан халқ дидини ранжитаётган кишиларни айблаб бўлмайди, уларнинг адашиб «бошқа маҳаллада» юрганликларини тушунтирмоқ, шу билан уларни бу «балодан», буни улардан қутқармоқ «тўғонбоши»даги мутасаддилардан лозимдир. Бўлмасам уларнинг гулдай ҳунарлари бор, қанча шуҳрат керак бўлса, ўша ҳунарлари топиб беради, бунинг учун уни «бегона маҳалладан» излаш шартмас. Баъзан режиссёр шундай қилади, авторнинг косасига қошиқ солади, яхши драма артисти «ашула» айтади, кекса артист ёш, чиройли йигит ролида чиқади. Бундан на ўзи маза топади, на бошқа. Ҳаммадан муҳими — умуммаданиятимизнинг бир бурчини судраганини ўзи билмайди.

Агар бастакорлар, ҳофизлар орасида саводи ноаниқлари бўлмаганида бу гаплар албатта кам бўларди ёки бўлмасди ҳам. Аммо минг афсуски, ҳали ҳам бор, ҳам-

ма ўт босган жойда шуларга дуч келасан киши. Улар асарнинг бадиёти ёки кераклигини ажрата олмаганларига яраша, унинг қай давр, қай соҳа, қай ҳолатни ифода этаётганига ҳам эътибор беришмайди, шаклига қарайдилару энгил бичаверадилар, ашулалари қўйлакسىз галстук боғлаб кўчага чиқиб кетишади, шеър боғда, мувика тоғда ашулачи ҳар ёғда юради. Уларга фарқи йўқ, эркак киши хотин киши бўлиб ашула айтяптими, хотин киши эркак киши бўлибми.

Шундай ашулаларимиз борки, ўзларининг ғоят баҷана, чучмал, энса қотирғич пойма-пойликлари билан кишини уятга қўяди, кўҳна маданиятимиз қаршисида бизни мулзам қилади.

Қўшиқ халқ мулки! Уни ҳар хил носоз, хом-хатала гаплардан сақламоқ керак.

Қўшиқ самимий қалб мулки! Унга нобоп қўл урилмаслиги керак. У ҳар хил тамаълардан нарироқ юрса яхши. Уни тамаъ, энгил шуҳрат майдонига йўлатмаслик лозим. Қўшиқни ана шундай адашиб юрган ўртоқлардан, шундай ўртоқларни эса, ана шундай тамаъ ва шуҳрат балосидан қутқармоқ маслаҳат.

Қўшиқ эшигида ўтирган ўртоқларнинг эсига қўшиқнинг асл пардасини тушириб қўймоқ керак бўлар, агар жойиз кўрсалар.

Қўшиқ қўшиққинамас, у икки миссияни бажаради: у — ҳам қўшиқ, ҳам шеър! Қўшиқ шеърнинг авж пардаси! У мисқол билан ўлчанмоғи керак.

Қўшиқ мағизиди киши тақдири, қўшиқ муҳофазасида замонамиз нафаси тараннум этилади.

Қўшиқ ҳужайралари фақат музыкали сўзлардан яради ва ўтли туйғулардан озиқланади.

Қўшиқ муайян бир яхлит фикрни баён этади, ғоявий, бадиий мундарижаси ва савияси жиҳатидан ихчам, пухта, тугал, бўлади. Унинг умурзоқлиги ҳам шунда!

Қўшиқ ниҳоятда батартиб, аруз тартибидай мукамал бадий ва шакл тартибини талаб қилади. Унинг ҳар бир банди мазмунан тугалланмаса «ҳодиса» юз бермайди, яъни ашула яралмайди, музика бузилади. Музиканинг эса туриш белгилари бўлмайди.

Самимий қўшиқ самимий қалбдан чиқади!

Ҳақиқий шеърни фаҳмлашдан осони йўқ, аммо ҳақиқий қўшиқни — осонмас! Унинг бутун латофати ичида — мағзида бўлади. У музика торлари янграб санъаткор аста текканда очилади, сеҳргар сандиқдай жаранглаб овоз беради.

Дунёда шеърга кирмаган сўз йўқ, дейдилар. Бунга ишонмоқ керак. Янги сўз — янги шеър деган сўз ҳам эмас шунинг учун. Ҳар бир сўз ўз ўрнини топганда янгиланади, яъни чиннидай жаранг беради. Пиёла ҳам лойдан бўлади. Аммо лойлигичамас, пишганда жаранглайди. Қўшиқ шоирининг меҳнати, маҳорати, каромати ҳам мана шунда.

Қўшиқ санъати ҳамма санъатларимиз билан тенг, улар билан баробар масъулиятталаб санъат. Қўшиқ санъатида фикр ғунчадек очилиб туриши керак. Янги, айтилмаган, тингловчининг тили учудаги, дили тагидаги зарурияти. У тингловчини янги яратилган, талқин қилинган образ сянғари ўйлашга, фикрга толишга мажбур қилсин. Кеча-кундуз ўз ҳолига қўймасин уни, ҳадеб олдидан чиқаверсин, ёдига келаверсин, куйигинамас, сўзи ҳам, куйдан сўзинимас, сўздан куйни топсин!

Бундай санъатни топиш, яратиш осон санъатмас! Аммо у ҳақиқий, биз ўйлаганимиз, деганимиз. Бир-бирини такрорловчи, бир-бирига ўхшаш, бир-бирини тўлдирувчи қўшиқлар санъатмас. Яхши санъатнинг, албатта, тақлидчилари кўп бўлади. Мукаррамахонимнинг «Танавор»и, Қундузхоннинг «Гулноз»и, Ҳалимахонимнинг «Ушшоғ»и кимни минг куйга солмаган. Булар албатта

ҳаваскорлар орасида бўлса — бир нав, аммо малакали санъаткорлар орасида юз берса бу ташвишли ҳол! Емон, ғализ, ғаш асар ёмон қўшиқ пайдо бўлгани билан баробар! Санъаткор ўз услубига эга бўлса санъаткор халқига янги гап айтади. Уни халқи, томошабини эшитиши, кўриши билан севимли санъаткорларининг бири эканлигини, ҳеч кимга ўхшамаслигини, фақат ўзигагина ўхшашлигини таниши керак. Саодат Ҳалимахонимни, Эргаш Маҳмуджонни, Муҳаббат Тамарахонимни такрорласа, Калонов — Абдуқодир найчи, Бобоев — Бурҳонов, Пўлат — Миртемир услубидан нари ўтмаса, ўтолмасанима бўлади? Санъатда санъат қоладими? Минг афсуслар бўлсинки, қўшиқда, куйда, ижрода бу мушкулот ҳам юз бермоқда. Отаниёзов, Олмаҳон, Фаҳриддин, Таваккал, Мукаррама, Қундуз, Муҳаббат кўпайиб кетди! Ажойиб ва таланти овозлар, раққосалар ўз нодир санъатларини танқид деган фалокат қўлига бериб қўймоқдалар. Бунга на театрда, на санъат қононаларида, на ҳаваскорлар тўғаракларида эътибор беряптилар. Бу катта нуқсон, нуқсонгина эмас, санъатда хавф, бундан қанча-қанча иқтидорли кишиларимиз майиб бўлиб йўқолиб кетганлар. Буларнинг мисоллари атрофимизда жуда кўп, буни сиз билан биз яхши биламиз! Ҳамма ёқни бир хил, ажратиб бўлмас даражада рубоб босиб кетяпти, рубоб ва Таваккал, рубоб ва Олма, рубоб ва Тўй! Натижада энг яхши санъат дурдоналаримизни ҳам кўнгилга урадиган қилиб қўймоқда бу ҳол. Қўшиқ ахир фақат куй ва ритмдангина иборатмас-ку. У, замонамизнинг овози, музыкали ифодаси, музыкали образи, чақирғи! Қўшиқ санъати усталари иқтидорини тарбиялаш, бошланишидаёқ қўлга олиш уни, тақлидга йўл қўймаслик, кўринган санъатни кўздан қочирмаслик сиз билан бизнинг муқаддас вазифа ва бурчимиз!

3. Учинчи санъаткор

Ижро катта санъат! Шоир, бастакор ихтиро қилади, аммо уни тингловчига учинчи санъаткор — ижрочи санъаткор еткуради. У шоир билан композитор қалбидаги ёлқинни ўчирмай, фикридаги янги муаммони тушуниб етказиши керак. Ҳам шоир, ҳам бастакор, ҳам ижрочи санъаткор бўлиб! Фақат ижрочигина бўлса санъаткор бўлолмайди, ҳали айтганимиздай тақлидчи бўлибгина қолади. Ахир томошабинни — халқни шоир ва композитор билан юзма-юз қилувчи ижрочидир. У бу масъулиятни сезиши керак, ҳамма нарсани шоир ва композитор билганидай билиши керак, қилмаганини қилиши, тузатмаганини тузатиши керак! У дастлаб артист! Сўзни, образни, ҳолатни созанда билан бирга бутун борлиғи, вужуди билан гапириши керак. Ижрочининг «минг бир тил»лиги ҳам ана шунда. Аммо шундай ижрочиларимиз ҳам борки, улар Отаниёзовмас, Таваккалмас, Саодат ё Маҳмуджонмас, Салоҳ ё Мирзаевмас, Ҳалима ё Ботирмас, тамом акси! Овоздан берган-у аммо санъат йўқ. Ҳафа бўлиб кетасиз, на ҳолат бор улар санъатида, на завқ, на бадиийят! Ваҳоланки, жуда ҳурматли, иззатли, овозли, маҳоратли созанда ва хонандалар! Диққатинг ошади. Наҳотки сўппайиб ашула қилишлари халққа малол келаётганини англашмаса, наҳотки ўзлари айтаётган, чалаётган куйларидан ўзлари завқланмасалар. Наҳот залдагилардай бир тебраниш шунчалик оғир, қийин бўлса! Ахир замонамизни, ўзини шундай вояга етказган ватанини куйлаяпти-ку, шу обод ўлканинг ёшлари муҳаббатини, орзу ҳавасини, шодлиги билан қувончини ҳикоя қиляпти-ку, ажойиб сўзларда! Наҳотки шундай ҳаяжон тўла санъат унинг ўзига таъсир кўрсатмаса! Нечун санъат муҳитида у бўлмаса? Шуниси ажабланарлики, бу «саънаткор»лар санъат булоқ бошисида

турган режиссёрларга, муҳаррир ва ташкилотчиларга мақбул, уялмай кўрсатадилар, уларга саҳнани бериб қўядилар.

Қўшиқ муҳаббат изҳор этиш билан баробар санъат. Ижрочи санъаткор репертуар танлай билиши, бўлмағур ашула авторларининг юзига «бўлмағур ашула ёзибсиз, ака, мен санъаткорман, халқ билан мен юзма-юз келаман, сизмас, менинг орқамга яширинманг», дея билиши керак. «Ўзбекистон маданияти» газетасида босилган «Ашулачи шеърият шайдоси бўлсин» деган мақоланинг авторни билиб ёзибди. Аммо унда айтилган жонкуйди гаплар, келтирилган фактлар ерда қолиб кетди. Шариф Юсупов ижрочиларнинг ўз айтаётган сўзларига ўзлари тушунмасликларини, бузиб айтишларини ғоят одоб билан ёзган эди.

«Композиторлар мenden хафа бўлишади,— дейди Людмила Зикина,— асарларини ҳадеганда ижро қилавермаганимга. Ахир мен унга ўрганишим керак. Қўшиқ ҳам эрга ўхшаган гап. Уни севиш керак, шоир, композитор фикрини топиш керак, таҳлил қилиш керак, мен аравакашмасман, йўл-йўлакай айтиб кетаверадиган, уйим ўлан тўшагим бор, китоб кўраман, чироқ остида муҳокама қиламан, соз билан машқ қилиб кўраман. Болам, ота-онам билиши керак, кимни туққан, ким қилиб етиштирган, ташландиқ, арзимаган одам келтирганмас дунёга. «Течёт Волга»ни дастлаб айтишга қўрқдим, у шунақа чиройли ашула эдики, бузиб қўймай дедим. Композитор хафа бўлди, бир йил ўтгач бировга бериб юборди. Кўплар айтиб бўлганидан кейин мен ҳам қўлимга олдим. Куйладим...». Энди бўлса, бу асар Зикинанинг энг яхши репертуари бўлиб қолди».

Менинг назаримда қўшиғимиз муҳитида ёмон асарнинг ўлиб, яхши асарнинг пайдо бўладиган жойларидан бири мана шу! Балки энг муҳим жойи! Ижрочининг ўнта

ашуласи бўлиши шартмас, тўртта бўлсин, аммо ана шу Зикинанинг ашуласидан бўлсин! Олтита ёмоннинг ўлгани яхши! Шунда ўрта миёна асар, бизни сарсон-саргардон қилаётган халтура ярим йўлда қолиб кетади, кошонамизга пала-партиш киролмайди. Бу албатта ижро-чига қийин, ҳамкасабасини хафа қилади, шундай хафа бўладиган ҳамкасабалар борки, асаридан ўзи зўр, ашулачи шўрликнинг анча-мунча тақдири унинг қўлида. Лекин кўрқманг, ҳақиқий санъаткор қурбон бўлишгача, ҳақиқий санъат йўлида ана шундай фаол авторлари қўлида ҳалок бўлишгача кўниш, менинг назаримда, яхшироқ, унинг расво қўшиғини айтиб, халққа расво бўлгандан кўра! Мард, покиза, замон санъаткори мана шундай қилади, амбразурага кўкрагини берган жангчидай ватани учун, халқи учун, она тупроғи учун! Бу ҳам ўзига хос жанг, жанг майдони! Рафаэл қўлсиз туғилганида ҳам бари бир буюк расом бўлар эди дейишади. Санъаткор тақдири билан туғилган санъаткор ҳақиқий санъаткор бўлиб қолади, сохтаси эса бари бир санъат саҳифасида сохта рангдай ўчиб кетиб, у босиб турган ҳақиқий санъаткор бўртиб чиқади остидан.

Санъат уйларимиз, санъат қасрларимиз ҳавосини бугун Ғарб эстрадасининг бузуқ ҳавоси бузган вақт, эстрада эпидемияси! Бу эпидемия кинодан ҳам, телевизордан ҳам, радиодан ҳам, гастроль кўлагаларидан ҳам кириб келмоқда. XX аср бунинг олдини ололмай қолди. Бунинг олдини олиш, ёш авлодни соғлом, ижтимоий, тирик ва зарурий санъат билан тарбиялашнинг ягона йўли — маҳорат билан ёзилган, кўп ёзилган ва хўб ёзилган, хўб ай-тилган ижро! Фақат яхши, сеҳркор санъатгина, ватан-парварлик мавзуининг қўшиқда энг баланд маҳоратигина енгади! Катта асарлар ҳақида гап кетаётгани йўқ. Ҳозир кун тартибида — қўшиқ! Қўлма-қўл, магнит плёнкасида уйма-уй ўтиб юрган, кинодан, радиодан, кон-

цертлардан кўчирилган, тарбия офати Фарб қўшиқларининг кучини синдирадиган соғлом қўшиқ.

Хўш, Карл Маркс кўчасида нима гап? Қани бир вақтлар лауреатликкача кўтарилган қўшиқ санъатининг намуналари, қани Юдаков? Қани «Мен ўзбек қизиман» деб чиққан Левиев... Қани «Ватан қўшиғи»нинг автори Бурҳонов? Қани ёш совет мамлакатини куйлаган граждандлик қўшиқларининг аънаси? Қани бир вақтлар ёшлар маршига тушган ёки оёқларни маршга солган ажойиб жанговар, ватанпарварлик куйларининг байроқдорлари? Қани хорларимизни, катта оркестрларимизни, ажойиб овозларимизни майдонга олиб чиққан қўшиқлар эстафетаси?

Қўшиқ йўқ эмас, заказ билан бўлса ҳам «Қулоғидан тортиб» чиқариляпти, декада, фестиваль, байрам маъракаларига безак бўларли санъаткорона яратилаётган қўшиқлар йўқ эмас. Буюк 100 йиллик санага муносиб қўшиқлар, йирик асарлар яратилди. Аммо юзлаб санъат корхоналари ва минглаб санъаткорлари бўлган диёр эҳтиёжи қонармикин буларга? Қўшиқларимиз галалаб учганда наҳот уларни гала-гала лирик адолар бошласалар, «Дерман» сингари радиолар, кўнгилларни вайрон этган фарёдлар, «Ишқ», «Севимли диёр», чўлга кетаётганларни урушга кузатаётгандаги сингари алампнок «Дилнавозим», ниҳоятда ғариб «Севмасдан бўлурми сендай гўзални», «Севги-вафога ўзинг мисолсан», «Вафо бобида қайғурма асло», «Ёмонлиқ айлаганга яхшилик қил» каби «қўшиқ» отлиқ «яёв» бенаволар бошласа! Граждандлик қўшиқлари чўкиб кетса бу гала-тўполон ичида! Мен шу ерда бир ашулани тилга оламан. Инсоф билан ўзингиз баҳоланг, наҳот қўшиғимиз шундай аҳволга қолган бўлса:

«Ассалом, ассалом, жонажонлар ассалом!
Кўглаб келдик ғалабангиз, меҳрибонлар ассалом!

Ассалом, пахтакорлар, миришкорлар, ассалом!
Қон-қариндош меҳрибонлар, дўст-ёронлар, ассалом!
Сизга салом олиб келдик Хоразм гулбўстондан,
Ишингизда зафар топинг, меҳрибонлар, ассалом!
Биз бахтиёр совет халқи барча миллат бирликда,
Мақсадимиз коммунизм, қурувчилар, ассалом!
Бошимизга нур сочади Коммунистик партия,
Шул офтобдан нур эмамиз, қариндошлар, ассалом.

Бу чалакам-чатти муҳаммасга ўхшаган гапни шоир-мас, ҳофизнинг ўзи тўқиган. Нега у бечораларни қийнаш керак. Ахир буларда шеър нуқси ҳам йўқ-ку. Музикамиз, қўшиғимиз обрўсини тўқиб, ҳофизни кулгига қўйиб қараб туриш кимга керак? Бу тизмаларнинг давоми бор, «Муборак» деган, «Қуйлайлик», «Наво қиласиз», «Жон Ўзбекистон», «Мен ўзбекнинг ўғлиман», «Камёб бўлгайсиз», «Бўлмас», «Шаҳлоларинг», «Қарошимдан сезмадингми» деган жуда ҳам уятга қўядиган нарсаларки, мисолга ҳам келтириб бўлмайди.

Мен шеърят командирларини ҳимоя қиламан, гўзал, ҳаётбахш қўшиқларни ёзиб қўйишибди. Аммо менинг ҳамишалик дўстларим композиторларни, бастакорларни, ижрочиларни ҳимоя қилолмайман бугун. Уша асарларидан ўтказиб қўйган асарлар кам овоз беряпти! Композиторлар қўлини катта асарлар, илм ишлари ушлаб қолган бўлиши ҳам эҳтимол. Аммо бу жанговар соҳа уни тан олмайди, ҳарбий ҳолат юз бермоқда қўшиқда! Композиторлар ёшларимиз, қўшиқ ихлосмандлари адресини йўқотиб қўйишган кўринадилар. Малакали асарлар ёзиш — Карл Маркс кўчасидаги малакачиларга ёзишмас, малакали асар ёзиш — ҳамма кўчадагиларга ёзиш деган гап! Буни ҳам эсдан чиқармаслик керак бўлар деб ўйлаймиз. Кейинги фикрнинг сири шундаки баъзилар энди ўзлари шеър ёзиб, ўзлари куй басталаб, ўзлари ижро этишяпти: Ҳурматли хонандамиз Отаниёзов ҳам, Таваккал ҳам, Қулабдуллаев ҳам, Фахриддин

Умаров ҳам! Шундай бўлаверса эртага Ҳалимахоним ҳам, Саодат ҳам, Насим Ҳошимов ҳам бу ишга киришишга мажбурмилар?

Биз қилинган ва қилинмаган ишларни санашни яхши кўрамыз. Аммо уларнинг савиясига, қимматига, керак-керакмаслигига кам аҳамият берамыз. Биз хўжалигимизга қулоқ солдик. Ҳақиқатдан ҳам жуда кўп асарлар тайёрлаганмыз, программаларимиз ҳам тўла, ҳар бир концерт бригада ё коллективда кам деганда иккитадан кеча программаси бор. Аммо улар қай аҳволда, бугунги талабларимизга тўла жавоб қила оладиларми? Тўламас! Буни тан олмоқ керак. Ҳали ҳам мелодистлар билаги шимарифлик, композиторларимиз билагимас. Бўлса ҳам санашга бармоқ етади.

Композиторлар, қўшиқ мулкнинг асл «балоғардонлари»га мурожаатимиз! Ижтимоий, зарурий мавзуларимизда «Висол» ва «Қасида» сингари, «Ленин барҳаёт» ва «Бу боғларда», «Кулсанг» ва «Мени ёд эт», «Сўроқ бўлармиди» ва «Дилда меҳринг», «Хумор», «Ёр кел», «Атлас», «Раъно», «Ўзбекистон», «Шахло деганимга», «Қайдасиз қизлар» ва «Шўх йигитлар» сингари самимий, чиройли, дилрабо, томошабинларимизни тебратадиган қўшиқлар яратсалар.

Йилдан-йилга миллионлаб «оқ олтин» бераётган қаҳрамон пахтакорларимиз ҳақидаги ажойиб қўшиқлар эскиб қолди, янги қаҳрамонлар пайдо бўлди. Шарққа машъал бўлган Ўзбекистонимиз, янги, юксак парвоз, дилором қўшиқ кутмоқда.

Йигинларимизнинг, маъракаларимизнинг, тўйларимизнинг, саёҳат ва истироҳатларимизнинг умум бирлик қўшиқлари йўқ. «Москва оқшоми» сингари оммабоп қўшиғимиз йўқ. Ўзбекистонимиз, қардошлик шаҳрига айланиб кетган Тошкентимиз ҳақида илиқ қўшиғимиз йўқ.

Жамоатчилик «Совет Ўзбекистони» ва «Ўзбекистон маданияти» чақириғига қўшилиб, десаки, келинг оммабоп, ҳаммабоп, ҳар ишда йўлдош бўладиган қўшиқларга конкурс эълон қилайлик, ҳар йили наврўзда бир йилда майдонга келган қўшиқлар фестивалини ўтказайлик, энг яхши деб топилган ижтимоий мавзудаги лирика, маиший мавзудаги қўшиқ ва музыка асарларига мукофотлар белгилайлик.

Гапимиз мағизи кўпроқ ва яхшироқ ижтимоий мавзу қўшиқларига эътибор ва ихлос ҳақидайди. Бу мавзудаги гўзал анъаналаримиз узлуксиз давом этсин дедик, куйимиз, қўшиғимиз аввалбоши тинчлигимиз, фароғатимиз, ватанимиз, давлатимиз, унинг соҳиби давронлари дедик! Қўшиғимизнинг аввалбоши партиямизга, ватанимизга, халқимизга!

МУНДАРИЖА

Қалб қалами	3
Шеъримизнинг ҳақиқ ва ҳафиф камоли	11
Санъаткорнинг сомон йўли	19
Олтин балиқ эртаги	29
Фозил шоир	29
Балоғат	31
Бобокалон адиб	34
«Шарқ юлдузи» журнаlining муҳарририга очиқ хат	41
Муҳит фарзандлари ва одамлар	45
Октябрь нури	64
Камарбаста санъаткор	69
Баҳор баҳона	74
Тошкент ўйлари	81
Қўшни оши	87
Бир табассумнинг кучи	91
Санъат чирогини ёққан санъаткор	97
Кеча, бугун, эрта	105
Чин арафа	111
Камарбаста	121

На узбекском языке

ТУРАВ:ТУЛА

РАДУГА

Издательство „Еш гвардия“ — Ташкент 1972

Редактор Э. Сиддиқов
Рассом В. Чунихин
Расмлар редактори Л. Мироедова
Техн. редактор Л. Пузенко
Корректор Д. Обидова

Босмахонага берилди 8/VII-71 й. Боснишга рухсат этилди.
9/III-72 й. Формати 70×108¹/₃₂. Босма листи 4,5. Нашр
листи 5,62. Шартли босма листи 6,3. Тиражи 30000.
Заказ № 1178. Баҳоси 32 т. Қоғоз № 2. P09400. Шарт-
нома 105—70.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
„Еш гвардия“ нашриёти.
Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон КП Марказий Комитети нашриёти босма-
хонаси. Тошкент, „Правда Востока“ кўчаси, 26.